

Den polska
invasionen som
aldrig blev av

s.4

Hur Persson
gjorde en Nyrup
Rasmussen

s.12

Kalla kriget
var hett i Tredje
världen

s.42

AXESS

6PP/
388

Nummer 7 Oktober 2006

Pris: 59:50 kr

Det svenska universitetet har problem. Massutbildning, forskning i världsklass och kommersialisering är en kombination som kräver nya grepp.

INTERVJU

Konsten att
kritisera på
kinesiska

FRIZON

NÄR AVANTGARDET
KOM I FOLKDRÄKT

AXELERATION 4-13**POLACKERNA SOM FÖRSVANN**

Till Storbritannien och Irland har de kommit i hundratusental, men till Sverige har nya EU-medborgare knappt kommit alls. **Ivar Ekman** tar reda på varför. 4-5

MED FINGRET PÅ AVTRYCKAREN

För 25 år sedan slog Israel ut Iraks kärnvapenprogram. **Stefan Ring** utreder om de kan göra samma sak i Iran. 8-9

ANSVARET SPRIDER SIG

Företagens sociala ansvar är ett hett forskningsområde. **Magdalena Bexell** belyser dess brister och luckor. 10-11

ATT FALLA PÅ EGET GREPP

Det var socialdemokraternas vändning mot mitten som jämnade vägen för Reinfeldt, enligt **Urban Lundberg** och **Klaus Petersen**. 12-13

ÖVRIGT

Ryska affärskvinnor, Google Earth, livsfilosofi, science & technology och Europas framtid.

Informationen har blivit underhållning; det har blivit infotainment. Två motsatser i ett ord. Och förresten, är inte en sådan här språkrönika en sorts lingotainment?

Lars Melin imponeras av språkets förmåga att låta motsatser mötas. 11

Säljande universitet.
FOTO: CORBIS/SCANPIX

TEMA: KUNSKAP OCH KOMMERS 14-23

Svenska universitet tampas med ett svårt rollspel. De bör titta över Atlanten för inspiration, menar **Henrik Berggren**. **Alexandra Waluszewski** berättar om en lyckosam kommersialisering av svensk forskning – som dock väcker oroande frågor. **Mats Benner** skönjer sex olika tendenser i det svenska universitetssystemet, och efterfrågar tydligare mål.

INTERVJU 25-27**PÅ JAKT EFTER KINAS TREDJE VÄG**

Väst har en grovt förenklad bild av Kina, anser förre studentdemonstranten **Wang Hui**. Johan Lagerkvist har träffat en idéhistoriker på jakt efter ett alternativ till den liberaldemokratiska modellen.

Wang Hui.

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

TRADITION 28-30**EN ALLIANS MELLAN TRO OCH FÖRNUFT**

Den islamska världen hade sett annorlunda ut om al-Farabis tänkande hade blivit vägledande, enligt **Carl Rudbeck**.

FRIZON 31-37**PLÖTSLIGT SJÖNG MODERNISMEN PÅ DIALEKT**

I Brno nosar **Håkan Forsell** upp ett kulturhistoriskt spår av estetisk imperialism. Provsinstaden har betytt mycket för den moderna europeiska konstmusiken. 31-34

INNAN GRANNSÄMJA RÄDDE

Gunnar Wetterberg synar det salta och bittra i nordisk politik. 34-35

ATT GE ÄR OCKSÅ ATT TA

Antropologin kan ge svar på varför hjälpen kan stjälpas, hävdar **Lisbeth Sachs**. 36-37

FOTO: SCANPIX

RECENSIONER 38-47**I EUROPAS MEDELTIDA MÖRKER****GÖMS BÅDE SPLITTRING OCH ENHET**

Efter Roms fall valde Europas nya härskare religion till sina riken. Kristendomen och arvet efter antiken kom att präglade kontinenten på ett mångfasetterat och skiftande sätt.

Thomas Lindkvist inventerar ett vitalt forskningsfält. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Yongming Zhou, Odd Arne Westad, Edward George, Daniel Dennett med flera.

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Tf chefredaktör: Erik Wallrup
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Redaktörer: Håkan Forsell och Lisa Irenius
Gästredaktör: Ivar Ekman
Bildredaktör: Bo Lindell
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt
Korrektur: Håkan Hagwall
Repro: Sammy Elers-Svensson
Omslagsillustration: Christoffer Pettersson
Alamy/Lucky Look bildbyrå (lilla bilden)

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Karin Alm

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Tommy Möller, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: V-TAB, Västerås

Postadress: Axess, Jakobsbergsgatan 2, 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se
Nästa nummer: Utkommer den 7 november 2006.
Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 400 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Sanningen på undantag

Det svenska universitetet håller på att genomgå en genomgripande förvandling. Rankingsystem, citatfrekvenser och lönsamhet är nya ingredienser. Samtidigt har man en oklar föreställning om varför universitet egentligen finns.

ERIK
WALLRUP

erik.wallrup@axess.se

Det står inte väl till med det svenska universitetet. Då handlar det inte om att svenska lärosäten saknas på rankinglis-

torna över världens främsta universitet. Inte heller rör det sig om den snedfördelning som finns mellan medlen för naturvetenskaplig forskning och den humanistiska eller samhällsvetenskapliga. Inte ens det faktum att universitetslärarna tvingas börja sina grundkurser på gymnasienivå, eftersom kunskaperna hos studenterna är för dåliga, kommer i beröring med universitetets stora problem.

Som *Axess* temaartiklar visar är universitetet numera försatt i ett spänningsfält där kunskap och kommers ingår, utan att nödvändigtvis vara motpoler. Men huvudproblemet är villrådigheten kring vad vi ska ha universitetet till. Måttet är lättare att finna: bra institutioner drar till sig pengar från världen utanför föreläsningssalarna, dåliga institutioner kostar en massa utan att skattebetalarna får någonting i gengäld. Universitetets legitimitet ligger i att vara nyttigt för samhället, och nyttig är den som inte ligger samhället till last utan tvärtom bidrar till att samhället blir rikare. Ekonomiskt rikare.

Fast nytta kan också skrivas om i annan valuta. I den disciplin jag själv tillhör, musikvetenskapen, gäller den häftigaste diskussionen hur väl man fyller sin uppgift av att lämna de svar man tror att samhället är intresserat av. Folk gillar schlagger, och därför borde musikvetenskapen i första hand behandla Christer Sjögren och Carola. Folk lyssnar på musik i bilen, på köpcentret och på gatan i MP3-spelaren, och därför borde man koncentrera sig på de förändrade lyssnarvanorna. Varifrån musiken kommer? Den laddas ner från nätet. Världen håller på att svämma

över av popmusik – men musikvetenskapen, aj, aj, har sedan första början koncentrerat sig på mödosamma analyser av konstmusik, inte sällan med mer än hundra år på nacken.

Musikvetenskapen tycks därför sitta på en ännu orörd guldgruva. Men problemet är att guldgruvan inte är i musikvetenskapens ägo. Den tillhör sociologerna, etnologerna och ekonomerna. Om kärnan i ett ämne ska vara närkontakten med det rikaste materialet, har vi här ett dilemma: det som finns att säga musikaliskt om populärmusiken låter sig sägas snabbt, och ibland är det rentav bäst att inte säga någonting alls. Det musikvetenskapen har mycket att säga om bygger på ett rent spel, någonting fullkomligt onyttigt.

Men är nyttan det högsta målet för universitetets räkning? Henrik Berggren skriver i sin temaessä om hur de amerikanska universiteten har lärt sig att leva i en utrerat kapitalistisk omvärld utan att förlora det centrala värdet: sanningslidelsen. Nyttan kommer på köpet.

Med sanningslidelsen är det sämre ställt i Sverige, trots att staten står för en betydligt större insats här än i USA. En dos aristotelism skulle inte göra någon skada: Den gode medborgaren ser till att verka för det allmänna bästa, samtidigt som staten tillförsäkrar medborgarna möjligheter att blomstra. Var och en ska utifrån sin natur kunna finna sitt slags utveckling – även om den leder till olikartade livsförhållanden. I ett sådant sammanhang kan akademien tjäna samhället och samhället tjäna akademien. Och akademikern kan ägna sig åt esoteriska funderingar kring harmoni utan att skämmas. Kanske är just detta det högsta.

Erik Wallrup

Erik Wallrup
Tfchefredaktör

INBLICK | FRI RÖRLIGHET

Polackerna som försvann

Efter utvidgningen har hundratusentals européer från de nya EU-länderna hittat jobb i Storbritannien och Irland. Till Sverige har det kommit en handfull. Varför vill de inte komma hit?

INTE I BYRÅKRATERNAS Bryssel. Inte heller i stormaktsdrömmarnas Paris, eller i ceremoniernas Rom, eller ens i geografins Berlin. Det enade Europas hjärta finner man i skyltfönstret till en tidningsbutik på King Street i Hammersmith, västra London.

Skyltfönstret, som är fyllt med små handskrivna lappar om jobb och boende, är känt under sitt polska namn, "Sciana placzu" – klagomuren. Namnet kommer av att det är en ganska sorglig plats, en plats dit man kommer när man inte har någon annan utväg. Det är den mest offentliga och utsatta delen av ett massivt informellt informationsnätverk som kommit till för de tusentals och åter tusentals polack-er som har flyttat till England på jakt efter ett rikare liv.

Sciana placzu är inget nytt fenomen; skyltfönstret har varit fullt med jobberbjudanden under decennier. Men under de senaste två åren har det fått en ny betydelse. När EU utvidgades den 1 maj 2004, var Storbritannien ett av de få länder som valde att inte begränsa den fria rörligheten för arbetare från de nya

"Det var svårt i början, jättehårt. Svårt att få personnummer, svårt att få uppehållstillstånd. Ingen ville hjälpa oss."

Radoslaw Wlodarczyk, 28, som kom till Sverige för ett år sedan.

medlemsländerna. Konsekvenserna av det beslutet sågs inte som särskilt dramatiska; inför utvidgningen förutspådde den brittiska regeringen ett nettoinflöde på mellan 5 000 och 13 000 arbetare per år.

Nu står det klart hur fel den hade. I slutet av augusti offentliggjorde det brittiska inrikesministeriet siffror som visade att 427 000 personer från de nya EU-länderna hade registrerat sig i Storbritannien under de två år som följt efter utvidgningen. Eftersom detta inte inkluderar egna företagare, uppskattade inrikesministern Tony McNulty att det verkliga antalet var omkring 600 000. Av dessa var ungefär 60 procent polack-er.

Nu används ord som "flodvåg" och "folkvandring" för att beskriva vad som sker. Och trängseln vid

skyltfönstret i Hammersmith är större än någonsin.

MEN STORBRITANNIEN var inte ensamt om att öppna sina portar. Det gjorde även Irland, som upplevt ett proportionellt sett ännu större inflöde från de tidigare öststaterna än Storbritannien – i synnerhet från Polen och Baltikum.

Och det gjorde Sverige. Men i motsats till Storbritannien och Irland, som i stort sett välkomnade östeuropéerna, präglades tiden före utvidgningen av oro i Sverige, i synnerhet från regeringens håll. Efter att SVT:s *Uppdrag granskning* i november 2003 målat en baltisk djävul på väggen – i form av en fiktiv estländsk sjuksköterska som skulle jobba tio timmar i veckan på ett sjukhus i Umeå, och sedan ta hit man, barn, mormor, morfar, farmor och farfar, och försörja dem med bidrag – valde Göran Persson, som dittills hade varit mot övergångsregler, att helt byta ståndpunkt.

"Fri rörlighet för arbetskraft vill vi ha, men inte social turism. Där får vi inte vara naiva", sa Persson till Ekot och föreslog att övergångsregler visst skulle införas.

Förslaget röstades ned i riksdagen. Nu, snart tre år efter den hetska debatten och dryga två efter att Sveriges gränser öppnades mot öst, visar det sig att den svenska synen på utvidgningen faktiskt var naiv, men inte alls på det sätt Persson varnat för.

Sverige har inte översköljts av någon våg med bidragssökande. Men inte har vi heller översköljts av en våg av hårt arbetande östeuropé-er, som har skett i Storbritannien och Irland. Faktum är att vi knappt sköljts över alls.

Svenska Institutet för Europafrågor (Sieps) gav tidigare i år ut en rapport som granskade erfarenheterna under tiden efter utvidgningen. Medan Irland, liksom Storbritannien, tagit emot oväntat många arbetskraftsinvandrande, konstaterar rapporten torrt att "migrationsflödena till Sverige har varit mindre än väntat". Några exakta, jämförbara tal är svåra att få fram – mörkertalen i dessa sammanhang tenderar att vara stora – men enligt Migrationsverket har det rört sig om under 20 000 registrerade arbetare sedan maj 2004, jämfört med över 100 000 i Irland och Storbritanniens dryga halva miljon.

Stockholm not calling. I västra London finns en gigantisk anslagstavla dit polack-er kommer på jakt efter jobb. I Sverige saknas en motsvarighet.

FOTO: CAMERA PRESS/SCANPIX

TVÅ AV DEM SOM ÄNDÅ valt att komma till Sverige är 25-åriga Magdalena och hennes 28-åriga sambo Radoslaw. Deras historia – en klassisk utvandrarhistoria om drömmar, uppförringar och en dos umbäranden – berättar en hel del om förutsättningarna för dagens inomeuropeiska arbetsmigration. Men där ryms också en stor del av svaret på frågan varför inte fler nya EU-medborgare har valt att komma till Sverige i jakt på jobb och ett bättre liv.

Magdalena och Radoslaw kommer båda från staden Bielsko-Biala i Nedre Schlesien, nära gränsen till Slovakien, en del av Polen som snabbt avfolkats efter Polens EU-inträde. De säger att de ville därifrån för att kunna "vara tillsammans".

– I Polen var vi separerade, eftersom vi bodde hos våra respektive familjer. Och så är man tvungen att jobba så mycket i Polen, berättar Radoslaw, en kortklippt, kraftig man med stadig blick.

De ville ha ett i dubbel bemärkelse enklare liv, ett liv där de slapp oroa sig, där de hade tid att gemensamt planera sin framtid. Och så ville de tjäna pengar, förstås, säger Magdalena, som trots sin utbildning i marknadsföring hade svårt att hitta jobb i Polen. Därför bestämde de sig, som så många andra av deras landsmän, för att ge sig av.

Radoslaw hade siktat in sig på Skottland men slumpen grep in. På sommaren 2005 ringde en kompis som bodde i Sverige med ett erbjudande

dande om byggjobb, vilket var vad Radoslaw hade arbetat med i Polen, och i brist på lika konkreta alternativ i Skottland fick det bli Stockholm.

Men Sverige välkomnade dem inte med öppna armar, tvärtom. De var först inhysta i en lägenhet i Rinkeby, sedan hos ett alkoholiserat svenskt par i Hagsätra, samtidigt som de kämpade med obetalt arbete, svartarbete ("sanitär teknik", säger Magdalena med ett skratt), krånglande myndigheter, skumma arbetsgivare och ett till en början obegripligt språk. Bitvis var det, säger de båda, som en mardröm.

– Det var jättesvårt i början, jättehårt. Svårt att få personnummer, svårt att få uppehållstillstånd. Ingen ville hjälpa oss, säger Radoslaw.

Så de fick hjälpa sig själva. I synnerhet med språket. De pluggade hårt. De talade svenska så fort de fick chansen. De berättar att de under perioder tvingade varandra att inte tala polska alls, inte ens hemma, med varandra. Båda talar i dag, ett drygt år efter att de kom till Sverige, närmast felfri svenska.

Och till slut verkar allt ha ordnat sig. Alldeles nyligen, i slutet av augusti i år, började de leva "ett vanligt liv", som de uttrycker det. De fick en egen lägenhet i Kärrtorp. I andra hand, visserligen, men ändå deras egen. Och Radoslaw har fått fast jobb på en bygghälsan.

– Vitt, säger han stolt. Vitt.

På det hela taget är Radoslaw och Magdalena glada att de kommit till Sverige. Visserligen är det på många sätt tufft här – svårare än i England, enligt Magdalena – men belöningen är också rikare. Visar man att man är beredd att kämpa, att plugga, att vilja bli en del av systemet, så får man med tiden igen.

– Vi tycker om att kämpa, säger Magdalena.

De tycker inte heller att Sverige och svenskarna ska vara ledsna över att inte fler polacker kommer hit. Dels blir det kamp om jobben, något de hört att det har börjat bli i England. Dels kommer sådana som "ställer till problem", som Radoslaw uttrycker det, om det kommer väldigt många.

– Ni har lugn och ro här. Det ska ni försöka behålla.

FÖR RADOSLAW och Magdalena var alltså Sverige en kamp och en utmaning som de hamnade i mer eller mindre av en slump. Det finns andra som sett Sverige som ett helt naturligt val. Andrzej Wasik, en 43-årig armorerare från Krakow, kom hit för att resan hit och hem är snabb och enkel (även om han först funderade på England). Likaså Bogdan Nowak, en 54-årig möbeltekniker och snickare från Gdansk, som har

familjen kvar i Polen. Han trivs bra, men längtar ändå tillbaka.

– Familjen är problemet. Det stora problemet, säger han.

Man skulle kunna tro att närheten som Andrzej och Bogdan uppskattar så mycket vore nog för att locka hit fler arbetare från våra grannländer. Men studier, som har genomförts av det norska Institutet för arbetslivs- och välfärdsforskning (Fafo), har visat att få av dem som planerar att ge sig av från EU:s nya medlemsländer ser de nordiska länderna som prioriterade destinationer. I Fafo-studien kom Norden efter både Nordamerika, Centraleuropa och övriga Västeuropa; bara 13 procent av de flyttsgugna balter, som studien gällde svarade att de ville till Norden. Varför?

För Eskil Wadensjö, professor i arbetsmarknadspolitik vid Stockholms universitet och en av författarna till Sieps-rapporten, finns en stor del av förklaringen i den svenska ekonomin.

– Arbetsmigration är mycket konjunkturbestämmd. Finns det jobb kommer folk, finns det inte kommer de inte, och det har inte funnits lika många nya jobb här, säger han.

Siffror från OECD visar att Sverige mellan 1985 och 2005 hade en sysselsättningsökning i privat sektor på 5 procent, i Storbritannien var den 26 och på Irland 80 procent.

Men även Wadensjö medger att det inte är hela förklaringen. Som Radoslaw och Magdalena visade är språket en utmaning. Särskilt välbildade polacker kan engelska och väljer hellre Irland eller Storbritannien.

Sedan är det förstås sådant som Sciana placzu. Där marken redan jämnats är det lättare att ta sig fram. I England och på Irland finns ett stort nätverk av redan anlända som ringer och lockar sina kompisar hemma i Polen; det blir något av en positiv spiral. Visserligen finns det

Efterfrågad i England.

FOTO: CAMERA PRESS/SCANPIX

också i Sverige ett nätverk, som till det yttre syns på lappar på anslags-tavlorna i de få polska mataffärer som finns i Stockholm, liksom när Stockholms polacker efter mässan på söndagsförmiddagen samlas till ett slags informell arbetsförmedling. De flesta är dock eniga om att stödet i Sverige är mycket mindre än

i England, precis som Radoslaw och Magdalena upplevde det.

Utöver detta kan man alltid spekulera. Många upplever myndigheterna som krångliga, men någon systematisk jämförelse med andra länder verkar inte ha gjorts. Andra säger att svenskar kan vara kalla, svåra att få kontakt med och att de känner sig alienerade. Eskil Wadensjö skulle svara att det knappast spelar någon roll, ger man en utvandrare ett jobb så står han ut med lite kyla. Men vem vet?

Sedan finns "systemet". Våra skatter, vår svenska arbetsmodell. Ett starkt fack med en lönebildning som skiljer sig rätt drastiskt från hur det ser ut i Storbritannien och Irland.

Här, om inte förr, kommer politiken in i bilden, med full kraft. Frågar man Fabian Wallen, nationalekonom på Svenskt näringsliv, är kopplingen mellan lönebildningen, skattepolitiken och arbetskraftsvandringen uppenbar – och problematisk.

– Det är klart att det är ett problem att så få vill komma hit. För vår självbild, för de yrkesområden där det finns brist på arbetskraft, och för produktiviteten, säger han.

Hos LO är bilden, föga överraskande, den motsatta. LO-ekonomen Monika Arvidsson menar snarare att det faktum att vårt land inte är så attraktivt för arbetare från låglöneländer är ett tecken på att vi gör något rätt: till England tar sig högt utbildade polacker för att utföra föga kvalificerat arbete, som briter med samma utbildningsnivå aldrig skulle göra. Det är en slags diskriminering, säger hon.

– Den problematiken är begränsad i Sverige, eftersom vår lönesättning har lett till att många av den sortens jobb rationaliserats bort.

Att värna denna ordning, denna rationalisering, är ett av arbetarrörelsens viktigaste uppdrag, enligt Arvidsson.

Här tornar en av det svenska politiska landskapets största och viktigaste strider upp sig, en strid som redan fått ett namn: Vaxholm. Det är en strid som kommer att utkämpas de närmaste åren på så skilda arenor som EG-domstolen i Luxemburg (som väntas komma med sitt preliminära utslag i Vaxholm-fallet under 2007), i riksdagen och på diverse byggplatser och ostädade kontor runt om i landet.

Det är en ursvensk strid, som rör vår självbild, vår modell och vår framtid. Men trots detta är det polacker, ester och letter som hamnar i skottlinjen. Kanske är det inte så konstigt att de håller sig borta?

IVAR EKMAN
Gästredaktör på Axess

Inte bara babusjkor. FOTO: SCANPIX

Kvinnokamp à la russe

NY GRUPP. Säg "rysk business", och de flesta tänker på maffiamord och superrika oligarker. Men nu finns en ny grupp som vill föra fram en annan bild. 20-kommittén har bildats av en grupp ryska affärskvinnor som tagit sig fram av egen kraft. Ordföranden Anna Belova är typisk för medlemmarna. Hon gav sig in i det ryska näringslivet när landet vändes upp och ned av kommunismens fall och startade sin egna revolution på ett statligt järnvägsföretag som hon ledde.

– Fram tills jag kom dit hade chefen drivit verksamheten med att säga "gör det här, gör det där" och "du får sparken". Jag försökte vara lite mer analytisk, säger hon.

Hennes ledarstil gav goda resultat och i dag styr hon över ett mindre företagsimperium i Moskva. Vi träffas på hennes kontor med valnötspaneler och serveras kaffe – av en man.

– Min devis är att om man är professionell når man framgång, om man inte är det kommer man att misslyckas.

Att som rysk kvinna kontrollera ett stort företag är ofta ensamt. Att vara chef betyder att män äntligen tar en på allvar, men det finns andra hinder, inte minst traditionen bland affärsmän att ha bastumöten, med prostituerade och vodka som tillbehör. För att bekämpa detta bestämde sig Belova för att bilda 20-kommittén. Gruppens medlemmar omfattar i dag bank- och industrichefer, och ordföranden för Microsofts ryska filial.

Nadeja Kopytina, som är vd för ett matföretag, upptäckte hur hårt livet kan vara i Ryssland när hon var 16 och sökte jobb i en mindre stad. En man som erbjöd henne ett ställe att bo stal hennes identitetskort och krävde att hon skulle ha sex med honom. Hon vägrade, och till slut släppte han henne.

– Sådant är vanligt för ryska kvinnor. Längre skämdes jag för att det hänt mig. Men sedan förstod jag att det inte hjälper att gråta, och då blev jag jävligt motiverad.

CHRIS STEPHEN

DEN RÖDA TRÅDEN

Tre aspekter på Europas framtid

■ ■ ■ **DET ÄR LÄTT ATT GLÖMMA**, men Europas framtid bestäms inte bara av kostymklädda män i Bryssel. Den bestäms också av uniforms-klädda män i Ankara. En sådan, vars namn är värt att lägga på minnet, är general Yasar Buyukanit, som i slutet av augusti utsågs till Turkiets överbefälhavare. Militärens inflytande på Turkiets politik har visserligen minskat under de senaste åren, men den har fortfarande en tung röst i frågor som Cypern, kurderna och den turkiska statens förhållande till Islam – allt sådant som kommer att vara avgörande för Turkiets framtid inom eller utanför EU. Buyukanit ses generellt som en hök i kurdfrågan, driven av en stark nationalistisk och sekulär övertygelse.

■ ■ ■ **LÅNGT MINDRE SEKULÄRA** men lika nationalistiska – och lika viktiga för Europas framtid – är de polska högerkrafterna. Dessa fick nyligen oväntad hjälp av det norska medieföretaget Orkla. För att inte stöta sig den med polska staten, utsåg Orkla den stockkonservative journalisten Pawel Lisicki till chefredaktör för en av Polens ledande dagstidningar, *Rzeczpospolita*, som norrmännen äger. Pawel, som står det regerande Lag- och rättvisapartiet mycket nära, drog i gång med en ledare där han krävde att EU och väst intar en hårdare attityd mot muslimer: "Muslimer, eller åtminstone ledande muslimer ... är helt enkelt inte intresserade av en fri diskussion utan våld. Kyrkorna och regeringarna i väst borde revidera sin strategi gällande muslimer."

■ ■ ■ **APROPÅ VÅLD, OCH APROPÅ ATT ROTA** i ett mörkt förflutet för att komma upp med svar för dagens Europa, är det värt att hålla ett öga på Slovakien nationalister, som kom i regeringsställning i våras. Det finns nu tecken på att de har lyckats väcka till liv en av 1900-talseuropas allvarligaste latent konflikter: krympningen av Ungern efter första världskriget, vilken ledde till att ett par miljoner ungrare hamnade i grannländerna. De slovakiska nationalisterna har börjat trakassera den ungerska minoriteten, Ungern har reagerat kraftigt och nu varnas det för att konflikten kan eskalera. Som österrikiska *Der Standard* skriver är detta en "allvarlig varning att, trots medlemskap i EU, en gammaldags nationalism snabbt kan vinna mark och ge upphov till konflikter i Europas hjärta".

IVAR EKMAN

... och på barn och tonåringar

■ ■ ■ **DET FINNS EN FÖRESTÄLLNING OM ATT** unga blir vuxna allt senare. Helt fel, menar den franske sociologen François de Singly – känd för sina studier av individen och familjen i det samtida samhället. Dagens barn väntar inte ens till tonårsupproret utan börjar frigöra sig redan i tioårsåldern men på ett mer försiktigt, moget och, om man så vill, vuxet sätt än upproriska tonåringar. Den slutsatsen drar de Singly i sin nya bok *Les adonaissants*, utifrån omfattande intervjuer med 10–11-åringar. Det är individualismen som letar sig allt längre ned i åldrarna – dock inte till odelad glädje för föräldrarna.

Individualist.

FOTO: SCANPIX

■ ■ ■ **Å ANDRA SIDAN TYCKS DET ALLT VIKTIGARE** också för många vuxna att förbli tonåringar. I baby-boomens Stockholm är det svårt att tro, men över världen råder en allt starkare trend att inte skaffa barn. Från Europa till Asien väljer många par att vänta allt längre eller att helt avstå. En tredjedel av universitetsutbildade tyska kvinnor får inga barn. I Storbritannien har antalet kvinnor utan barn fördubblats under tjugo år. Över hälften av japanska kvinnor som är trettio har inte barn. Bara 36 procent av brittiska kvinnor sätter moderskap framför arbete.

■ ■ ■ **MARKNADEN SER NYA MÖJLIGHETER: I JAPAN** lär Honda ha designat en bil med särskild plats för en hund i stället för en barnstol. I Storbritannien växer en ny marknad fram för böcker på temat lycklig-utan-barn. Vissa politiker är dock oroade. Vem ska försörja framtidens pensionärer? I länder som Tyskland och Ryssland diskuterar man sanktioner mot barnlösa par. I Slovakien studeras enligt uppgift en särskild skatt för barnlösa i åldern 25–50 år.

LISA IRENIUS

INTERVJU | SHEILA JASANOFF

Bakom sanningarna

Hur förhåller sig samhället till vetenskapen?

SHEILA JASANOFF säger sig vara frustrerad. Inte därför att hon försöker göra sig hörd mitt i lunchrusningens larm i en stökig matsal vid Södertörns högskola – detta tar hon med jämnmood. Hon är klädd i vackra sjalar och utstrålar lugn och visshet. Frustrationen kommer sig av att hon inte förmår göra allt hon vill på tre olika fronter: den egna forskningen, rådgivning till politiska beslutsfattare och, inte minst,

SHEILA JASANOFF är professor i Science & Technology Studies vid Harvard. Hennes senaste bok är *Designs on Nature: Science and Democracy in Europe and the United States* (2005).

utvecklingen av ett relativt nytt forskningsfält, för vilket hon själv har spelat en betydande roll: S&TS, *Science & Technology Studies*.

Dessa studier började utvecklas på 1970-talet, och bland pionjärerna fanns Bruno Latour i Paris, David Bloor i Edinburgh och Dorothy Nelkin i Ithaca. Sheila Jasanoff kom in på slutet av 1970-talet och har lagt grunden för forskning kring juridik och vetenskap. Om trettio år är

S&TS ett mycket viktigt akademiskt område, förutspår hon.

– S&TS är sociala och politiska studier av vetenskap och teknologi, inklusive etiska och historiska aspekter. Det handlar om att begrippliggöra vad det innebär att leva i ett teknologiskt avancerat samhälle. I dag finns studier av mänsklig fantasi och uppfinningsrikedom som litteratur och konst, men det saknas djupgående studier av teknologiska innovationer. Det saknas deskriptiva studier om vad det egentligen är för något och normativa studier om varför teknologisk innovation spelar roll och inom vilka ramar den bör ske.

Hon är ute på ett slags Skandinavienturné och i Stockholm i början av september som stjärnan på en konferens om *Science and democracy*, på Nobelmuseet och Södertörns högskola. Det talas om olika nationella förhållningssätt till vetenskapen, om vad som skiljer öst och väst, om medialisering av vetenskapen, bioteknologins genusaspekter och olika försök att få allmänheten att delta i beslutsfattande som gäller teknik och vetenskap.

En allmän frågeställning är var gränsen mellan samhälle och vetenskap går – om det ens finns en sådan gräns.

– Min forskning handlar om samspillet mellan juridik, vetenskap och politik. Där är det uppenbart att den etablerade vetenskapen måste inbegripa sociala hänsynstaganden. Hur vet vi att dioxin är giftigt? Genom djurförsök eller försök på människor? Konceptet om säkerhet är centralt. Det väcker frågor om vad och vilka som exkluderas från detta, och om vem som bär ansvaret.

Tidsresor i Google Earth

SVINDLANDE. Google Earth, programmet som gör det möjligt att se bilder över jordens yta på datorn, har lanserat en ny betaversion. Satellitbilderna har kompletterats med fotografier från flygplan. Återgivningen av detaljer är häpnadsväckande. I vissa städer går till och med hastighetsbegränsningar, som målats på asfalten, att urskilja. En förflyttning från den egna gatan till ett torg i Rom eller en fiskmarknad i Tokyo går på ett musklick. Bilden för dig djupt in i kvarteren.

Google Earth försöker leverera så

aktuella bilder som möjligt. Helst ska ingen avbildning vara äldre än tre månader. Men företaget medger att för vissa, mer otillgängliga delar av världen kan bilderna vara upp till tre år gamla.

Det förklarar obehagskänslan. Framför huset där jag bodde står fortfarande min bil kvar. Ingen har flyttat den på flera månader. Bilderna på Google Earth kan förvisso erbjuda svindlande geografiska förflyttningar, men som tidsresor är de ångestladdade.

HÅKAN FORSELL

Katrina. Orkanen var en konsekvens av klimatförändringen, enligt Al Gore, som är aktuell med filmen *En obekväm sanning*. FOTO: REUTERS/SCANPIX

Det är många frågor. USA:s tidigare vicepresident, Al Gore, tycks åtminstone sitta inne med en hel del svar i sin aktuella film *En obekväm sanning*, som handlar om klimatförändringarna på jorden.

– Al Gore har en vision, han är helt övertygad. Men han är politiker, inte vetenskapsman, hur kan han veta? Jo, därför att han utgår från utlåtanden från Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC. (En internationell panel som ser över forskningen om klimatförändringar vart femte år, och kom med sin senaste och tredje rapport 2001. En fjärde kommer 2007, red:s anm.) Men panelen är i sig ett resultat av gränsdragningar. Först och främst var man tvungen att välja vilka som skulle ingå – och inte – i gruppen, det vill säga vilka av världens vetenskapsmän som skulle betraktas som bäst på detta och som skulle kunna skapa en stark konsensus. Det är denna konsensus som Al Gore sedan använder och bygger sin film på. S&TS studerar konstruktionen av vetenskapen, de processer

som leder till att något betraktas som just vetenskap. Folk vill kunna säga som Al Gore: "Så här är det."

– Men man kan inte alltid veta säkert, det finns flera osäkerhetsmoment. Vi måste studera institutionernas olika sätt att presentera och använda kunskap, till exempel hur domstolar i USA använder sig av vetenskap som grund för att utdöma dödsstraff. Enligt min mening är vetenskap aldrig bra nog för att döda någon. Den kan aldrig tillhandahålla ett bevis för att det är rätt att döma till döden. Utan att vara relativist kan man fråga sig: Vilka slags beslut kan vetenskapen bära? Al Gores antaganden om klimatförändringar är trovärdiga, men det är inte hela sanningen. S&TS säger att all sanning är en konstruktion. Men man måste samtidigt kunna säga att vissa konstruktioner är bättre än andra.

MOBILTELEFONSTRÄLNING, stamcells forskning, kloning, bioteknologi – vetenskap och teknologi har stora återverkningar på samhället. Så stora att demokratin måste få

vara med. Det är en utgångspunkt för konferensen om *Science and democracy*. Sheila Jasanoff talar om att "återinföra samhället". Forskningsprojekt bör uppmärksammas på ett tidigare stadium, och olika forum för medborgerligt deltagande och engagemang bör upprättas. Men det behövs också diskussioner om människans ansvar och identitet.

– Det handlar om hur man betraktar vetenskapen. Biologisk vetenskap ses ofta som ett slags moralisk risk, till exempel i experiment på människor utan deras samtycke. Men det bygger på en förenklad och dualistisk bild av vetenskap å ena sidan och samhälle å den andra. Det är en mekanisk modell, som om en boll från den ena sidan studsade in på den andra och gav effekter där. Men det är inte två helt separata enheter.

– Vi måste ställa oss frågor kring var människans gränser går. Om någon slår till oss vet vi att det är ett övergrepp på vår person, en kriminell handling. Men hur är det om någon påverkar eller använder vår DNA? Om polisen samlar in DNA i

"Vilka slags beslut kan vetenskapen bära? Al Gores antaganden om klimatförändringar är trovärdiga, men det är inte hela sanningen."

Sheila Jasanoff

jakt på en brottsling – vad händer sedan med all denna insamlade DNA? Vi har ingen bestämd uppfattning om vad som är en persons relation till vare sig sina biologiska delar eller till digitalisering av data om samma persons biologiska egenskaper. Här krävs det fantasi för att skapa nya föreställningar. Teknologin utmanar individualismen. Vi

måste fråga oss var en person slutar och börjar. Vi behöver nya idéer om ansvar och identitet. Stater får nya möjligheter att kartlägga sina medborgare. Och för välfärdsstaterna kommer det att vara väldigt lockande. Vi kommer att få se skiften. Och detta är också frågor för demokratin.

OM MAN LYCKAS med att "återinföra samhället" i den vetenskapliga och teknologiska världen skulle prioriteringarna ändras, tror Jasanoff. Det är skillnad på vad riskkapitalet och folk i allmänhet tycker är viktig forskning. Men, som hon kritiskt frågar sig själv:

– Är det till exempel att återinföra samhället då Bill Gates stiftelse donerar massor till vetenskapen? Tveksamt. Det är bra att det finns sådana aktörer, men de är inte alltid tillräckligt kritiska och kan inte heller avkrävas ansvar. De kunde till exempel ha en medborgarkommitté som granskade dem, men det har de inte.

– Problemet för S&TS är att det inte finns någon sofistikerad analys av demokrati och vad som är demokrati. Analysen av vetenskapen är mer sofistikerad.

Hur medborgare och vetenskapsmän ska komma varandra närmare är det fortfarande ingen som vet. Ännu mindre hur beslut som utgår från avancerad teknologi och vetenskap ska kunna bli fullt demokratiska. Varje medborgare kan knappast sätta sig in i varje komplicerad vetenskaplig fråga. Flera länder organiserar numera medborgarkonferenser – men är det tillräckligt? Kritiker ser dem som kosmetiska åtgärder.

Men kanske räcker det ganska långt, tycks Jasanoff säga, om medborgarna förhåller sig kritiskt till samhällets hantering av vetenskapliga sanningar – bekväma såväl som obekväma.

LISA IRENIUS

BESSERWISSE | AV ANDERS MATHLEIN

UTBLICK | MELLANÖSTERN

Med fingret på avtryckaren

1981 slog Israel ut Iraks kärnvapenprogram. Kan man göra samma sak i Iran?

PÅ EFTERMIDDAGEN söndagen den 7 juni 1981 startade 16 israeliska flygplan från flygbasen Etzion i Sinai, ett område som då var ockuperat av Israel. Med ett vrål försvann de på låg höjd i östlig riktning. Styrkan bestod av åtta F-16-plan, med vardera två MK-84 bomber – amerikansk tillverkade, "dumma" tusenkilosbomber som förstogs i bruk under Vietnamkriget – och åtta F-15 som skulle skydda mot irakiskt jaktflyg. Målet var en kärnkraftsreaktor som Irak höll på att färdigställa, döpt av sina franska konstruktörer till Osirak.

Attackplanen passerade på 120 meters höjd över Jordanien för att sedan fortsätta över den Saudiarabiska öknen, fortfarande utan att bli upptäckta. På 20 kilometers avstånd från sitt mål startade piloterna efterbrännkamrarna, accelererade och steg till 2 000 meters höjd, för att sedan genom ett dykanfall mot Osirak fälla sin vapenlast. Efter drygt en minut var reaktorn lagd i ruiner, och samtliga israeliska flygplan vände hemåt och kunde helt oskadade landa efter dryga fem timmars flygning.

Om det tryck USA riktar mot Iran lättar, samtidigt som en diplomatisk lösning dröjer, kan israelerna känna sig tvingade att göra något på egen hand.

I efterhand visade det sig att det israeliska anfallet inte helt stoppade Iraks kärnvapenprogram. Men det fördröjde processen tillräckligt för att Iraks nederlag i Kuwaitkriget skulle kunna dela ut nådastöten.

I dag fruktar Israel inte längre att Irak ska skaffa kärnvapen. I stället vänds oroliga blickar mot ett annat land i Mellanöstern, nämligen Iran. Det spekuleras nu om Israel ännu en gång ska genomföra en preventiv attack.

SYNEN PÅ KÄRNKRAFT i Iran liknar den man har i de flesta stater i västvärlden. Kärnkraften är en symbol för makt, modernitet och energiförsörjning. Den officiella iranska linjen är att den växande befolkningen i Iran tillsammans med omvärldens ökande behov av olja kommer att leda till en situation där det inhemska behovet av energi bara kan täckas genom uppbyggnad av ett kärnkraftsprogram. I sig är det ett förhållningssätt som inte är särskilt kontroversiellt. Frågan hur energi-

försörjningen skall tillgodoses i framtiden är något som många regeringar brottas med.

Det finns dock osäkerheter kring Irans slutgiltiga syften och även många indikationer på att landet ända sedan shahen Mohammad Reza Pahlavi strävat efter att utveckla kärnvapen. Att få fullständig kunskap om Irans intentioner är självklart omöjligt, men det är ställt utom allt tvivel att Iran har teknologisk förmåga att på sikt skaffa sig kärnvapen, om man bestämmer sig för det.

Vad som gör situationen akut för många israeler är den iranske presidenten Ahmadinejads vägran att erkänna Israels rätt att existera. Hans uttalanden ses inte bara som tom retorik, utan tas på fullt allvar och uppfattas, tillsammans med indikationerna på ett kärnvapenprogram, som ett hot mot den israeliska statens överlevnad. Med tanke på hur litet Israel är skulle det inte krävas någon större insats med kärnvapen för att utplåna Israel. Det finns därför en stark känsla av att man inte har råd att vänta på bevis om ett innehav.

Det är självfallet inte bara i Jerusalem man ser allvarligt på utvecklingen i Iran; även i Washington följer man den med oro. USA, med världens mest avancerade krigsmakt och betydande strategiska intressen i Mellanöstern, skulle därför kunna tänkas attackera Iran.

Men trots vissa indikationer på att en sådan planering sker, kan hän synstaganden till andra politiska frågor och den negativa inhemska opinionen till Irakkriget minska Bushadministrationens militära handlingsutrymme. En republikansk valförlust vid kongressvalet i höst kan dessutom minska det ytterligare. Detta gör att en amerikansk eller amerikansk-israelisk attack blivit mindre trolig. Och i förlängningen innebär detta i sig en risk: om det tryck USA riktar mot Iran lättar, samtidigt som en diplomatisk lösning dröjer, kan israelerna känna sig ännu mer tvingade att göra något på egen hand.

Men frågetecknen kring ett israeliskt anfall är många, och den mest

grundläggande frågan av alla – om Israel militärt har förmågan att upprepa vad man gjorde med Osirak under försommaren 1981 – har långt ifrån ett entydigt svar.

IRAN AGERAR INTE i ett vakuum; man har självfallet insett riskerna för just ett Osirak-scenario. Det iranska kärnkraftsprogrammet är stort, omsorgsfullt gömt och utspritt över hela landet. Men det finns några platser som är särskilt viktiga. IAEA har identifierat 18 sådana platser, men det finns bedömare som hävdar att de är över 70.

Även om huvuddelen av anläggningarna finns ovan jord, ligger många under marken och täcks av flera meter av jord och betong. När Israel anföll Irak var målet en enda reaktor, visserligen byggd av betong men helt oskyddad ovan jord. Det var med andra ord ett förhållandevis enkelt mål att slå ut, även med de tekniskt okomplicerade bomber som användes.

Om Israel skulle genomföra ett anfall mot Iran i dag, skulle omständigheterna vara helt annorlunda. Inte minst är avståndet till anfallsmålen i Iran betydligt längre. I stället för en total flygsträcka på cirka 200 mil skulle man nu tvingas att flyga över 300 mil. Ett avstånd som motsvarar sträckan Stockholm-Milano-Stockholm.

Tekniskt är avståndet inte ett oöverstigligt problem för det israeliska flygvapnet. För den här typen av uppdrag förfogar Israel över två typer av flygplan, F-15I Ra'am och F-16I Soufa. Båda dessa flygplan är högteknologiska krigsmaskiner som är särskilt framtagna för att klara just anfall långt inne över en motståndares territorium.

Politiskt innebär avståndet dock ett problem; Israel skulle behöva bestämma sig för vilken flygväg som skulle användas. Schematiskt kan man tala om tre olika möjligheter, en nordlig, en central och en sydlig. I den nordliga flygvägen används turkiskt luftterritorium. Även om det turkiska försvaret inte skulle skjuta mot israelerna kan det politiska priset bli högt. En variant av den nordliga flygvägen är att flyga över Syrien. De politiska protesterna kan Israel säkert leva med, värre är att syrierna utan tvekan skulle öppna eld med luftvärn. Det centrala alternativet går över Jordanien och centrala Irak. Denna flygväg kräver att både Jordanien och

USA är informerade. En israelisk överflygning av irakiskt territorium skulle kunna leda till att relationen mellan USA och den irakiska regeringen skulle försämrats och ytterligare försvåra den sårbara politiska utvecklingen i Irak.

Det tredje alternativet är att flyga över norra Saudiarabien och södra Kuwait. Flygvägen passerar flera saudiska flygbaser, och det är osäkert hur man där kommer att agera. I vilket fall som helst är detta den längsta flygvägen.

På vapensidan har den israeliska tekniken utvecklats; vad som tidigare var "dumt" har nu blivit "smart". Precisionen har blivit bättre, och bomberna kan dessutom släppas på långt avstånd från målet, upp till 20 km. Även förmågan att tränga igenom tjocka lager av skyddande betong har förbättrats. Israel har på senare år skaffat bomber – laserstyrda GBU-27 och GBU-28, utrustade med stridspetsarna BLU-109 och BLU-113, som kan tränga igenom upp till sex meter betong – som bedöms kunna slå ut de viktigaste målen i det iranska kärnkraftsprogrammet, även om dessa ligger under jord.

NÄR DET GÄLLER Irans förmåga att försvara sig – landets luftförsvar i form av flyg och luftvärn – har inte samma tekniska utveckling skett som för israelerna. De flesta iranska flygplanen är tillverkade i USA på 1970-talet, och någon modernisering av dessa har inte skett. Nyligen presenterade Iran ett inhemskt stridsflygplan, "Saegheh", som iranierna hävdar skulle motsvara det amerikanska flygplanet F-18. Hur många flygplan Iran förfogar över och vilka prestanda flygplanet och dess vapensystem har är svårt att säga, men allmänt gäller att Iran ligger långt efter västvärlden i frågan om militär spetsteknologi.

Effektiva, men tillräckligt? Två amerikanska F-16, av samma slag som israelerna skulle använda vid en attack mot Iran, avfyrar sina vapen över Irak.

FOTO: U.S. AIR FORCE PHOTO

De luftvärnssystem Iran förfogar över har också många begränsningar. Huvuddelen av robotsystemen är föråldrade, och luftvärnskanonernas räckvidd är inte tillräcklig för att nå upp till de flyghöjder som israelerna troligen kommer att utnyttja. Iran har nyligen delvis uppgraderat sitt luftförsvar med mer avancerade ryska system, men även med dessa nyanskaffningar återstår många brister. Robotsystemen är spridda över ett stort område, radarsystemen klarar inte av att upptäcka mål på låg höjd, och de täcker inte hela det iranska territoriet. Iran saknar också ett modernt stridsledningssystem, som kan koordinera olika funktioner, till exempel luftvärn och flyg, med varandra. Möjligheterna för Iran att helt avvärja ett anfall med flygstriidskrafter är därför rätt små, trots att man har kapacitet att åstadkomma skada på en anfallare.

Men även om ett israeliskt anfall inte kan stoppas, innebär det iranska luftförsvaret ändå vissa viktiga begränsningar i israelernas handlingsfrihet. Den flygstyrka som behöver användas måste innehålla skydd mot iranskt jaktflyg och kapacitet att bekämpa iranska radarstationer. Möjligheter till lufttankning är en annan viktig resurs. Det israeliska flygvapnet förfogar över alla dessa tillgångar, men en insats skulle innebära att stora delar av denna organisation måste tas i anspråk för ett enda anfall. Möjligheterna att genomföra upprepade attacker skulle därför vara mycket begränsade.

Detta gör tillgången på information till något helt centralt. Det

räcker inte med att träffa ett mål med hög precision, det måste också vara rätt mål, särskilt om man bara har en chans. Med andra ord krävs en underrättelsetjänst som kan ta fram ett underlag som är så bra att målvalsprocessen blir korrekt. Detta är ingen lätt uppgift, och vad gäller Iran räcker det inte med satellitbilder av olika anläggningar. Här krävs även information inifrån det iranska kärnkraftsprogrammet. Det är för en utomstående omöjligt att veta vilka underrättelser Israel, med stöd av USA, förfogar över, men en indikation finns i de svårigheter som västerländska underrättelseorgan har haft att få fram uppgifter från länder i denna del av världen (med upptakten till Irakkriget som det främsta exemplet).

PÅ DET HELA TAGET verkar det klart att Israel skulle kunna åstadkomma skada på det iranska kärnkraftsprogrammet genom ett angrepp med flygstriidskrafter. Farorna med ett anfall är dock stora, och möjligheten att lyckas utan förluster, som vid Osirak, är mycket små. Risken för ett misslyckande är därför inte försumbar, och en andra chans lär man inte få. För att uppnå målen måste därför den första insatsen vara framgångsrik.

De skador de israeliska flygplanen skulle kunna åstadkomma innebär med största säkerhet ändå inte att Iran skulle vara förhindrat att fortsätta försöka utveckla kärnvapen. Iran skulle, precis som fallet var med Irak, fördröjas i sina ambitioner.

Israelerna är väl medvetna om att ett angrepp mot Iran är betydligt mer komplicerat än attacken mot Osirak. En israelisk regering måste därför hela tiden väga möjligheterna att nå framgång mot konsekvenserna av en attack. Det finns också modererande krafter i Israel som menar att även ett Iran med kärnvapen går att avskräcka. Anskaffningen av två ubåtar från Tyskland som ytterligare förstärker Israels andraslagsförmåga, kan ses som ett bevis för att denna argumentation har en påverkan på Israels ledning.

Vilka åsikter som får mest inflytande i den israeliska politiken beror i hög grad på utvecklingen i Mellanöstern i stort. En sak är dock helt klar: I valet mellan omvärldens uppfattning om lämpliga åtgärder och hur israelerna tolkar hotet, kommer den egna säkerheten alltid att sättas i det första rummet. Ett eventuellt fördömande från en kritisk världsinopinion har ingen större påverkan på hur Israel agerar när man uppfattar ett hot mot den israeliska nationen.

STEFAN RING

Strategiforskare vid Försvarshögskolan

Ny vår för livets filosofi

FINNS DET ETT NYTT LIV för livsfilosofin? Ingen kan påstå att det rätt högkonjunktur för den vitalistiska litteraturen – den som hylade livet i sig, själva den frustande livsprincipen – på senare år. Medan litteraturvetenskapen går på medieteoretisk jakt i den moderna litteraturen har D. H. Lawrence hamnat helt vid sidan av. Visst kan Edith Södergrans livsbejakelse uppmärksammas, men det sker inom feministiska ramar. Och de tänkare som en gång lade grunden för *die Lebensphilosophie* och *le vitalisme* – en Nietzsche, en Simmel, en Bergson – lever visserligen vidare, fast då på grund av andra aspekter än just detta spår. Tanken att livet är en princip bortom kausalitet och fysikaliska lagar kan tyckas överspelad flera gånger om.

Ändå har filosofen Jürgen Große i tyska *Philosophische Rundschau* ägnat livsfilosofins återkomst en så omfattande systematisk genomgång att den fått delas upp i två omgångar (första och andra häftet för 2006). Saken är nämligen den att det under de senaste 15 åren i Tyskland kommit ett antal böcker som antingen blickar tillbaka på detta område, som inte varit helt genomtröskat av filosofihistorikerna, eller försöker ta fatt i de element som fortfarande är vitala.

Det är egentligen begripligt. När naturvetenskapens evolutionsteori och biologin griper långt in på humanioras område, medan de humanistiska vetenskaperna koncentrerar sig på verkligheten som konstruktion, öppnas ett vitt fält för dem som vill tillskriva livet egenskaper som inte kan formaliseras. Och samhället förvandlas i dag lika snabbt som i Tyskland under 1900-talets första decennier, tidpunkten för det senaste stora utbrottet av livsfilosofi.

En smutsig affär

UDDA VALKAMPANJ. Österrikes parlamentsval den 1 oktober föregicks av en skitig affär. Filmregissören Peter Kern, tidigare känd genom filmserien *Haider lebt* – 1. April 2021, uppmanade alla Wiens medborgare att "mjukt och kärleksfullt" trycka fast hundbajs på populistiska FPÖ:s valaffischer. Kern motiverade aktionen med att han dels önskade uppmärksamma kultursektorns prekära läge i Österrike, dels ville protestera mot FPÖ:s främlingsfientliga valpropaganda. FPÖ-politikern Heinz-Christian Strache svarade med att uppmana alla Wiens psykologer att ta sig an den olycklige fekalkonstnären Kern till en human kostnad. HF

Översättare av Trías

RÄTTELSE. Det var Anna-Lena Renqvist som hade översatt Eugenio Trías "Tänkandet har inte råd att fly undan religionen" i senaste *Axess*-numret. Hon har tidigare översatt densammes bok *Att tänka det religiösa* (2003).

Vitalist. Kan någon lyckas med att ruska liv i Ludwig Klages tänkande?

FOTO: AKG-IMAGES

Men Große kommer bara indirekt in på de samhällsförändringar som kan tänkas ligga bakom de nya emfaserna i tänkandet. Han hade kunnat ta upp den reduktionistiska syn på människan som ligger bakom medikaliseringen av själsliga problem. Rimligen borde också idén om ett autentiskt liv utanför mediernas värld ha fått en ökad attraktionskraft. Och han tar inte ens med tång i vissa tidstypiska fenomen som annars hade kunnat stödja hans sak: människors absurda flykt bort från den normala tillvaron genom bergsklättring, överlevnadsprov i vildmarken och andra strapatser. Onekligen uttryck för en vitalistisk livssyn.

En av anledningarna till livsfilosofins tillbakagång sedan andra världskriget är förstås att den fått sämsta möjliga politiska rykte. Men, som Große påpekar flera gånger, går det inte att tillvita livsfilosoferna någon irrationalism, eftersom deras tänkande tränger in på områden som gör att det irrationella blir förstått. Minns man det står det klart att det blott rationella kan bli irrationellt.

ERIK WALLRUP

INBLICK | FÄRSKT FORSKNINGSSOMRÅDE

Answaret sprider sig

Forskning om företagens sociala ansvar är populär, men den präglas oenigheter och luckor.

FRÅGAN OM FÖRETAGS sociala ansvar – *corporate social responsibility*, CSR – har kommit i ropet det senaste decenniet. Den vitaliserar samhällsdebatten om ansvarsfördelning, maktrelationer och internationella normer i en globaliserad värld. Över två tusen internationellt verksamma företag, bland dem Volvo, H&M och Ericsson, har de senaste åren anslutit sig till Kofi Annans initiativ *Global Compact* från år 2000. Därigenom har de moraliskt förbundit sig att främja mänskliga rättigheter och motverka miljöförstöring och korruption, i linje med initiativets tio principer.

Synen på vilka krav som kan ställas på företag håller på att förändras. Frågan om företagens ansvar är föremål för kritisk debatt, som till exempel i fråga om Googles roll i Kina och Shells verksamhet i Nigeria. En undersökning från Amnesty Business Group i Sverige i våras visade att de företag som är bäst på att hantera risken för människorättskränkningar återfinns i den privata sektorn, medan statliga svenska företag är sämre på detta.

Sedan mitten av 1990-talet har frågan om företagens sociala ansvar etablerat sig som ett flervetenskapligt forskningsfält i den fruktbara skärningspunkten mellan etik, juridik, ekonomi och statsvetenskap. Utvecklingen kan följas i tidskrifter som *Journal of Corporate Citizenship* och *Journal of Business Ethics*. Men det råder en hel del oenighet, och det finns luckor att fylla.

Om vi lyssnar till en inflytelserik

statsvetare som David Held, finns flera argument för ett större företagsansvar. I boken *Global Governance and Public Accountability* (2005) behandlar Held och en rad andra ledande forskare frågor om ansvarsutkrävande och maktutövning utanför nationalstatens ramar. De ser initiativen på området företagsansvar som ett led i utvecklingen av globala arrangemang för att göra det möjligt att utkräva ansvar.

I samma kosmopolitiska anda argumenterar etiker som Nigel Dower och Onora O'Neill på moral-filosofiska grunder för att företag har ett socialt ansvar. O'Neill menar att vi inte kan ta för givet att den

Många företag menar själva att de i längden vinner även ekonomiskt på att ta ett vidgat ansvar och bygga goda relationer med lokalsamhället ...

enda garanten för ansvar och rättvisa ska vara den territoriellt baserade staten. Dower anser att alla former av organisationer bör bedömas moraliskt utifrån hur de bidrar till mänskligt välbefinnande och utveckling. Filosofen Peter Singer betonar i boken *En värld. Globaliserings etik* (2003) att handel inte är politiskt neutral; inget rättfärdigar till exempel affärer med diktatorer som säljer ut ett lands naturtillgångar.

En annan sorts argument kommer från en del folkrättsjurister. Det internationella systemet för försvar av mänskliga rättigheter är, genom FN, uppbyggt kring statens ansvar – och reglerar statens maktutövning mot medborgarna. Folkrättsjuristen Andrew Clapham menar emellertid i sin nya bok *Human Rights Obligations of Non-State Actors* (2006) att folkrätten kan tolkas som att den också innefattar vissa skyldigheter för företag och andra ickestatliga aktörer att respektera grundläggande mänskliga rättigheter.

Många företag menar själva att de i längden vinner även ekonomiskt på att ta ett vidgat ansvar och bygga goda relationer med lokalsamhället där de verkar (se till exempel Ericssons *Sustainability Report 2004* och Pfizers *2005 Corporate Citizenship Report*).

Moraliska, juridiska och ekonomiska argument kan alltså tala för ett breddat företagsansvar. Utgångspunkten i dessa resonemang är att företag ger sitt primära bidrag till samhället genom sin välförhållande affärsverksamhet. Därutöver, menar man, kan ett större ansvarstagande gynna både vinsten och samhället.

EN VÄLKÄND KRITIKER av CSR-idéer, ekonomen David Henderson, hävdar emellertid i sin ofta refererade bok *Missriktad välvilja: falska föreställningar om företagens samhällsansvar* (2002) att talet om företagens ökade makt är överdrivet. I Milton Friedmans fotspår menar Henderson att "the business of business is business" och att ett ökat socialt ansvar för företag kan ha negativa effekter på marknadsekonomin. Han efterfrågar en tydlig ansvarsuppdelning mellan privata och offentliga aktörer och ifrågasätter påståendet att breddat ansvar gynnar vinsten.

Statsvetare som Virginia Haufler framhåller det demokratiska värdet i att frågor om socialt ansvar hantearas av offentliga aktörer, parlament och regeringar, som kan hållas ansvariga i demokratiska val. Regler för ansvarstagande bör inte formuleras av företagen själva utan genom en politisk process som väljarna kan påverka.

FRIVILLIG KONTRA tvingande reglering av företagsansvaret har blivit ett centralt tema i CSR-forskningen, särskilt ur ett statsvetenskapligt

perspektiv. Vid sidan av nationell lagstiftning finns sedan några år en rad frivilliga instrument: uppförandekoder, industrispecifika riktlinjer och mer generella globala riktlinjer, som Global Compact. Detta kallas "mjuk reglering" (*soft law*) i kontrast till lagstiftning med åtföljande tvångsmekanismer (*hard law*).

Boken *Den organiserade frivilligheten* (2004) ger ett bra urval svensk forskning på området och visar att mjuk reglering återfinns inom allt fler områden – från ekologisk livsmedelsmärkning till EU:s samordning inom vissa politikområden.

Mjuk reglering bygger på rapporteringsskyldigheter och granskning utifrån. Idén är att lyfta fram goda och hänga ut dåliga exempel. Det är en tilltalande metod för ökad samordning, samtidigt som en viss flexibilitet bevaras. Det är också ett sätt att reglera områden där lagstiftning ter sig olämplig eller omöjlig.

I konfliktfyllda sammanhang passar mjuk reglering sämre, eftersom den ofta fastställer rådande maktförhållanden och intressen och styrs starkt av tidsandan. Ansvarsfördelningen tenderar att bli oklar. Och när de främsta kontrollmekanismerna består i företagens egna rapporter å ena sidan och konsumentbojkotter och negativ publicitet å den andra, blir övervakningen varken global eller konsekvent. Den får snarare en slagsida mot stora, konsumentnära och välkända företag i västvärlden, som Nike och Shell.

Mjuk reglering innebär en utveckling mot överlappande ansvarssfärer, där gränsen mellan privat och offentligt blir mer diffus. Samma utveckling accentueras av offentlig-privata partnerskap, en vanlig form för företags sociala insatser. Exempel på detta är partnerskapet mellan FN-organet UNAIDS och Coca-Cola Africa Foundation, som gäller stöd till aidsprogram i Afrika, och Statoils finansiering av en utbildning i mänskliga rättigheter för domare i Nigeria, vilken drivs av lokala frivilligorganisationer. Hos FN:s avdelning för hållbar utveckling finns i dag över 300 partnerskap av olika slag anmälda.

Dessa överlappande ansvarssfärer kan i bästa fall leda till ett mer effektivt och kreativt globalt samarbete mot fattigdom och miljöförstöring.

Vems är felet? Företagens ansvar kan ofta verka uppenbart, men forskningen i frågan är fragmentarisk och mångtydig. FOTO: REUTERS/SCANPIX

EN BRIST I FORSKNINGEN om företags sociala ansvar är att den inte tillräckligt belyst de vitt skilda förutsättningarna i demokratiska respektive ickedemokratiska länder. Gränsdragningar runt företagens ansvar blir mycket svårare när de verkar i ickedemokratiska länder, där rättssystemet inte fungerar och där den styrande regimen begår omfattande övergrepp på mänskliga rättigheter.

I ickedemokratiska länder ställs utländska företag inför svåra moraliska frågor. Ser vi till de internatio-

Gränsdragningar runt företagens ansvar blir mycket svårare när de verkar i ickedemokratiska länder ...

nella oljeföretag som verkar i länder med auktoritära regimer, är det just företagets förhållande till regimen som är moraliskt tvivelaktigt. Efter som företagen har kontrakt om oljeutvinning med dessa regimer väcks frågor om hur företagen förhåller sig till regimen övergrepp på mänskliga rättigheter och fördelning av oljeinkomsterna.

Det kanadensiska oljeföretaget Talisman Energy fick, till exempel, möta internationell kritik på dessa punkter för sin verksamhet i Sudan mellan 1998 och 2002. Kritikerna – allt från globala frivilligorganisationer till företagets stora aktieägare – menade att Talisman Energy indirekt stödde den sudanesiska regimen genom de oljeintäkter regimen fick från samarbetet, vilka användes för att finansiera inbördeskriget. De hävdade också att oljeproduktionen underblåste den sudanesiska konflikten, då regimen tvångsförflyttade människor från platser där oljebolagen skulle arbeta.

Företrädare för företaget menade att man genom att stanna i landet och ta upp frågor om mänskliga rättigheter med den sudanesiska regimen hade störst möjligheter att påverka i positiv riktning. Företaget hade anslutit sig till uppförandekoder som *International Code of Ethics for Canadian Business*, oljesektorns *Voluntary Principles on Security and Human Rights* och utformat egna *Sudan Operating Principles*. I sina årliga rapporter om CSR redogjorde företaget för sina insatser för lokalsamhällena där företaget verkade. I slutet av 2002 blev dock situationen ohållbar och Talisman Energy sålde alla sina tillgångar i Sudan till Indiens nationella oljebolag och lämnade landet. Andra oljeföretag som har blivit kritiserade på liknande

punkter är Shell i Nigeria och Elf Aquitaine i Angola.

Den sudanesiska regimen övergrepp begås i sådan skala att internationella företag som verkar i landet ställs inför stora etiska utmaningar, där vaga formuleringar i uppförandekoder inte ger någon större praktisk vägledning. Exemplet Sudan illustrerar därför svåra frågor utan tydliga svar i forskningen om företags sociala ansvar, om vad som bäst gagnar mänskliga rättigheter. Hur långt sträcker sig företagets ansvar för övergrepp som begås av dess affärspartner (regimer, koncernpartner, underleverantörer)? Bör företagen lämna landet eller stanna för att uppmana regimen att respektera mänskliga rättigheter?

Det empiriska underlaget för att svara på sådana frågor är fragmentariskt och mångtydligt. De kräver främst en diskussion av moralisk karaktär utifrån varje situations förutsättningar. En början kan vara att hävda att ett företag är moraliskt medskyldigt om det drar fördel av andras övergrepp på mänskliga rättigheter, eller är tyst trots kännedom om att sådana förekommer i relation till dess verksamhet. Få forskare vågar dock utfärda generella rekommendationer om hur ett företag konkret bör agera i dessa moraliska dilemman.

ETT NYTT KRITISKT perspektiv på CSR har börjat växa fram, bland annat i två specialnummer av tidskrifterna *International Affairs* (81:3 2005) och *Development* (47:3 2004). Här sätts frågan om företagens ansvar i ett bredare perspektiv på utveckling och nord-syd-relationer. Man betonar att initiativen inom CSR tas av aktörer i nord (regeringar, aktieägare, konsumenter, fackföreningar och frivilligorganisationer), men ofta implementeras i syd. Risker är att de som påverkas inte representeras i processen och inte får sina intressen tillvaratagna. De kan ofta inte heller tillämpa samma strategier som används av köpstarka konsumentgrupper och aktieägare i nordländer.

Detta perspektiv kan vara en fruktbar väg framåt för forskningen om företagens sociala ansvar. Det innebär inte att idén som sådan förkastas, men att frågans inneboende konfliktdimensioner och maktförhållanden tydliggörs. Forskningen bör inte ge en förenklad bild av att en "CSR-konsensus" är i sikte, eftersom gränsdragningarna runt företags sociala ansvar i högsta grad är omstridda.

MAGDALENA BEXELL
Fil. dr i statsvetenskap

KRÖNIKA | MOTSATSERS MÖTE

En generös dos lingotainment

Många demonföreläsare har gjort sina åhörare mållösa genom att smälla upp en power pointbild som föreställer ett kinesiskt tecken och sedan – när alla fått begrunda spretigheterna och kantigheterna – förklara för de få kunniga att detta tecken betyder precis vad det ser ut som: kris.

Och så kommer den förlösande förklaringen: de båda tecken (wei och ji) som tillsammans bildar kristecknet betyder i själva verket både risk och möjlighet.

Sinologer brukar bli mindre imponerade av denna västerländska dragning mot övertolkningar, men alla andra tycker sig ha skådat ljuset. De förstår plötsligt hur mycket de har att lära av österländsk visdom – och förstås av demonföreläsarens. Även om öst och väst aldrig kan mötas, så lät sig motsatserna risk och möjlighet förenas i ett ord. Tänk positivt och välj det rätta!

Orden kan lappa ihop de omöjligaste motsatser. Här finns det möjligheter. Varför inte demokratur eller diktakrati?

Men vi kan själva – utan hjälp österifrån. Tänk tillbaka på krisåren på 90-talet! Fram till dess hade vi levat i föreställningen om att inflationen var något gott som löser alla problem. Inflationen amorterade lånen för husägare, inflationen drog en barmhärtighetens slöja över företagares felinvesteringar, och inflationen gjorde det lätt för fackföreningarna att förhandla fram astronomiska löneökningar åt sina medlemmar. Och staten såg sitt BNP-värde dra iväg som en formel 1-bil.

Men så hände det som inte fick hända. Inflation och stagnation visade sig fungera fantastiskt bra ihop. Det ena förvärrade det andra, och miljoner människors ekonomiska världsbild gick i krasch. Det behövdes ett ord: stagflation. Motsatserna möttes i ett ord.

Något senare slog Percy Barnevik världen med häpnad genom att förklara att ABB verkade på en global marknad. Både Timbro som älskar globalisering och Attac som med nationalistisk vänsterlidelse månar om det lokala måste ha slickat sig om munnen inför denna ordskapelse som förenade två motsatser.

Massmedieteoretiker talar ofta föraktfullt om förflackningen av seriösa medier. Information har blivit underhållning; det har blivit infotainment. Två motsatser i ett ord. Och förresten, är inte en sådan här språkrönika en sorts lingotainment?

Just nu är ett annat möte mellan oförenliga idéer aktuellt. Den danska arbetsmarknadsmodellen med frikostig a-kassa och flexibel arbetsrätt – lika lyckat i praktiken som det är hatat av renläriga ideologer från de så kallade arbetsmarknadens parter. Ordet är flexicurity, så motsatserna flexibilitet och trygghet har förenats i ett ord.

Det verkar som orden kan lappa ihop de omöjligaste motsatser. Här finns det möjligheter. Varför inte demokratur eller diktakrati? Eller islamendom eller möjligen krislam? Eller med ett annat världsåskådningsperspektiv: ateistendom.

Och har man bara ordet så kan man lätt fylla på med någon sorts innehåll. Det blir ganska fulsnygga ord, men det är ingen risk för kris i ordförrådet, snarare möjligheter. Om man ska våga sig på gästimation blir det något åt minimaxhållet.

LARS MELIN
Docent i nordiska språk

INBLICK | MITTENPOLITIK

Att falla på eget grepp

Den europeiska socialdemokratins vändning mot mitten har berett vägen för den nya centrum-högern.

MAKTSKIFTE I SVERIGE. Efter tolv år i regeringsställning fick Europas starkaste socialdemokratiska parti lämna taburetterna till förmån för de borgerliga partiernas Allians för Sverige. Därmed inte sagt att valresultatet den 17 september, eller ens det sätt på vilket det tillkom, kom som någon överraskning.

Något är på gång i europeisk politik. Det politiska landskap som format de moderna välfärdsstaterna förändras snabbt med förvirring och konflikter som följd. Det gäller socialdemokratiska arbetarrörelser och de nordvästeuropeiska samhällen som de har präglat. Partierna förlorar i styrka, fackföreningarna försvagas, och rörelsens trumfkort, ägarskapet till välfärdstemat, kan numera spelas av andra aktörer.

En ledstjärna i det senaste decenniets socialdemokratiska idéutveckling såväl som i analysen av densamma har varit den brittiske sociologen Anthony Giddens. Med sin välkända vision om den tredje vägen har han präglat inte bara Storbrianniens New Labour utan det socialdemokratiska etablissemangen över hela Europa. Giddens centrala budskap är att socialdemokratien måste överge sina historiska välfärdsdogmer och söka sig mot den politiska arenans mitt.

Men är Giddens tredje väg verkligen en räddningsstrategi för socialdemokratien? Bortser man från New Labours inledande succé och Göran Perssons tidigare framgång-

Tories, dröjer sig kvar i förlegade positioner, hela vägen fram till det organisatoriska sammanbrottet. Men så ser inte verkligheten ut längre. Centrum-vänster utmanas i många länder av en ny centrum-höger. De stora borgerliga partierna har moderniserats och uppträder numera som välfärdsvänliga, socialt ansvarsfulla, ekologiskt medvetna uttolkare av en ny tids utmaningar.

För Europas socialdemokrater är detta ett skrämmande scenario. Det blir som i Don Siegels klassiska science fiction-thriller *Invasion of the Body Snatchers* från 1956 där hjälten dr Miles Bennell upplever hur något okänt tar över hans hemstad och alla dess invånare. På ytan är allt som vanligt – men något har likväl förändrats. Filmens oroande fråga är hur man bekämpar någon eller snarare något som liknar en själv så mycket att det inte går att se någon skillnad.

BODY SNATCHERS är en metafor för det mörka som lurar under normalitetens fridfulla yta. Hur man än ser på saken går det att konstatera att den välfärdsvänliga strategi som borgerliga partier anammade i många västländer visat sig framgångsrik för att bryta sönder socialdemokratiska regeringskonstellationer. Europas socialdemokrater står svartska när borgerliga partier och allianser, inte sällan uppbackade av populistiska krafter, går in och övertar deras reformprogram.

Camerons förebild är inte heller Margaret Thatchers stålharda liberalism utan Tony Blairs återupplivande av Labourpartiet. När han efter tillträdet fick frågan om han skulle komma att driva en "Blairite administration", svarade han utan att tveka: "Exactly."

Labourpartiets valhanta överdrifter känns igen från den svenska valrörelsen. På ett partimöte i Blackpool i mars 2006 underströk vice premiärministern John Prescott att Cameron inte är vad han utger sig för att vara – även om han när som helst "kan ändra färg" är han "i hjärtat konservativ".

I Tyskland har Angela Merkel och det mäktiga CDU påbörjat en liknande vändning. Efter att ha inlett valrörelsen 2005 med ett liberalt skatteprogram rörde hon sig steg för steg mot *die Neue Mitte*, en rörelse som slutade i en *Grosse Koalition* med SPD under CDUs ledning. När den tyska ekonomin börjar få upp farten efter ett decennium av stagnation och frenetiska rödgröna reformförsök, är det Angela Merkel som tar åt sig äran.

Centrum-högern är inte bara resultatet av ett medvetet eller lömskt strategiskifte, utan också av två decennier av genomgripande socialdemokratisk ekonomisk och social reformpolitik. Socialdemokratiska partier som följer den giddenska uppmaningen till uppbrott och modernisering blir lättare att efterlikna och utmanövrera.

I dag består den politiska dynamiken i en dubbel moderniseringsprocess, som inbegriper de borgerliga partierna i lika hög grad som socialdemokratien. De borgerliga partierna har inte klamrat sig fast vid 1950-talets välfärdsskepsis eller ens vid 1980-talets nyliberala radikalism.

Ingenstans kan dynamiken i detta intrikata samspel följas bättre än i vårt södra grannland Danmark. Trots valet av Helle Thorning Schmidt till ny partiledare, Muhammed-krisen och en rad skandaler kopplade till borgerliga ministrar brottas de danska socialdemokraterna fortfarande med historiskt låga opinionssiffror. Detta samtidigt som venstreledaren Anders Fogh Rasmussens borgerliga allians med sin bärande slogan, "välfärd och valfrihet", har ätit sig långt in i deras politiska plattform.

MAN MÅSTE TILLBAKA till 1980-talet för att förstå vad som har hänt

i Danmark. När socialdemokratien med Anker Jørgensen i spetsen 1982 kastade in handduken och överlät statsministerposten till den konservative Poul Schlüter, var den danska välfärdsmodellen på väg mot avgrunden. Men det som skulle vara ett kort borgerligt mellanspel, där socialdemokraterna med hård oppositionspolitik snabbt skulle få regeringen att vissna, blev i själva verket till en mer än tioårig politisk ökenvandring.

När socialdemokraterna återfick regeringsmakten 1993, under Poul Nyrup Rasmussens ledning, stod den ekonomiska politiken högst på dagordningen – partiet var inställt på att aldrig mer anklagas för ekonomisk ansvarslöshet. Arbetslösheten skulle ned, men utan en upphettad ekonomi och finanspolitiska excesser. Därför skulle välfärdsstaten moderniseras. Under 1990-talet initierade socialdemokraterna en lång rad förändringar i de grundläggande trygghetssystemen.

Inom arbetsmarknadspolitiken inrättades vad som i dag kallas *flexicurity*. Rättigheter och plikter skulle gå hand i hand. Men 1990-talet var också ett decennium av interna partimotsättningar och fraktionsbildningar. Den viktigaste symbolfrågan blev efterlönsreformen 1998, som är en avgörande förklaring till förlusten av regeringsmakten 2001. Vad ledningen såg som en nödvändig anpassning av en "orimligt" generös välfärdsordning, uppfattade medlemmarna som ett försök att kasta ut barnet med badvattnet.

En ledande dansk samhällsforskare har sammanfattat den danska socialdemokratins 1990-tal som att operationen lyckades, välfärdsstaten räddades, men doktorn avled.

De danska socialdemokraterna var inte ensamma om att omvärdera sitt förhållande till välfärdsstaten under 1990-talet; det gjorde även det agrar-liberala partiet Venstre, som under 1980- och 1990-talet företrätt en tydligt nyliberal ideologi. Men efter valnederlaget 1998 erkände den nytillträdde ledningen att partiet var tvunget att vara ovillkorligt för välfärdsstaten. Det är här som Giddens analys slutar fungera. Och det är denna till synes enkla strategi som Anders Fogh Rasmussen har drivit med en imponerande konsekvens och med två valsegrar som resultat.

I den tidigare så dominerande berättelsen om välfärdsstaten och de sociala framstegen fick Venstre ofta

är i Sverige, kan man ha sina tvivel. Den strategi som under 1990-talets andra hälft resulterade i *pink Europe*, där ledare som Tony Blair, Gerhard Schröder, Wim Kok, Lionel Jospin, Poul Nyrup Rasmussen och Göran Persson etablerade ett nytt block i europeisk politik, tycks på längre sikt ha fört in de socialdemokratiska partierna i en ny problemvärld.

Vad gick snett? Var haltar Giddens analys?

Svaret är inte, som ofta anförts från vänsterhåll, att socialdemokratien koopterade de liberala partiernas agenda. Det är snarare det omvända som gäller. Giddens analys förutsätter att de borgerliga, likt brittiska

Strategin begränsar sig inte till Sverige och Fredrik Reinfeldts nya moderater. Centrum-högerns segertåg kan följas i länder som Holland, Frankrike, Belgien, Österrike, Portugal, Tyskland och Grekland, där den konservative Costas Karamanlis för en tid sedan satte stopp för 20 år av socialdemokratiskt styre. Till och med för Giddens paradexempel, Tony Blairs New Labour, börjar problemen samlas på hög.

I Storbritannien har toryledaren David Cameron – eller "Tory Blair" som han kallas i brittiska medier – med en tydlig markering mot partiets nära förflutna deklarerat att "there is such thing as a society".

Body snatchers. Fredrik Reinfeldts nya moderater anklagas för att ha erövrat makten med socialdemokratisk politik. Men utan Perssons högersväng på 90-talet hade en sådan taktik varit omöjlig.

FOTO: SCANPIX

spela skurkrollen – en berättelse som socialdemokraterna med framgång använt sig av över decennier. Men det "nya" Venstre gick systematiskt i gång med att bryta ned denna historieskrivning: krav på sänkta bidrag och ersättningsnivåer tonades ned och, ännu viktigare, krav på skattesänkningar ersattes av ett löfte om ett ovillkorligt skattestopp. Förändringen av samhället definierades som ett mycket långsiktigt projekt som måste utgå från en erövring av den politiska dagordningen.

Valrörelsen 2001 blev en stor framgång för Venstre. Socialdemokraterna försökte förtvivlat beskriva Venstre som ett hot mot välfärdssamhället. Särskilt tydligt blev det när Poul Nyrup Rasmussen inför ett stort medieuppbåd rev ut sidor ur Anders Fogh Rasmussens gamla nyliberala epos om minimalstaten från 1994. Tilltaget bidrog mer till att cementera bilden av en hysterisk socialdemokrati än att avslöja Venstre som en bristfällig kopia med skumma avsikter.

Sedan dess har Venstre, med stöd av Det Konservativt Folkeparti och Dansk Folkeparti, suttit tungt på regeringsmakten.

Socialdemokraternas svårigheter är inte minst kopplade till existensen av Dansk Folkeparti. Med sitt försvar för nationen, folket och 1950-talets välfärdssidyll har detta parti säkrat omkring 10–15 procent av väljarkåren. De danska socialdemokraterna är utsatta för ett dubbelt angrepp. Medan Fogh Rasmussens regering intar positionen som den nya tidens reform-social-

demokrater parasiterar Dansk Folkeparti på socialdemokraternas historiska identitet. Strategin är explicit och tar sig uttryck i ett medvetet bruk av arbetarrörelsens symboliska arv. Dansk Folkepartis landsmöten hålls i arbetarrörelsens festsal och inleds med att man sjunger den socialdemokratiska klassikern *Danmark for folket*. Partiet talar också gärna om sig självt som "de sanna socialdemokraterna".

Med det egna idéarvet ockuperat av Dansk Folkeparti återstår för de danska socialdemokraterna att ta upp kampen med sin egen skugga – den reformerade borgerligheten. Men den obesvarade frågan är alltså: Hur bekämpar man en regering vars politik man delar på många viktiga punkter?

SAMMA FRÅGA VÄNTAR de svenska socialdemokraterna i opposition. Över huvud taget framstår det danska exemplet som en internationell blockbuster som fick vänta några år på sin svenska premiär. Nästan alla teman och karaktärer är närvarande. Vi har den maktbärande socialdemokratin som under inre konvulsioner genomdriver ett framgångsrikt åtstramnings- och reformprogram. De nya moderaterna går inte att föreställa sig utan Göran Perssons uppgörelse med de gamla socialdemokraterna.

Vi har den unge utmanaren i Fredrik Reinfeldt som med ett nyliberalt manifest, *Det sovande folket* från 1993, i sitt förflutna inser att makten aldrig kan erövras med ett välfärdskritiskt budskap.

Vi har det systematiska arbetet

för att bryta sönder de bärande elementen i socialdemokraternas historieskrivning. På denna punkt har Fredrik Reinfeldt varit särskilt framgångsrik. Problemvärlden som hans nya moderater målar upp kastar en skugga över socialdemokraternas tid vid makten: en åldrande befolkning, utanförskap och fortsatt hög arbetslöshet. Språkbruket i partiets rapporter klingar av klassiska socialdemokratiska paroller som "trygghet i förändringen".

Vi har ett enhetligt regeringsalternativ som samlar sig bakom en obestridd ledare. Återstår att se hur samarbetet utvecklar sig. Just förmågan att upprätthålla den interna disciplinen är Anders Fogh Rasmussens styrka som politiker.

Vi har också en socialdemokrati som i alltmer desperata ordalag talar om det "hotande systemskitet" (även om vi aldrig fick se Göran Persson riva sönder Reinfeldts ungdomsepos). Tesen om den överhängande faran med ett borgerligt maktövertagande, vilken tjänat socialdemokratin väl under hela efterkrigstiden, gick inte längre att applicera.

Det enda som saknas är en aktör som med trovärdighet kan spela Dansk Folkepartis roll. Men detta understryker snarast det remarbala i vad som hänt. Till skillnad från Fogh Rasmussen och många borgerliga regeringschefer på kontinenten kan Reinfeldt stödja sig på en egen majoritet i parlamentet.

Även i Sverige kan man alltså se hur operationen lyckades – välfärdsstaten räddades – men att doktors hälsotillstånd är kritiskt. Giss-

ningsvis kommer det svenska valresultatet att stå i centrum för diskussionen inom den europeiska socialdemokratin under lång tid framöver. Många är de socialdemokratiska strateger och kampanjmakare som med intresse studerat Göran Perssons sätt att navigera längs den tredje vägen med regeringsmakten i behåll.

Nu har denna bastion fallit. Måhända är det för tidigt att sia om huruvida detta också är slutet för Giddens tredje väg? Klart är i alla fall att den strategiska öppning mellan nyliberalism och klassisk socialdemokrati som Giddens och hans epigoner anvisade i mitten av 1990-talet i själva verket öppnade dörren för en nyförlöst centrum-höger.

Vad blir då socialdemokraternas framtida rörelseriktning?

För varje produktionsbolag som söker framgång gäller att resultatet är avhängigt regissörens förmåga att optimera sitt skådespelarmaterial – det gäller både för borgerliga partier som vill agera reformerade socialdemokrater och för socialdemokrater som vill ta upp kampen med reformerade borgerliga partier. Så här långt förefaller medborgarna (eller publiken) vara de stora förlorarna. Efter hand som partierna blir mera lika och den ideologiska debatten i allt högre grad en fråga om att kontrollera eller sätta spinn på den mediala dagordningen, växer risken för att politiken upplevs som ointressant för andra än journalister, statsvetare – och den politiska klassen själv.

Men det finns också mera djupgående problem med ett politiskt landskap som inte erbjuder alternativ. Konkurrensen är demokratis livsluft. Den garanterar medborgarnas delaktighet och insyn och säkerställer att avgörande framtidsfrågor får en allsidig belysning. Risken är också att ansamlingen kring den politiska mitten blir en utmärkt jordmån för populism, nostalgi och politisk svartepetter. Inte heller på detta område saknas danska och europeiska exempel.

Kan socialdemokraterna återta tättpositionen? Utmaningen är inte bara att välja ny partiledare utan också att bestämma sig för om de vill satsa på att "avslöja" den borgerliga regeringen eller utveckla en ny och framåtsyftande dagordning. En upplagd möjlighet är naturligtvis att de försöker erövra och omformulera de liberala positioner som de borgerliga partierna har efterlämnat.

Socialdemokraterna: Sveriges nya liberala parti.

URBAN LUNDBERG
Fil. dr i historia

KLAUS PETERSEN
Fil. dr i samtidshistoria

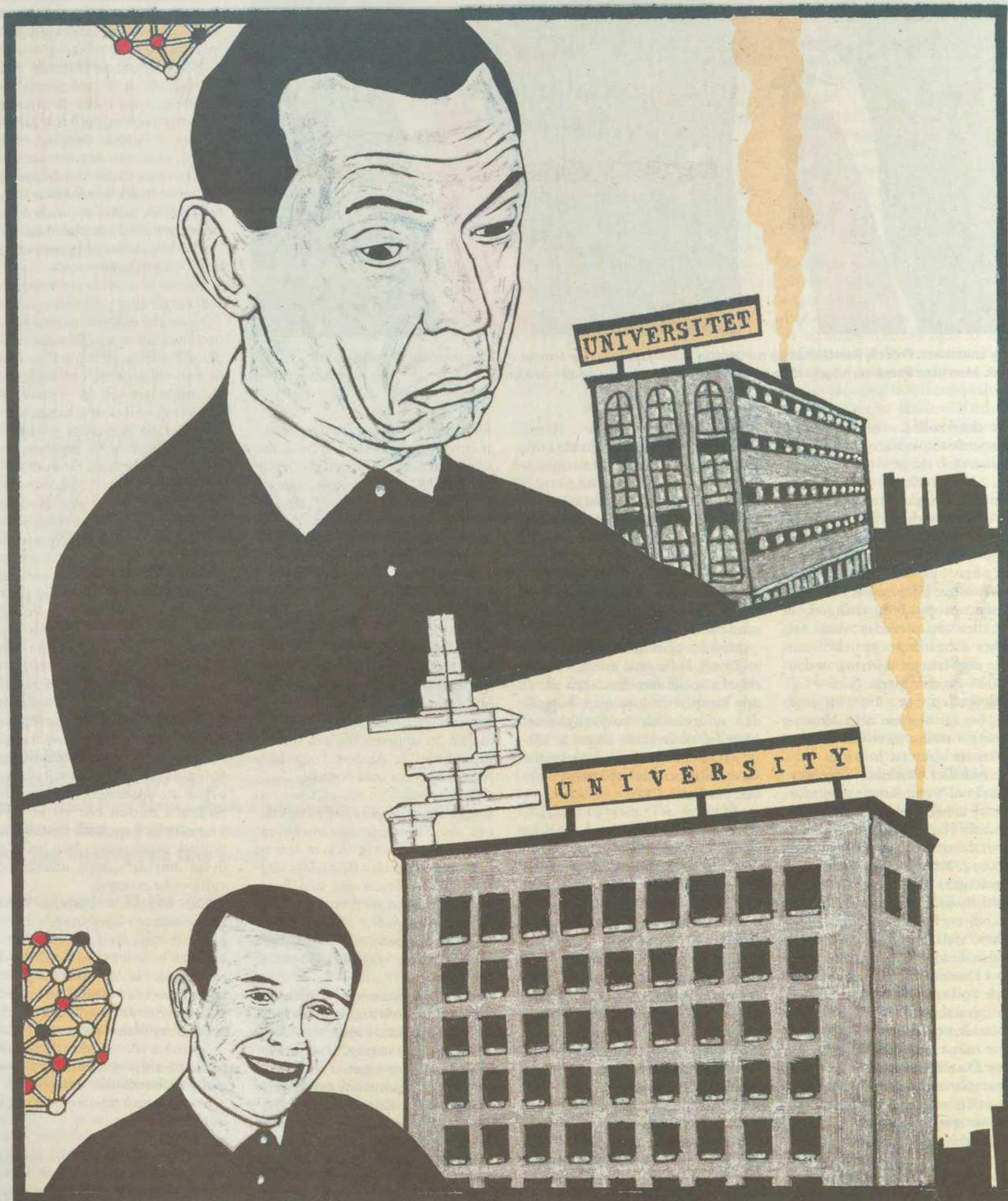

ILLUSTRATION: CHRISTOFFER PETERSSON

Internationell konkurrens. Kommersiella krav. Storskalig grundutbildning. Svenska universitet ställs inför stora prövningar, och resultatet kunde vara bättre. Inte oväntat finns en del att lära från USA.

Amerikanska universitet känner kunskapens värde

TRANSATLANTISKA FÖREBILDER | De amerikanska elituniversiteten är bäst på att balansera kunskapsproduktion och kommersialism.

Kärlek och död i Europa. Så hette kursen. Det var vid Berkeleyuniversitetet i Kalifornien under mitten av 1980-talet, och jag var på amerikanskt maner *reader*, en enklare sorts lärarassistent. Det innebar i praktiken att jag rättade skrivningar och svarade på frågor.

Vilket inte alltid var det lättaste. En sen lördagskväll alldeles före slutprovet ringde telefonen och en röst sade:

– Please, sir, kan ni förklara potatisen?

Det tog en stund innan jag fattade att det var en förvirrad student. Den föreläsande professorn, en begåvad och parant specialist på fransk historia – dessutom ägare till en röd sportbil – var mycket för konkretion och sinnlighet. Studenterna fick läsa *Madame Bovary* och lyssna på tidstypisk musik. Föreläsningarna utgick ofta från en specifik händelse eller något enskilt föremål. Till exempel den omnämnda potatisen som i en semiotisk läsning hade fått illustrera både klasskampen och 1800-talets förändrade matkultur.

Den desperate studenten var en av de många ekonomistu-

Av
Henrik Berggren

Fil. dr i historia och medlem av DN:s ledarredaktion.

denter som var tvungna att komplettera sin examen med någon mjuk humanistisk kurs. Dessutom var han av asiatisk härkomst, vilket kanske gjorde att han saknade ett omedelbart förhållande till pantoffler.

Jag gjorde mitt bästa, trasslade in mig i okunniga och säkert fördomsfulla jämförelser med ris och hoppades att han skulle få godkänt. Fast egentligen var inte det något problem, visade det sig. När jag någon vecka senare fick ett 50-tal skrivningar att rätta häpnade jag inför spännvidden. En del var som ambitiösa trebetysuppsatser, andra var som telegram från en avlägsen kontinent.

De bra skrivningssvaren kom nästan uteslutande från studenter som hade historia eller något närliggande humanistiskt ämne

som huvudinriktning; för dem var det viktigt att få ett bra betyg. Bland de sämre dominerade ekonomistudenter. För dem räckte det med godkänt.

Men även justerat för dessa olika kriterier var det en handfull skrivingar som helt enkelt inte kunde godkännas. Jag satte ett versalt "F", vilket innebar underkänt enligt den amerikanska modellen, och lämnade in dem. Några dagar senare blev jag inkallad till professorn, som också handledde mina forskarstudier. Hon blossade på sin cigarett – som redan då var subversivt och utländskt i den kaliforniska hälsokulturen – och sa:

– Jag förstår hur du tänker. Men de här studenterna är bra i sina huvudämnen. Om vi underkänner dem kan de inte få sin examen i år, de får väldiga problem. Du kan väl läsa dem en gång till, jag tycker nog att de håller för D minus.

Den amerikanska betygsskalan går från A till F och kan kompletteras med plus och minus. E tycks inte finnas av någon obegriplig anledning, så D minus är precis näsan över vattnet. Jag tjänade sex dollar i timmen och tyckte inte att det var min sak att ta strid mot betygsinflation och Berkeleyuniversitetets genomströmningsbehov. D minus blev det.

... medan dagens europeiska universitet befinner sig i kris, blomstrar fortfarande deras amerikanska motsvarigheter.

JAG FÖRMODAR ATT MAN KAN LÄSA ovanstående anekdot som en niddbild av amerikanska universitetsstudier. Humanistisk bildning som garnering på prestigeuniversitet. Flummiga föreläsningar där stil och presentation går före vetenskaplig stringens. Betygsinflation och kommersialisering av den högre utbildningen. Men även om det ligger flera korn av sanning i allt detta, finns det en annan och mycket viktigare lärdom att dra. Berkeley är, enligt alla tänkbara måttstockar, en av de fyra, fem främsta forsknings- och lärdomsinstitutionerna i världen.

Trots detta undervisar många internationellt framstående professorer och lärare på grundnivå. Och även om det klagas mycket över bördan, är det en uppgift man tar på allvar. Att fånga studenterna, att göra bra ifrån sig i de stora översiktskurser som erbjuds *undergraduates*, är en viktig del av den akademiska identiteten. Flera gånger blev jag förbluffad över den tid som internationellt lysande historieforskare ägnade åt sina föreläsningar för 19-åringar. Kanske är det ett slöseri med intellektuell arbetskraft: hur viktigt är det att det just nu någonstans i världen finns en handfull ekonomer som vet lite mer om potatisens historia än sina kolleger?

Ändå tror jag att det är just förmågan att bedriva bred massundervisning på collegenivå och samtidigt hålla forskningens fana högt som är nyckeln till de amerikanska universitetens framgång. Över hela västvärlden har den högre utbildningen genomgått en enorm expansion efter andra världskriget. Men medan dagens europeiska universitet befinner sig i kris, blomstrar fortfarande deras amerikanska motsvarigheter. Mycket har förändrats, universiteten har blivit mer diversifierade och specialiserade, men i USA lever fortfarande idén att universiteten måste ha en institutionell integritet som både utvecklar individen och får vetenskapen att avancera.

Bildningsidealismen har delvis sin grund i en inhemsk tradition av *liberal arts colleges*. Före amerikanska inbördeskriget bestod amerikansk högre utbildning av mängder av små skolor med anknytning till olika religiösa riktningar. Där fanns oftast ett hundratal studenter och en handfull lärare som undervisade i de klassiska ämnena latin, grekiska och matematik. Det var enkla, hemmasnickrade institutioner som växte fram i vildmarken på en ny kontinent; i 60 år var Harvard den enda institution som erbjöd något som liknade högre utbildning. Ibland kallade de sig universitet (amerikaner är inte mycket för blygsamhet) men någon vetenskaplig forskning fanns inte. Man utbildade präster, lärare, soldater och politiker, en kast av gentlemän i ett samhälle som nominellt tagit avstånd från aristokratiska pretentioner.

När moderna amerikanska universitet började grundas under andra hälften av 1800-talet förenades forskning med *liberal arts*-traditionen. Antingen genom att redan existerande *colleges*, ibland motvilligt, byggde på sina utbildningar. Eller också genom att

nygrundade forskningsuniversitet skapade utrymme för allmänorienterande kurser för *undergraduates*. I USA byggdes collegeutbildning in som ett mellanled mellan sekundärskola och forskningsanknuten universitetsutbildning, medan studenterna vid europeiska universitet kom direkt från läroverk och gymnasium. Även om systemen delvis har konvergerat, skapar dessa olika traditioner översättningsproblem än i dag.

I collegetraditionen finns ett positivt bildningsideal, en tro på vikten av personlig utveckling och karaktärsdaning. Men där finns också ett elitistiskt arv, en gentlemannatradition. Man kan le åt ansträngningarna att skapa atavistiska universitetsmiljöer med ekboaserade samlingsrum och murgröneklädda kampaniler i Oxbridgestil, ett "uppfinnande av traditioner" av det slag som historikern Eric Hobsbawm har uppmärksammat. Man kan rysa över rankinglistor, åt föreställningar om att en *Harvard man* är en särskild sorts människa, åt fåniga *fraternities* och *sororities*, de studentsällskap som faktiskt bygger på en helt inhemsk tradition som går tillbaka till 1700-talet. Liksom man kan förfäras över de summor som amerikanska medelklassföräldrar måste betala för att deras barn ska få en gynnsam startposition i livskarriären.

Den genomskådande kultursociologen skulle påpeka att just dessa bildningsattribut är en stark klassmarkör. Att inhämta inte omedelbart nyttig (och ofta ytlig) kunskap om till exempel litteratur, historia och konst utgör ofta en form av demonstrativ överflödskonsumtion som gärna skapar en känsla av utvaldhet, av att ha blivit initierad i ett esoteriskt sällskap. Det är det "kulturella kapital" som ger elitens barn känslan av att rättmätigt ha erövrat den position de förts till.

Men cynismens begränsning är, som bekant, att veta priset på allt men ingentingens värde. Visst excellerar de amerikanska universiteten i utbildningsmystik. Men amerikaner vet också mer än européer om det kapitalistiska samhällets förmåga att omvärdera alla värden och om hur viktigt det är att bygga försvarsmurar för att skydda livets immateriella värden, det må vara familjegemenskap, religion eller vetenskapligt sanningssökande. För att hävda sig i ett extremt kommersiellt samhälle har de amerikanska universiteten förtingligt sina utbildningsideal, förvandlat dem till varor på en marknad och omgett dem med karismatiska symboler som gör dem konkurrenskraftiga. Om amerikanska universitet kultiverar en inåtvänd akademisk självmedvetenhet är det med insikten om att man verkar i ett samhälle som gärna ställer frågan: "Om du är så smart, varför är du inte rik?" Den stora utbyggnaden av det amerikanska universitetssystemet har inneburit att en stor andel av amerikanska ungdomar har tillbringat fyra år på en institution som har vetenskap och sanning som högsta mål och där det åtminstone ibland hävdas att det finns andra värden än ekonomisk framgång. Det skapar en legitimitet för de akademiska idealen i ett amerikanskt samhälle som i övrigt är tämligen osentimentalt när det gäller värdet av boklig kunskap.

Amerikanska universitet är *self-made* med sina rötter i den hårdföra kampen att erövra en ny kontinent. De signalerar tydligt att de utgör en särskild plats med egna värderingar, som tydligt avgränsar sig från ett omkringliggande samhälle, där marknadsbullret är öronbedövande.

JÄMSIDES MED COLLEGETRADITIONEN finns dock ett annat, och kanske mer förvånande, starkt arv i det amerikanska universitetssystemet: det klassiska universitetsideal som den tyske ämbetsmannen Wilhelm von Humboldt formulerade i början av 1800-talet. Den humboldtska tanken, som – om än modifierad – har präglat större delen av Europa utom kanske Storbritannien, är att forskning och undervisning hör ihop, att lärarna måste ha en stark och självständig ställning och att studenterna ska kunna välja sina studier fritt.

Att just det humboldtska idealet lever i USA är ingen historisk tillfällighet. Det finns en dold tysk koppling i Förenta staternas utveckling. Vi är så vana att betrakta USA som en anglosaxisk supermakt att vi glömmer att landet har mottagit fler invandrare från tysktalande områden än från någon annan del av världen; 23 procent av alla amerikaner har tyskt påbrå. Bismarck lär också ha beklagat att tyska inte blev den unga nationens officiella språk, en förhoppning som i dag ter sig absurd men en gång åtminstone var en historisk möjlighet. Den amerikanska arbetarrörelsen grundades av tyska immigranter. Tidningskungen Hearst startade sin karriär genom att göra tyskspråkiga massstidningar i New

York vid sekelskiftet. Walt Whitman, amerikanismens främste profet, höll det för obegripligt att filosofen Hegel var tysk, han tänkte ju som en amerikan. Stora delar av det mest arketypiskt amerikanska av allt, Hollywood, skapades av tysktättade och flyktingar under nazismen.

Och när det gäller forskning och högre utbildning var det i hög grad mot Tyskland som amerikanska universitetsbyggare vände sig på 1800-talet. Amerikaner som ville studera och forska vidare var länge tvungna att söka sig till Europa, och ett stort antal valde att studera på tyska universitet. När de återvände till USA förde de med sig ett ideal om ett forskningsuniversitet, en plats där man sökte kunskap och sanning i frihet.

Men till skillnad från Tyskland (eller Sverige), där de vetenskapliga idealen samverkade med ämbetsmannastaten, växte de amerikanska forskningsuniversiteten fram i en dialektisk relation med ett vitalt och pluralistiskt marknadssamhälle. Det betyder inte att staten har varit frånvarande. Tvärtom, efter andra världskriget har delstater och den federala regeringen i USA satsat mer på utbildning och forskning än de flesta andra länder. Efter andra världskriget öppnades universiteten för stora delar av den amerikanska befolkningen tack vare det särskilda program, "The GI Bill", som gjorde det möjligt för soldater att få sin utbildning bekostad. Omfattande stipendier och lånesystem innebar att USA gick från ett elit- till ett masssystem för högre utbildning långt före Europa – men samtidigt behöll en skiktning och nivågruppering som bevarade de ledande institutionernas särart. Den akademiska identiteten länkades inte samman med staten, utan mångfalden av inkomstkällor (välgörenhet, avgifter, donationer från före detta studenter) understödde autonomi och självständighet. Beroendet av civilsamhället har skapat ett paradoxalt arv. Å ena sidan kan man på varje större amerikanskt universitet se hur olika rika filantroper har format såväl inriktning som fysisk miljö, en form av extern styrning som naturligtvis inkräktar på självständighetsidealet. Å andra sidan finns det en stark tradition inom den amerikanska akademien att bekämpa inflytandet från affärsmän och krassa filistrar.

År 1918 skrev den berömde amerikanske sociologen Thorstein Veblen en inflytelserik bok med titeln *The Higher Learning in America*. Det var en stridsskrift mot rika kapitalister, som försökte köpa inflytande över universiteten, och särskilt mot John D. Rockefeller, mecenat till University of Chicago, där Veblen var verksam. Som han såg det var universitetet en ren plats för sanningssökare. Han ogillade byråkratisk administration, han föraktade studenter som ville ha en prestigefylld examen för att kunna göra karriär, och inte minst ogillade han mäktiga affärsmän som klampade omkring i lärdomens pelargångar.

Veblens kritik var ytterst orealistisk. I verkligheten måste universiteten krusa för donatorer, effektivisera administrationen och locka alla möjliga sorters studenter för att överleva. Men han formulerade en professionell hållning bland forskare och lärare, som blev en plattform för att stadfästa deras egen och i förlängningen universitetens oberoende. Efter hand erövrade amerikanska professorer de rättigheter som utgör grundbulten för den akademiska friheten i dag: *tenure*, fast anställning, och rätten till *sabbaticals*, som möjliggör egen forskning. Priset var en lojalitet mot universitetet som institution med dess breda utbildningsprogram, sociala sammanhållning och behov av att erövra stöd i det omkringliggande samhället. "Kärlek och död i Europa" var kanske inte riktigt vad Freiherr von Humboldt tänkte sig när han talade om "Einheit von Forschung und Lehre". Men han skulle nog ändå förstå vad det handlade om.

VAD KAN VI LÄRA AV den amerikanska erfarenheten? Dum fråga. Vi har redan lärt mycket. Ända sedan Gunnar Myrdal återvände från USA i början av 40-talet och kritiserade svenska universitet utifrån sina erfarenheter "over there" har USA varit ett riktmärke för diskussioner om svensk utbildnings- och forskningspolitik.

Reformerna i amerikansk riktning har oftast varit bra. Under ett halvår på 90-talet var jag gästprofessor vid Skandinaviska institutionen vid Goetheuniversitet i Frankfurt. Där upplevde jag ett oreformerat Humboldtideal som imploderat. Under motot *Lehr- und Lernfreiheit* kom och gick både professorer och studenter som de ville. Det var omöjligt att bedriva någon kontinuerlig undervisning, det fanns ingen sociointellektuell miljö. Den "gymnasifiering" av svenska universitet som det ibland kla-

gas på har åtminstone inneburit en stark förbättring av såväl pedagogik som den studiesociala miljön.

Men att problemen är värre i Tyskland är knappast en tröst. Fram till 1990-talet klarade den svenska högskolan av övergången från elit- till massuniversitet tämligen väl. Men under de senaste tio, femton åren har det konstanta trycket att öka utbildningsplatser, de pseudomarknadsliknande finansieringssystemen, den politiska styrningen och den eroderade självständigheten gjort det allt svårare att upprätthålla såväl kvalitet som intellektuell entusiasm.

Naturligtvis finns det även en oro bland intellektuella i USA för att sjunkande utbildningskvalitet, politisering och kommersialisering av forskningen hotar den akademiska friheten. Valfriheten och nödvändigheten av att anpassa sig på en utbildningsmarknad har fått många, och inte enbart konservativa, kritiker att bekymra sig för förfäklning och urholkning av de bildningsideal som en gång bar upp *liberal arts*-traditionen (*The Closing of the American Mind*, som Allan Bloom uttryckte det i en berömd boktitel). Forskare knäar under undervisnings- och administrationsbördor, och knivhård konkurrens är inte alltid en garanti för effektivitet. Men sett med europeiska ögon är ändå det märkvärdiga med högre utbildning i USA förmågan att kombinera hög intellektuell kompetens – ja, till och med stundräls en klassisk vitterhet – med marknadstänkande och skamlöst publikfrieri.

Om det är något de amerikanska universiteten kan lära ut är det just förmågan att hantera omvandlingstryck. Det handlar om en grundläggande insikt: universitetets viktigaste uppgift är inte att generera tillväxt, lösa sociala problem eller, för den delen, vara en bastion mot moderniteten, utan att vara troget sina egna kunskapsideal. Det paradoxala är att det endast är på detta sätt som universiteten kan erövra legitimitet i samhället – och därmed förverkliga andra och ytterst åtråvärda mål.

ATT OKRITISKT KOPIERA en annan kultur går naturligtvis inte. Mycket i det amerikanska universitetsväsendet har växt fram ur en specifik historisk erfarenhet. Ändå kan man, tror jag, vaska fram ett antal axiom baserade på amerikansk empiri för hur universitet som institution inte bara kan överleva utan också bidra till att ge en alltmer globaliserad värld ökad kunskap och självinsikt.

Ett universitet måste utgöra en avgränsad, fysisk plats i samhället med en tydlig egen identitet. Det kan låta fullkomligt banalt. Men när ett antal snillen inom EU häromåret bestämde sig för att Europa behövde en motsvarighet till den enormt framgångsrika högskolan Massachusetts Institute of Technology, MIT, i Boston för-

I verkligheten måste universiteten krusa för donatorer, effektivisera administrationen och locka alla möjliga sorters studenter för att överleva.

ordade man ett virtuellt nätverksuniversitet som bestod av specialavdelningar lokaliserade på ett antal redan existerande högskolor över hela Europa. De kunde ha frågat sig om en viktig del av MIT:s framgång kanske inte bestod just i det faktum att man långsamt och metodiskt skapat en universitetsmiljö som lockar till sig både studenter och forskare från hela världen. Internet, mobiltelefoner och internationella flygplatser är utmärkta saker – men de kan inte ersätta en förtätad och varaktig akademisk miljö.

Universitetet måste vara en socialt och intellektuell attraktiv plats. Nej, det behöver inte vara medeltida valv och rodd på dimhöjda floder i gryningen. Men om lärare och forskare inte vill vara på sin arbetsplats finns något grundläggande fel, antingen på de anställda eller på arbetsplatsen. Förvisso finns det många rimliga akademiska privilegier, men rätten att inte gå till sin arbetsplats hör inte till dem. Men det är också universitetsledningens ansvar att se till att miljön är stimulerande och kreativ. En självklar strategi för mindre framstående amerikanska universitet är att satsa stora resurser på att locka till sig intressanta gästforskare och göra externa rekryteringar som höjer lärosätets prestige. Men det förutsätter bland annat att vi får ett förbud mot att svenska universitet och högskolor anställer sina egna forskarprodukter.

Vidare: *forskning och undervisning kan inte separeras. Det måste naturligtvis finnas avancerade forskningsinstitut och möjlighe-*

ter till tjänstledighet för ren forskning, men undervisningens status måste höjas. Det finns en rad skäl. För det första är undervisning av grundstudenter på ett massuniversitet det bästa sättet att skapa legitimitet för en disciplin i samhället. Det skapar en respekt och tilltro för forskning och högre utbildning bland studenter som blivande skattebetalare och medborgare. För det andra finns det en rad mer allmänorienterade ämnen, framför allt inom humaniora men även inom samhällsvetenskap, där dialogen med studenter spelar en viktig roll för forskningen. Läraren-forskaren tvingas fokusera och skärpa sina frågeställningar och bemöta invändningar och kritik från studenterna. Och avslutningsvis finns det klassiska argumentet: kvalificerad undervisning förutsätter aktivt kunskapssökande lärare.

Det krävs också *större valfrihet och bredare kursutbud*. Det finns ingen motsvarighet till amerikanska *undergraduate*-utbildning eller *liberal arts colleges* i Sverige. Studenterna väljer antingen ett program eller enstaka kurser i en vetenskaplig disciplin som ytterst leder fram till en högre examen. Den grundstrukturen är svår att ändra på. Men man skulle kunna införa större flexibilitet genom att erbjuda ett smörgåsbord av delkurser som alla studenter vid ett lärosäte får plocka samman inom ramen för ett all-

mänt grundår innan man väljer program eller ämnesinriktning. Det skulle skapa mer allmänbildade medborgare och samtidigt tvinga dagens institutioner att tillhandahålla ett mer offensivt och kreativt kursutbud.

Till sist: *självständighet och självförtroende – men inte beröringskräck*. Både stat och marknad utgör hot mot den akademiska friheten. Men den amerikanska erfarenheten visar att det bästa sättet att bemöta dessa hot är att vara konsekvent otrogen. Det vill säga, ta emot pengar från så många källor som möjligt men konsekvent vara beredd att bita alla välvilliga händer som föder en. För Sveriges del innebär det att universiteten måste bryta sitt allt olyckligare monogama förhållande med staten och få möjligheter att ta marknadsmässigt betalt utifrån rent akademiska kriterier.

Det innebär inte att man måste bryta med den svenska grundprincipen om att medborgarna har rätt till kostnadsfri högre utbildning. Men väl att det måste bli statens uppgift att bedriva nationell utbildningspolitik och köpa de studieplatser som anses nödvändiga. Universitet och högskolor får rätt att utöver detta bedriva undervisning på marknadsmässiga villkor – till exempel när det gäller internationella studenter. ■

Kort tid från sådd till skörd

FORSKNINGENS NYTTA | Nya önskemål om direkt avkastning sätter gamla forskningsideal under press.

Kan den vackra ekskogen på Visingsö lära oss något annat än förmågan att odla raka, kvistfria träd? Kanske kan odlingen ses som en illustration av konsten att våga lita till de effekter som skapas under tidens lopp. Eller en bild av förmågan att initiera en process utan att ha någon som helst möjlighet att vara närvarande när frukterna skall skördas.

Historien om skogen är den att kronan under 1800-talets första decennier oroade sig för en framtida brist på ekar, ett centralt material i dåtidens skeppsbyggeri. Visingsö valdes ut som mest gynnsamma odlingsområde, och från 1831 odlades hundratusentals ekar som sedan sköttes som juveler: de gallrades, stamkvistades och skärmades av med skyddande silvergran, ask och bok. När ekarna var avverkningss mogna efter omkring 150 år, i mitten av 1970-talet, tog förvaltaren Skogsvårdsstyrelsen kontakt med marinen, som dock tackade nej. Något skeppsbyggeri baserat på ek ägnade man sig inte längre åt. Ägarna till skogen tycks dock inte sörja att användningen av Visingsös ekar blev något annorlunda än vad som förutspåddes när produktionen inleddes. Förutom nyttjandet som attraktivt turistområde kan Statens fastighetsverk glädjas åt kvalitetsmedvetna virkeskunder inom inrednings- och whiskyindustri, där eken används i kombinationer med tekniker som de ursprungliga odlarna inte ens kunde ana.¹

Av
Alexandra Waluszewski
Föreståndare för Centrum för teknik- och vetenskapsstudier
vid Uppsala universitet, docent i företagsekonomi.

Historien om att våga odla och vårda en skog för ekonomisk användning i en helt annan tid och ett annat sammanhang än då den anlades påminner om den traditionella inställningen till den akademiska kunskapsproduktionen. Åtminstone som den framställs i universitetens Magna Charta.² Universitetets odling, heter det där, "frambringar, undersöker, värderar och vidareför kulturen". Men för att kunna utföra sitt uppdrag måste akademins verksamhet vara "moraliskt och intellektuellt oberoende av alla politiska, ideologiska och ekonomiska maktgrupperingar". Med andra ord: universitetet skall få odla sina "ekar" i fred. Först när de väl är "avverkningsmogna" får användarna – mottagarna av undervisning och forskningsresultat – avgöra på vilket sätt de skall bidra till omvärldens gagn.

Under det senaste decenniet verkar dock tilliten till både det långsamt växande trädet och det sakta sipprande kunskapsflödet ha naggats i kanten. På samma sätt som den ekonomiska nyttan av ett träd allt mer värderas utifrån hur fort det är avverkningsmoget, värderas forskningsresultat allt mer utifrån vilka ekonomiska effekter som kan anas i den stund de planeras. Därmed har också universitetets ambition att skapa kunskap till

gagn för omvärlden fått en helt ny tolkning: nyttan skall kunna mätas i termer av nyföretagande och ekonomisk tillväxt, helst i samma tid och på samma plats där resultaten producerades. Frågan är bara om det närgångna intresset för forskningens ekonomiska effekter leder fram till resultat som är fruktbara – för såväl akademi som industri – eller om det i stället är att göra såväl forskning som företag en björntjänst.

LÅT OSS TITTA NÄRMARE på hur ambitionerna att omvandla forskning till ekonomisk nytta tar sig uttryck i ett företagsnätverk baserat på kunskap om trädens tillväxt. Projektet har fått epitet framgångshistoria – och handlar om hur "frukter" kan plockas av dem som påbörjat själva odlingen. Men också om ett "odlarkollektiv" med mångbottnade intressen.

45 forskare verksamma vid fem svenska universitet har skrivit över första rätt till kommersialisering av sina forskningsresultat till ett och samma investmentbolag, Woodheads AB. Företaget bildades och ägs av forskare verksamma vid Umeå universitet (med Umeå Plant Science Center som främsta institution) och därefter i fallande ordning KTH, Sveriges Lantbruksuniversitet i Umeå och Uppsala universitet. Företaget är organiserat som ett nätverk; forskarna har sin huvudsakliga verksamhet vid respektive universitet, men det gemensamt ägda företaget har första rätt att utnyttja forskningsresultaten för kommersiella syften. Kon-

1 www.sydved.se
2 www.suhf.se

ILLUSTRATION: CHRISTOFFER PETERSSON

strukturen är helt i enlighet med det svenska regelsystemet: genom det så kallade lärarundantaget har forskaren själv äganderätt till sina forskningsresultat.

En av grundstenarna vid bildandet av Woodheads AB var "The Populus Genomic Programme", ett av de mest omfattande trädgenomprogrammen i världen.³ Med Umeå universitets Umeå Plant Science Center som gemensam nod för växtfysiologiska och molekylärbiologiska frågor och med KTH som nyckelresurs vad gäller analysteknik, är majoriteten av de 45 Woodheadsforskarna engagerade i detta internationella projekt som syftar till att hitta framför allt de gener som styr trädets tillväxt, vedegenskaper och blomning.⁴ Woodheads AB framhåller att det på basis av den kunskap som vunnits ur de egna forskarnas engagemang i projektet är möjligt att skapa frön och plantor som ger kraftigt ökad tillväxt, ökad fiberlängd och minskad ligninhalt – egenskaper som antas värderas högt av företag relaterade till skogsbruk samt massa- och pappersindustri. Då vedbildningen går till på i princip samma sätt i all lövved och dessutom antas ha stora likheter med övriga trädslag, skall databasen ge betydande generella insikter i hur samtliga trädslags tillväxt fungerar och kan påverkas.

FORSKARVÄRLDEN HAR mycket riktigt med stort intresse uppmärksammat arbetet att kartlägga generna hos *Populus trichocarpa*. När forskarnätverket kopplat till Umeå Plant Science Center och Woodheads AB år 2005 meddelade att man hit-

tat den gen som styr trädets blomning, fick denna nyhet stor genomslagskraft med en publikation i *Science* och en artikel om projektet i *Nature Biotechnology*. Normalt sett blommar ett träd efter 10 till 15 år, vilket betyder att förädlingen jämfört med andra växter är extremt långsam. Woodheads AB:s forskare menar att de genom identifieringen av blomningsgenen kan snabba på växtförädlingsprocessen upp till tio gånger. Om man sedan lyckas identifiera vilka av de framodlade plantorna som har kvar den manipulerade blomningsgenen, hoppas man att kunna ta bort dessa. Därmed anser man att risken för att de träd som flyttas ut i naturen är bärare av främmande material är eliminerad. I *Nature Biotechnology* ger Stephan Herrera forskningsprojektet följande karakteristik:

Forest biotech took a giant step forward last September when scientists announced that they had deciphered the first tree genome, that of black cottonwood or Poplar. *Populus trichocarpa* is a model organism whose genetic blueprint will provide insights that its backers – a global consortium led by researchers at Umeå University in Sweden and the US Department of Energy's Joint Genome Institute – say will lead to 'faster growing trees, trees that can produce more biomass for conversion to fuels, while also sequestering carbon from the atmosphere,' and trees with unique 'phytoremediation traits that can be used to clean up hazardous waste sites.'⁵

3 Programmet är en del av SCTFG, Swedish Center for Tree Functional Genomics, som bedrivs i samarbete mellan Umeå Plant Science Center och Institutionen för bioteknologi vid KTH.

4 Totalt är omkring 170 forskare, representerande 34 nationaliteter, knutna till projektet. (Petter Gustafsson, seminarium vid Umeå universitet arrangerat av Centrum för vetenskap och värderingar, 060426.)

5 *Nature Biotechnology* 050501.

6 Enligt Woodheads presentation av sina forskare på hemsidan www.swetreegenomics.se

7 www.swetreegenomics.se

Förutom att vara väletablerat inom de ingående forskningsområdena – mer än hälften av Woodheadsforskarna är professorer – har forskarföretaget också betydande kunskap om de strukturer som finns för forskningsanslag både inom och utom fakulteten. Woodheads AB har forskningsledare vid samtliga fem involverade universitet. Företaget innehåller kompetenser som en universitetsrektor och en vicerektor (Umeå universitet) samt ett antal prefekter.⁶ Woodheadsforskarna är också representerade i organ som Regeringens forskningsberedning, Kungliga Vetenskapsakademien, Vetenskapsrådet, Naturvetenskapliga forskningsrådet, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien, Wallenbergstiftelsen och Ingenjörsvetenskapsakademien samt i ett antal bolagsstyrelser. De 45 Woodheadsforskarna har sedan bolaget bildades också varit framgångsrika, när det gäller att få in forskningsanslag – eller "investeringar" som det heter i Woodheads egen terminologi. Det belopp som bolaget självt anger är 400 miljoner kronor under de senaste 10 åren.⁷

HUR FÖRSÖKER DÅ Woodheads AB att kommersialisera de forskningsresultat det har tillgång till genom sitt forskarnätverk? På samma sätt som de 45 forskarna skrivit över första rätt till kommersialisering av sina resultat till Woodheads AB, har Woodheads AB skrivit över första rätt till kommersialisering till företagsvärlden.

Denna rätt har gått till Swetree Technologies AB, som är ett plant- och skogs-

bioteknikföretag riktat mot växtförädlings- och skogsföretag samt vedfiberbaserad industri som massa-, pappers- och förpackningsföretag. Det var Woodheads AB, med från början 20 forskare från Umeå Plant Science Center och KTH i Stockholm, som 1999 tillsammans med dåvarande Teknikbrostiftelsen i Umeå bildade Swetree Technologies AB. De kom att bli huvudägare med SLU Holding, KTH Holding och Uminova Invest AB som mindre delägare. 2002 gick även Stiftelsen JC Kempes Minne in som delägare. Företaget erhöi 7 miljoner i "saddkapital" från Teknikbrostiftelsen år 2001, följt av 15 miljoner kronor från Kempe-stiftelsen år 2002. År 2005 gick tre svenska skogsföretag in som delägare. Förutom det forskarnätverk Swetree har tillgång till genom Woodheads AB har företaget 19 anställda vid sina anläggningar i Umeå och Uppsala.⁸

Swetree är noga med att framhålla att det är Woodheads AB, och framför allt nätverkseffekterna av dessa forskares verksamhet i akademien, som är företagets viktigaste tillgång. "Spjutspetsen" utgörs av kunskap som skapas och förmedlas av Woodheads universitetsforskare. Genom överlappningen mellan akademins forskare, Woodheads AB och Swetree skapas också möjligheter att anpassa eller "förstärka" forskningen för att bli kommersiellt nyttig – sett ur Woodheads och Swetrees perspektiv. När en Woodheads-anknuten forskare vill kommersialisera något forskningsresultat lämnas ett förslag till Woodheads AB, som i sin tur kommenterar i vilken riktning till exempel en patentansökan skall utvecklas. Det beskrivs som "en iterativ process, där forskarna ger förslag till Woodheads AB, som i sin tur ger respons på hur arbetet kan förändras för att bli kommersiellt värdefullt men också på hur forskningen kan förstärkas".⁹

Swetrees vision är att bli ledande leverantör av en genteknologi som reglerar trädets tillväxt och vedens kvalitet. Därtill hoppas Swetree kunna leverera "kvalitetsförbättrade" träd för områden som man tror kan bli speciellt ekonomiskt framgångsrika: en starkare eller mindre energikrävande vedråvara till massa- och pappersindustrin. Swetrees platschef i Umeå, Petter Gustafsson, även professor vid Institutionen för fysiologisk botanik på Umeå universitet, är mycket optimistisk inför de praktiska tillämpningarna: "Vi kan skapa träd med fördubblad tillväxt. Därmed kan avverkningen ske på halva den tid som krävs nu – och svensk skogsindustri har en reell chans att svara upp mot hotet från sydamerikansk massa- och pappersindustri med den snabbväxande eucalyptusen."¹⁰

Skogsindustrins intresse för Swetree bekräftades också i maj 2005, när Swetree fick en ny ägarstruktur. Visserligen hade Swetree Technologies redan sålt en del licenser, bland annat till BASF Plant Science. Men i samband med en nyemission om 50 miljoner SEK gick alltså tre svenska skogsindustrier – Holmen AB, Sveaskog AB och Bergvik Skog AB – in som aktiva delägare i Swetree Technologies.¹¹

Från de tre svenska skogsföretagens sida uttrycks stora förhoppningar på att Swetree och dess forskarnätverks bioteknologiska kunskaper skall kunna öka värdet på skogsråvaran. Woodheads AB och dess forskare ser å sin sida Swetree Technologies som den organisation till vilken framtida kommersialisering kommer att riktas: "Vi beräknar att Swetree Technologies i framtiden kommer att hantera huvuddelen av de 'intellectual properties' som emanerar från nordisk forskning i skogsbioteknologi av relevans för Swetrees affärsområde."¹²

Den kritiska analysen, både vad gäller effekterna av den specifika konstruktionen Woodheads/Swetree och den generella idén att koppla ihop forskning med investmentbolag, har inte fått något större utrymme.

VILKA ÄR DÅ EFFEKTERNA av bildandet av forskar- och företagsnätverket Woodheads AB och Swetree Technologies? Mått i termer av antal producerade patent är de imponerande. Innan nätverkskonstruktionen bildades hade forskarna vid Umeå Plant Science Center inte ett enda patent. I år finns sju godkända patent, medan ett 70-tal är under utveckling. Därmed kanske konstruktionen kan ses som ett konkret bevis på att det är möjligt att organisera fram vad så många policyaktörer på såväl regional och nationell som transnationell nivå efterlyser: nätverksliknande organisationer mellan akademins forskare och kommersiella aktörer. Sett i detta perspektiv är det föga förvånande att Woodheads AB och Swetree Technologies blivit en ofta berättad framgångssaga. Inte bara från forskningspolitiskt håll, utan även från forskningsledare och forskningsfinansiärer beskrivs denna konstruktion som en "rollmodell" för ett ökat kommersiellt utnyttjande av forskningsresultat.

Ledningen för Umeå Plant Science Center gläds åt skogsindustrins engagemang i Swetree Technologies. Ledningen för Umeå universitet vill också utnyttja den modell för kommersialisering av forskning som växt fram i samspel mellan Umeå Plant Science Center, forskarnätverket Woodheads AB samt Swetree Technologies AB för andra vetenskapsområden. Som ett första steg bildades år 2005 "Umeå Life Science Innovation Platform", där tanken är att det konceptet skall etableras inom den medicinska biotekniken i Umeå.¹³ År 2005 utsågs också Swetree Technologies till årets avknopningsföretag av Umeå universitetet, Umeå Kommun och Umeås näringsliv (representerat av Företagarna, Västerbottens Handelskammare, Marknadsföringen, Umeå Fabriks- och Hantverksföringen) samt Svenskt Näringsliv.

På nationell nivå framhåller Vinnova (Verket för innovationssystem) företagsnätverket som ett framgångsrikt innovationssystem och därtill en positiv förebild för hur forskning kan användas för att skapa ekonomisk tillväxt. Vinnova upp-

manar också till liknande satsningar inom angränsande områden. Från Vetenskapsrådet hyllar dess ordförande Bengt Westerberg samma konstruktion i en krönika i rådets tidning *Forska*.¹⁴

Jag lyssnade nyligen på professor Ove Nilsson, chef för Swetree Technologies, i Umeå. Han gav en lång rad exempel på hur patent och produkter sprungit fram ur ren grundforskning. Men fler sådana exempel kan ges. Även om det är svårt att göra kvalitativa kalkyler över vad en investering i forskning ger kan man föra kvantitativa resonemang. Och de övertygar i alla fall mig om att vi behöver satsa på forskning i Sverige om vi skall hänga med i den internationella konkurrensen.

DEN KRITISKA ANALYSEN, både vad gäller effekterna av den specifika konstruktionen Woodheads/Swetree och den generella idén att koppla ihop forskning med investmentbolag, har inte fått något större utrymme. Den enda kritik som hörts har i stället handlat om genteknologin i sig, där den allt överskuggande frågan är om denna överhuvudtaget skall tillämpas i kommersiellt syfte. Förutom miljöorganisationerna, där Greenpeace, Rainforest Action Network och Union of Concerned Scientists inte vill se några som helst genmanipulerade trädslag, är även industrin oroad över de starka reaktioner genmanipulerat skogsbruk väcker: "Flera skogsbolag har uttryckligen sagt att de inte vill ha med genförändrade plantor att göra. Deras miljöcertifieringsregler förbjuder det."¹⁵

Andra kritiska spörsmål lyser däremot med sin frånvaro. Hur kompatibel är till exempel universitetets kunskapsproduktion med organiserandet av nätverksstrukturer mellan universitetens forskare och privata investerare? Universitetens Magna Charta fäster ju stor vikt vid autonomi gentemot maktgrupperingar i samhället, inberäknat de ekonomiska. Men om vi tar på allvar både universitetens ambition att skapa oberoende forskning till gagn för omvärlden och samhälleliga ambitioner att skapa utveckling av företag med hjälp av universitetets kunskap, så förtjänar problemkomplexet forskningens kortsiktiga och långsiktiga ekonomiska effekter att lyftas fram. Vad händer med den långsiktiga "odlingen", den oberoende akademiska forskningen, om vi själva på kort sikt vill tillgodoräkna oss direkta, mätbara och positiva ekonomiska effekter? Detta övergripande spörsmål tar sig uttryck i åtminstone fyra nära relaterade frågor:

En första fråga rör hur vi skall förhålla oss till det traditionella, *indirekta* ekonomiska utnyttjande av forskningsresultat. Om vi vill lita till indirekta effekter av universitetets verksamhet, vilket ett odlade på lång sikt kräver, så tvingas vi acceptera att denna typ av ekonomiska resultat är svåra att identifiera och ännu svårare att mäta. När användande företag och organisationer väl kombinerat forskningsresultat med alla de komponenter och system de redan är beroende av, är de inte enkla att vare sig identifiera eller

8 www.swetreeeconomics.se

9 Petter Gustafsson, styrelseledamot, Woodheads AB. Presentation av Woodheads vid ett seminarium vid Umeå universitet arrangerat av Centrum för vetenskap och värderingar 060426.

10 Ibid.

11 Pressrelease, Swetree Technologies AB, 050509.

12 www.swetreeeconomics.se

13 Pressmeddelande, Umeå Universitet, 051205.

14 2006, Nr 2.

15 *Ny Teknik*, 010221.

16 Alexandra Waluszewski & Håkan Håkansson, *Using others Knowledge*, under utgivning, Routledge och Sven Widmalm (red.) *Artefakter: industrin, vetenskapen och de tekniska nätverken*, Hedemora: Gidlund 2004.

beräkna. Vem kan till exempel beräkna de ekonomiska effekterna av bruket (eller bristen på bruket av) av två och klorhexidin i hälso- och sjukvård världen över – baserat på sekelgammal kunskap om bakteriers spridning? En indirekt ekonomisk användning av forskningsresultat innebär samtidigt att det inte är forskningsresultaten i sig, hur mycket "cutting edge" eller patenterbara de än är, som är det mest väsentliga. I stället bestäms deras ekonomiska värde av vilka effekter de kan bidra med till alla de lösningar som redan är i bruk. Universitetens kunskap kan ha avgörande betydelse för organisationer och företags utveckling, men den behöver för den skull inte vara ny eller komma ur patent. Vare sig kunskapen är ny eller gammal, sprungen ur naturvetenskap eller humaniora, är det i användningen som det avgörs vilka ekonomiska effekter som skapas.¹⁶

En andra fråga rör effekterna av ett ökat intresse för direkt ekonomisk användning av forskningsresultat. Om vi vill skapa direkta ekonomiska effekter av forskning, det vill säga sådana som ger mätbara utslag i nära anslutning till den tid och plats där de produceras, framstår fallet Woodheads/Swetree som en positiv rollmodell. Den forskning prioriteras som går att patentera och omsättas direkt mellan forskare och företag som investerar i "intellectual properties". Därmed riktas den ekonomiska användningen av forsk-

ningsresultat också till en viss typ av aktörer – de som har råd att investera i patent – och inte till alla de organisationer och företag som endast kan utnyttja offentliga publikationer och "open share ware". Frågan är emellertid vad som händer med forskningens inriktning på sikt, hur strävan efter att finna direkta ekonomiska effekter går att kombinera med en oberoende, långsiktig forskning. Kommer det att finnas några stora, långa, raka "ekar" att skörda – eller har "odlingen" splittrats upp i sökandet efter snabba och enkla användningsområden?

Därmed är vi inne på en tredje fråga, som rör hur forskningens innehåll påverkas av en direkt respektive indirekt ekonomisk användning av forskningsresultat. I universitetens Magna Charta ges inte något som helst utrymme för politiska eller ekonomiska grupper att blanda sig i akademins forskning. Inom universiteten har också hoten mot forskningens oberoende hitintills setts som kommande *utifrån* – i form av maktgrupperingar representerade av företag och/eller organisationer med politiska intressen. Försvaret har från såväl ledningarnas som fackligt håll beskrivits som ökad ekonomisk styrka och självständighet för universiteten (ökade fakultetsanslag)¹⁷ och forskares egenkontroll över sina forskningsresultat (bevarande av lärarundantaget)¹⁸.

Därmed tycks effekterna av en övergång från en indirekt till en direkt ekono-

16 Alexandra Waluszewski & Håkan Håkansson, *Using others Knowledge*, under utgivning, Routledge och Sven Widmalm (red.) *Artefakter: industrin, vetenskapen och de tekniska nätverken*, Hedemora: Gidlund 2004.

17 Sveriges Universitets- och Högskoleförbund kräver i Manifest 2006 ökade basanslag och ett ökat engagemang från samhälleliga och ekonomiska aktörer för att ta vara på akademins kunskap – efter att den producerats. www.suhf.se

18 Ett bevarande av lärarundantaget är enligt SULF, Sveriges Universitetslärarförbund, en väsentlig åtgärd för att säkra forskningen från externa intressen. (*Universitetsläraren*, 2006, nr 6, sid. 8).

misk användning av forskningsresultat falla utanför den traditionella hotbilden. Men en direkt ekonomisk användning av forskningsresultat medför att forskarna själva engagerar sig i att bygga upp vad som efterlyses från ekonomisk politik – "hållbara strukturer" mellan de akademiska och ekonomiska landskapen. Frågan är hur kompatibla dessa nätverksstrukturer, där en och samma individ är engagerad som forskare i akademien, som ledamot hos forskningsfinansiärer och som representant för privata investerare, är med forskningens oberoende. Hur påverkas forskningens innehåll och riktning av att vi får tio, eller kanske rent av hundra, forskarföretag liknande Woodheads AB och Swetree Technologies?

DISKUSSIONEN LEDER FRAM till den sista, men kanske allra mest kritiska frågan. Är universiteten verkligen på väg mot ett "ökat gagnande för omvärlden", en ökad spridning och ett ökat användande (kommersiellt såväl som icke-kommersiellt) av *all* den kunskap universiteten kan erbjuda? Eller är universiteten i stället bara på väg mot en ökad kommersiell inblandning i akademins kunskapsproduktion? Vad leder i så fall detta mot? Är verkligen störst ekonomisk utdelning på kort sikt också det som ger det bästa resultatet vad gäller produktion, spridning och användning av forskning på lång sikt? ■

Universitetet måste klara sitt rollspel

KUNSKAPENS FRAMTID | Universitetens utmaning blir att förena kommersialisering, forskning i världsklass och massutbildning. Mats Benner presenterar sex teser om det svenska systemets hälsa.

Internationell debatt har Sverige länge framställts som kunskapssamhällets spjutspets, med omfattande satsningar på forskning och utveckling, starkt kunskapsbaserat företagande, framstående universitet och internationellt erkänd forskning.¹ Inom Europa ses Sverige, ofta tillsammans med Finland, som vägvisare ut ur den europeiska återväxlingsgränden med låg tillväxt och ekonomisk stagnation. Starka kunskapsinstitutioner och intensiv dialog mellan olika aktörer – å la Skandinavien – anses skapa grunden för tillväxt och social stabilitet. Här tycker man sig se konturerna av en ny europeisk modell, en motvikt till "den amerikanska utmaningen".

Men denna bild av situationen döljer kanske mer än den belyser. Åtminstone tenderar den att skapa en viss självtillräcklighet i det nordliga hörnet av Europa. EU:s medlemsstater har förbundit sig att höja forskningsinvesteringarna till tre procent av BNP. Sverige och Finland har redan passerat denna nivå, med investeringar i forskning och utveckling (FoU) på nästan fyra procent av BNP. Som en jämförelse är den motsvarande satsningen i USA och Storbritannien bara runt två procent av BNP. Små länder förblir dock små, även när de satsar förhållandevis mycket på kunskapsutveckling. Och även om svenska universitet klarar sig hyggligt på rankinglistor, bygger dessa ofta på några få och föga heltäckande kvalitetsmått. Inte sällan är rankinglistorna tillbakablickande och mäter gårdagens snarare än dagens fram-

Av
Mats Benner

Docent vid Forskningspolitiska institutet vid Lunds universitet.

gångar. Dagens högteknologi är resultatet av historiska satsningar snarare än samtida visdom.

Det är uppenbart att universitetens samhällsroll har accentuerats.² Mycket av framtidens välfärd och välstånd tycks vila på universiteten. De försörjer samhället med utbildad arbetskraft, de skapar kunskap som kan nyttjas för förädling av varor och tjänster och utgör i sig själva kunskapsmetropoler som kan skapa internationell lyskraft. Klassens ljus är förstås det amerikanska universitetssystemet. De amerikanska universiteten, särskilt de privata, har närmast oändliga resurser att göra egna satsningar inom nya vetenskapliga områden. Den amerikanska staten, annars försvuren till *laissez faire*, har alltid haft ett generöst förhållande till teknisk och vetenskaplig utveckling, eftersom sådant stöd har gagnat försvars- och säkerhetsintressen (och fungerat som ett dolt industristöd). Denna kunskapsmerkantilism har, i kombination med en generös donationskultur, skapat förutsättningarna för en extremt stark och dynamisk universitetssektor. Det är också i USA som biomedicinen, biotekniken,

genomforskningen och materialfysiken har sin absoluta tyngdpunkt. I det perspektivet tycks Europa vara ohjälpligt på efterkälken med otympliga och underfinansierade universitet.

I vilken utsträckning är Sverige ett undantag från denna dystera bild av ett Europa i förfall? Hur stark är den svenska kunskapsinfrastrukturen – kan den utgöra grunden för en svensk särväg i kunskapssamhällets era? Hur fungerar den, hur finansieras den och hur sköts den? Sveriges kunskapssektor behöver en kritisk belysning; här slår jag fast sex teser om dagens svenska universitet.

Tes 1: Universiteten verkar på en kunskapsmarknad.

I EN MENING HAR UNIVERSITETEN alltid befunnit sig i konkurrens med varandra, och naturligtvis har de alltid värderats. Oxford och Cambridge har alltid jämförts med varandra, liksom amerikanska universitet som Harvard, Yale, Columbia och Princeton. I många europeiska länder har universiteten dock främst bedömts utifrån ålder och förnämhet, och här har motståndet mot kvalitetsmätningar varit starkare.

Också i Sverige finns exempel på hierarkier. Etablering och positionering har skett stötvis, vilket demonstreras av Stockholms universitets framryckning inom avancerad naturvetenskaplig forskning, på Uppsalas bekostnad.³ Linköpings universitet har på senare tid, och mot bakgrund av svagare resurser och renommé än de äldre universiteten, utvecklat nya former för utbildning och forskning.

Förändringar och förskjutningar hör således universitetssystemet till. Men konkurrensen har blivit mer systematisk och tydligare kopplad till resursflöden. Bakgrunden är bland annat ett nytt styrningsideal för den offentliga sektorn, *New Public Management*, där tanken är att statliga verksamheter, inklusive universitet och högskolor, mår väl av målstyrning och kvalitetsbedömningar. Konsumenter, vare sig det nu är studenter, allmänhet eller finansörer, får därigenom en bild av hur väl verksamheten fungerar och var pengarna gör mest nytta.

Grunden för denna politik ligger i framväxten av tekniker som gör sådana jämförelser möjliga. För utbildning handlar det om att mäta studieprestationer, för forskningen vanligen om kvantitativa mått på publiceringar och citeringar. I många länder har universiteten genomgått radikala omstruktureringar för att få bättre positioner i utvärderingarna. Utvecklingen kan synas både naturlig och förnuftig med tanke på ändliga offentliga resurser

Nationell publicering är definitionsmässigt mindre värd än internationell, när skattemedlen skall fördelas, vilket skapat stora spänningar mellan forskare och politiker.

och ökade krav på ansvarstagande och "valuta för pengarna". Men den utmanar den akademiska självständigheten och kanske också långsiktigheten i kunskapsbildningen, till förmån för trendighet och snabbriktighet.⁴ Om det fortsätter i samma spår har vi snart nog en marknad för högciterade författare.

I dag kan ett universitet knappast ha sina egna kriterier för framgång. Rankinglistor och citeringsanalyser har gjort detta pålägsamt uppenbart för svenska universitet. Att ett lärosäte – eller en enskild akademiker – upplever sig vara av världsklass hjälper föga när hårda indikatorer pekar i en annan riktning. Sverige tillhör dock inte de mest framträdande länderna i denna utveckling mot kvantitativa bedömningar av forskningens synlighet och "impact". Ett prestationsrelaterat system för resurstilldelning infördes visserligen i början av 1990-talet, och flertalet universitet använder sig av olika produktivitetsmodeller för den interna resursfördelningen, men mellan universiteten förekommer ingen egentlig konkurrens när det gäller basanslagen. De universitet som mest aggressivt har infört interna omfördelningssystem, till exempel Karolinska institutet, ser med sorg att deras arbete inte avspeglats i den nationella fördelningen av de fasta anslagen. Nu står emellertid klart att någon form av kvalitetsindikatorer kommer att introduceras i det svenska universitetssystemet. Det ingår också i det uppdrag som utbildningsminister Pagrotsky lämnat till Dan Brändströms pågående statliga utredning om universitetens finanser. Vetenskapsrådets Linnéstöd, "en satsning på starka forskningsmiljöer", tyder också på en omsvängning i synen på resurstilldelning, med fokus på den mest synliga och

"excellenta" forskningen. Tävlingsmomentet, mest konsekvent genomfört i USA och i Storbritannien, där talanger och publiceringar upphandlas av universiteten, sprider sig snabbt. Inte minst länder i den relativa periferin bygger upp omfattande utvärderingssystem för att se hur väl de hävdar sig i internationella sammanhang. Ett exempel är Norge, där all akademisk publicering samlas in och granskas. Nationell publicering är definitionsmässigt mindre värd än internationell, när skattemedlen skall fördelas, vilket skapat stora spänningar mellan forskare och politiker.⁵

Alla forskningssystem har alltså att mäta sig mot en mer eller mindre väldefinierad nivå av internationell konkurrenskraft. Begreppet "världsklass" har fått en närmast magisk klang när forskningen skall utvärderas. Denna normförskjutning har alldeles säkert höjt publiceringsaktiviteten inom akademien men också skapat spänningar och osäkerhet inom universiteten, inte minst genom töjbarheten i kvalitetsbegreppen.

Tes 2: Nyttighetskulturen utmanar de akademiska dygdena.

UNIVERSITETEN FINNER SIG indragna i en kunskapsekonomi, där steget mellan akademisk forskning och kommersialisering kan vara svindlande kort. De kommersiella förväntningarna vilar tungt över många delar av det akademiska systemet. Nya medel till forskning måste vanligen motiveras med mer eller mindre kortsiktiga bidrag till den nationella välfärden. Samtidigt har universiteten kvar sina klassiska roller – att utbilda och undervisa på vetenskaplig grund, och att hålla igång en hyggligt bred kunskapsberedskap. Ständigt nya kullar av studenter skall socialiseras in i ett vetenskapligt tänkesätt. När samhällsreliga obalanser uppstår, till exempel när krig, naturkatastrofer eller epidemier inträffar, söker sig medier och allmänhet till universiteten efter förklaringar. Än så länge tillgodoser universiteten detta behov av förklaringar och bred kunskap.

I praktiken spelar flertalet svenska universitet dubbla roller – en allmän och oegennyttig, en privat och kommersiellt motiverad. De gör vad de kan för att upprätthålla rollen av hela samhällets kunskapsproducent även om deras kommersiella engagemang har vuxit kraftigt. Det mest utrerade exemplet är Karolinska institutet, som – inspirerat av amerikanska universitet – skapat flera allianser med stora bioteknik- och läkemedelsföretag. Dessutom har KI byggt ut en omfattande och professionell organisation för akademiskt nyföretagande. Andra universitet har mer blygsamma ambitioner, men riktningen är klar – universiteten skall vara med där det finns pengar att tjäna. Det handlar om en överlevnadsstrategi; när de statliga medlen inte längre räcker till kan stora forskningscentra i stället etableras genom allianser med storföretag. Men det är även ett sätt att bättre sprida kunskaperna och att skapa en väg ut ur akademien för de många forskare som utbildas i dagens system. Universiteten förväntar sig också att få en större del av kakan från det akademiska nyföretagandet i framtiden. Anders Flodström, rektor för Tekniska högskolan i Stockholm, har hävdat att KTH genom historien har förlorat flera miljarder, eftersom man saknat äganderätt till den forskning som producerats inom högskolan. Samma budskap hamnar in av andra stora universitet, som ser möjligheten att kompensera krympande offentliga resurser med licensintäkter. Dessa röster har vunnit burskap i den politiska debatten, och ett nytt system för forskningens ägande har diskuterats sedan länge. Frågan har senast behandlats i en offentlig utredning, som vacklade mellan olika former för kommersialisering, men utfallet tycks givet: universiteten övertar äganderätten till de egna forskningsresultaten och förväntas bli professionella aktörer i kommersialiseringen av den akademiska forskningen.⁶ Men om de klarar detta, och om en sådan utveckling verkligen skapar förutsättningar för en lyckosam allians mellan profit och oegennyttia är osäkert.

Tes 3: Konkurrensen skärps mellan universiteten.

MED ALLT FLER LÄROSÄTEN – i dag finns det ett 40-tal universitet och högskolor i landet – ökar kampen om studenter. Även om tanken om lika villkor och möjligheter fortfarande dominerar i den offentliga debatten, kommer vi snart att se system som rankar utbildningens kvalitet (studenterna har redan en klar blick för var den bästa utbildningen finns, utan hjälp av rankinglistor). Medel till forskning är också i ökad utsträckning utsatta för konkurrens. I dag kommer mindre än hälften av universitetens resur-

ILLUSTRATION: CHRISTOFFER PETTERSSON

ser till forskning direkt till lärosätena, resten måste sökas på en hårt konkurrensutsatt finansieringsmarknad.

Inom forskningsfinansieringen betonas också tävlingsmomentet allt mer. När medel utlyses måste universiteten försöka motsvara finansierarnas intentioner. Det senaste exemplet är Vetenskapsrådets tidigare nämnda Linnéstöd, som innebär stora bidrag under en tioårsperiod till utvalda vetenskapliga miljöer. Utlysningen av sådana selektiva program skapar uppenbarligen oro och stress i forskningssystemet – något som sannolikt också var avsikten.⁷ Alla skall inte vara utvalda.

I samhällsdebatten uttrycks ofta en oro för att den ökade betydelsen av externfinansiering skall skapa en politiskt följsam akademisk sektor, känslig för påtryckningar om inriktning och resultat.⁸ Men finansieringsreformernas huvudsakliga resultat är inte en ökad politisering av forskningen, snarare tvärtom, eftersom mycket av den myndighetsstyrda resurstilldelningen faktiskt har avvecklats. När den starka staten föll under 1990-talet, försvann också idén om staten som dirigent av den offentliga forskningens innehåll och riktning. Nu riktas i stället fokus mot forskningens ramverk. Inslaget av konkurrens och selektion har skärpts, vilket tar sig tydligt uttryck i en ökad skillnad mellan vinnare och förlorare. Vinnarna kapar åt sig allt mer av såväl statlig som privat finansiering, och tycks klara balansgången mellan olika åtaganden väl. Förlorarna, en växande del av universitetets kader, upplever hur redan små möjligheter till seriöst forskningsarbete krymper.

Konkurrens råder även om kommersiella kontakter. I Sverige är Karolinska institutet oslagbart också när det gäller kontrakt med industrin, som periodvis har finansierat nära en femtedel av institutets forskning. De tekniska högskolorna däremot har ganska begränsade kontakter, åtminstone när det gäller kontakter som resulterar i reda pengar. Betalningsviljan är uppenbarligen större inom bioteknikindustrin än inom verkstadsindustrin, kanske också förväntningarna på snabb avkastning på insatt kapital.

Att finansiera universitet handlar alltså, i ökande utsträckning,

JAG FÖRSTÅR HUR DU TÄNKER

om att delta i en tävling. Förmågan att finna former som attraherar kunderna, vare sig det nu är studenter, statliga myndigheter eller företag, är det allt avgörande. Tävländet har ett ädelt syfte, att stimulera universiteten att meddela utbildning och forskning av hög kvalitet, men riskerar att leda till opportunistisk och smalspårighet.

Tes 4: Universiteten går från anarki till hierarki.

UNIVERSITETEN STÅR INTE helt handfallna inför denna utveckling. Det akademiska ledarskapet har gradvis förändrats och professionaliserats. Konkurrenten om resurser, studenter och synlighet har skapat en god grogrund för nya ledarskapsideal. Dessa ideal kombinerar akademiska dygder med en modern diskurs om kommunikation och ledarskap. Än så länge ligger Sverige långt bakom de anglosaxiska länderna, där en flora av böcker och tidskrifter om akademiskt ledarskap har vuxit fram de senaste decennierna. Men utvecklingen går i denna riktning: ledning, ledarskap, styrning och organisation är ledorden. En föregångare är Karolinska institutets tidigare rektor, Hans Wigzell. Han var inspirerad av en amerikansk tradition av en "University President", som arbetar inåt med att trimma och styra organisationen och utåt med att ragga pengar och bygga nätverk. Denna roll är fortfarande lite ovanlig i det svenska ämbetsmannaversitetet, men tycks ha framtiden för sig.

I USA började universitetens utveckling från löst sammansatta till centralstyrda organisationer redan på 1930-talet, när universiteten integrerades i krigsekonomin.⁹ Större amerikanska universitet drivs i dag som företag, med ledningar som aktivt, närmast aggressivt, agerar för att stärka universitetens finansiella och intellektuella position.¹⁰ I Storbritannien började utvecklingen mot direktörsstyre mycket senare än i USA, men fick en rejäl skjuts när finansieringssystemet utsattes för konkurrens och kvalitetskontroll under ministärerna Thatcher och Major. I syfte att underminera indolensen bland universitetsanställda utvecklades en gigantisk kontrollapparat, med återkommande bedömningar av forskning och undervisning inom hela det brittiska universitetssystemet. Ett slutet system har öppnats och den pedagogiska och vetenskapliga verksamheten har gjorts till föremål för ekonomisk styrning.¹¹

Den kontrollorienterade modellen har exporterats också till andra länder, bland annat Australien. Universiteten där har formats i en politisk kultur som betonar konkurrens, i kombination med en antiintellektualism och starka utspel mot en sektor som upplevs som inåtvänd.¹² Universiteten har anpassat sig efter dessa nya realiteter och har fått ledare som kan hantera politiker, företag och finansierare.

I Sverige påbörjades en avreglering av universitetssektorn under Ingvar Carlsson på 1980-talet, och genomfördes sedan av regeringen Bildt i början av 1990-talet. Den möttes inledningsvis av viss skepsis och förundran bland svenska universitet, som nog gärna ville tillbaka till ett mer regelstyrt system. Till och med de universitet som fick möjlighet att lämna den statliga sfären och bli stiftelseuniversitet, som Chalmers tekniska högskola och Högskolan i Jönköping, var måttfulla i sina avvikelser från den statliga mittfåran. Men i takt med att den statliga finansieringen urholkats och utsatts för konkurrens har universiteten börjat söka efter egna nischer och sätt att leda verksamheten in i mer "finansieringsbara" spår. I Uppsala genomfördes för några år sedan en tämligen omfattande omfördelning av resurser inom hela universitetet. Linköpings universitet skall omstöpa hela sin organisation, i syfte att maximera den externa finansieringen. Karolinska institutet, det kanske mest förändringsbenägna av våra universitet, har gjort snabba omställningar allt eftersom finansieringsmöjligheter har uppenbarats sig. KI är också det enda svenska universitet som agerar sammanhållet och aggressivt på den internationella marknaden för forskarrekryteringar. Även om KI i dag är ett undantag bland svenska universitet, kommer det med största sannolikhet att få många efterföljare.

Tes 5: Universitetens ekologi är under omförhandling.

HUR MÅR DÅ DE SVENSKA kunskapsmiljöerna, i denna malström av förändringar, avregleringar och finansieringsreformer? Bilden är tudelad. Vissa områden tycks ledigt hantera de nya villkoren och växer och utvecklas väldigt väl. Delar av svensk bioteknikforskning och materialfysik hör till vinnarna. Andra områden har det svårare. Svensk humanioras ställning har diskuterats

flitigt – den tycks befinna sig i ett olyckligt mellanrum mellan teoretisk tyngd (men inåtvändhet) och läsbarhet (men ringa vetenskapligt värde). Den ekonomiska misären verkar dra ned kreativiteten.¹³ Humanioras röst tyngs ned och kvävs, men ingen räddning tycks finnas till hands. Problem finns också på annat håll. Svensk biomedicin, särskilt dess kliniska gren, tillhörde länge paradgrenarna inom svensk forskning. Inom till exempel neuroforskning hade svenska forskare en mycket respektabel, rentav ledande, internationell position. Så är inte längre fallet. Samma sak gäller inom viktiga delar av naturvetenskapen, till exempel geologi och kemi. Svensk samhällsvetenskap, i huvudsak ett barn av alliansen mellan akademisk forskning och reformsträvanden under efterkrigstiden, har också haft svårt att finna en ny roll.

Det kanske mest intressanta med utvecklingen är att de områden som hamnat i ekonomisk beråd också står för den tyngsta delen av utbildningen. Omvänt gäller att de ämnesområden som har gynnats mest av det nya konkurrensutsatta finansieringssystemet ofta har begränsade utbildningsåtaganden.

Var finner man förklaringen till denna utveckling? Det starka elementet av konkurrens, tillsammans med det ökande beroendet av kommersiellt inspirerade allianser mellan universitet och företag, håller på att tränga ut delar av universitetens traditionella, "onyttiga och glanslösa" ämnesuppsättningar. Åtminstone så länge de inte bemannas av den nya tidens kvinnor och män, med välutvecklade relationer utanför den akademiska miljön.

Det finns dock anledning att vara skeptisk också mot vissa dystopiska beskrivningar. En stor del av utvecklingen har sannolikt varit nödvändig för att skapa en livligare och mindre provinsiell akademisk kultur. Ett land i det vetenskapliga systemets periferi behöver påminnas om behovet av förändringar för att inte hamna i bakvattnet. Samtidigt riskerar en forcerad moderniseringspolitik, som har dominerat det senaste decenniet, att skapa en okontrollerad strukturomvandling inom hela universitetssystemet, med följden att hela traditioner och fält raderas ut.

Tes 6 – Politiken abdikerar, men behåller samtidigt greppet.

VEM HAR EGENTLIGEN ÖNSKAT den utveckling som skisserats här – med ojämnheter, ryckighet, konkurrensutsläpning? Paradoxen är att ingen har format en allmän riktning för universitetspolitiken, den är i stället resultatet av många små steg, som inte är koordinerade och kanske inte ens utgår från en samlad tanke. Den politiska styrningen av svenska universitet har närmast avtagit under de senaste decennierna. Så sent som under 1980-talet var forskningspolitiken oblygt inställd på att fostra forskarna att inrikta sig på olika samhällssektors intressen, en styrningsambition som nu definitivt (?) har lagts åt sidan. Det finns naturligtvis undantag. Särskilt socialvetenskapen förblev ett hjärtebarn för socialdemokratin, som gärna velat forma den ned till detaljnivå. Liknande, men svagare, tendenser finns inom miljöforskningen, där miljöpartiet och centerpartiet bevakar sina skyddslingar och särintressen. Huvudbilden är dock att politiken allt mindre intresserar sig för forskningens innehåll.

När det gäller forskningens villkor finns visserligen intressanta uttryck för en ökad styrning, till exempel genom universitetens ordförande som numera hämtas från stat eller näringsliv. Detta kan ta sig lite märkliga uttryck, som när bankdirektörer och rikspolischefer får förtroendet av att leda de ärevördiga akademiska konsistorierna. Betydelsen av denna reform av styrelserna skall dock inte överskattas, eftersom dessa inte har stort inflytande över den akademiska praktiken. Intresset för vad uni-

versiteten egentligen gör och under vilka villkor de arbetar får nog betraktas som ganska begränsat. Forskningspolitiker vill i dag diskutera procenttal och måluppfyllelse, inte de akademiska vardagsvillkoren.

Ändå behåller det politiska systemet greppet över universiteten, och någon privatisering eller ens omfattande avreglering tycks inte sannolik. Effekten är ett slags olyckligt tvångsaktenskap mellan universitet och stat. Universitetets företrädare uppskattar inte heller debatten, utan har ofta grävt ned sig i ett anekdotiskt beklagande över tidernas och sedernas förfall. Men universitetens breddade samhällsroll kan knappast krympas till den marginalfunktion som de lärda institutionerna länge fyllde. Skulle så trots allt ske, skulle också universitetens resurser snabbt smälta ned. Den forskningspolitiska debatten är därför litet torftig och säkert också svårbegriplig för den oinitierade, eftersom det mest är en dialog mellan lomhörda – politiker som inget vill veta, forskare som inget vill förstå.

Politikens tragedi är att den saknar idéer och föreställningar om vad det goda universitetet är. Mer pengar är alla överens om, men det saknas en *Grand Plan* för de svenska universitetens utveckling. I stället har en hel rad smärre mål satts upp, utan medvetenhet om de strukturella effekterna på det svenska akademiska systemet. Vi skall ha både regional utjämning och spetsforskning, både folkbildningsideal och nyttiggörande. Resultatet förefaller i stället vara en ofullständighetens och underfinansieringens tyranni.

SAMMANFATTNINGSVIS BLIR alltså universitetens samhällsroll allt större. De skall medverka i den globala kunskapsutvecklingen, där erkännandet på publicerings- och citeringsmarknaden står i centrum. Samtidigt skall de bidra till nationens och regionens position i den kunskapsbaserade ekonomin. I botten ligger också universitetens upplysningsroll. Spänningen mellan dessa olika uppdrag har skärpts. I efterkrigstidens universitet kunde man föra ett akademiskt liv utan att behöva jämföra sig med internationella kolleger.¹⁴ Än i dag finns det fickor av lokal isolering från internationella trender och kommunikationskanaler, men de blir allt färre. Forskningsmedel blir alltmer relaterade till produktivitet och synlighet. Kan man inte visa på kollegial uppskattning i den stora världen, finns det snart nog inte en krona att hämta hem. Den tidigare ganska ovanliga rollen som akademisk entreprenör är numera närmast påbjuden, åtminstone inom medicin och teknik. Läser man i dag ett curriculum vitae, nämns nästan alltid nystartade företag och patent bredvid publicerade artiklar och forskningsanslag. På samma gång har universitetens fått en starkare roll när det gäller utbildning och kunskapsförmedling. Antalet studenter har nära nog fördubblats under den senaste tioårsperioden. Universiteten har att styra i detta röriga och rörliga system och söker alltmer desperat efter framgångsrecept. Effekten tycks bli stress och osäkerhet snarare än kreativitet och förlösning.

Vid en internationell jämförelse står sig svenska universitet rimligt, men inte häpnadsväckande, bra. Som "spjutspetsar" är de ganska trubbiga. Rollfördelningen och rolluppsättningen är oklar. Ingen vet heller riktigt vem som är regissör och vad som efterfrågas av aktörerna. Många olika uppgifter skall fullföljas, och det är oklart hur de skall skötas och hur de skall kunna kombineras. Om universitetet är navet och hjärtat i kunskapssamhället, förtjänar det kanske också en politik som erkänner dess roll och ger den rimliga ramar. Och som gör excellens, nyttiggörande och kunskapsbredd möjliga på samma gång. ■

Fotnoter

1 Se till exempel Polly Toynbee, "The most successful society the world has ever known", *The Guardian* 25/10 2005. Ett exempel från den företagsekonomiska världen är *Global Competitiveness Report*, utgiven av World Economic Forum i Schweiz (en stiftelse

med starka band till finanskapital och globala företag), som år 2005 rankade Sverige som världens tredje mest konkurrenskraftiga ekonomi (efter Finland och USA).

2 Med begreppet universitet avses såväl universitet som högskolor.

3 Sven Widmalm, *Det öppna laboratoriet*:

Uppsala fysiken och dess nätverk 1853-1910, Atlantis 2000.

4 Simon Marginson & Paul Considine, *The Enterprise University*, Cambridge University Press 2000.

5 Sigurd Allern med flera, "Til forsvar for norsk som publiceringspråk", *Aftenposten* 5/5 2006.

6 Nyttiggörande av högskoleuppfinningar, SOU 2005:95.

7 Maria Ågren, "Excelens" – ett hinder för kvinnliga ledande forskare?, *Tvårsnitt* 2/2006.

8 Bo Rothstein, "S-märkta kommissarier styr den svenska forskningen", *Dagens Nyheter*, DN Debatt, 5/6 2006.

9 Rebecca Lowen, *Creating the Cold War University*, University of California Press 1997.

10 Derek Bok, *Universities in the Marketplace*, Princeton University Press 2004.

11 Till exempel Michael Shattock, *Managing Successful Universities*, Open University Press 2003.

12 Simon Cooper, John Hinkson och Geoff Sharp, *Scholars and Entrepreneurs: the University in Crisis*, Arena Publications 2001.

13 För en betydande diskussion, se tidskriften *Glänta*, nummer 1-2/2005, om svensk humaniora. Andra debattinlägg finns samlade på *Dagens Nyhe-*

ters hemsida, under rubriken "Humaniorans framtid?".

14 Svante Nordin, *Inge- mar Hedenius, en filosof och hans tid*, Natur och Kultur 2004.

Att vara kritisk i Kina är inte det lättaste, men idéhistorikern **WANG HUI** kan konsten. Han slår mot såväl marknadsekonomi som maoism, och hans idéer tas på högsta allvar av Kinas makthavare.

På jakt efter Kinas tredje väg

Av
Johan Lagerkvist

Fil. dr i kinesiska
vid Lunds Universitet.

Wang Hui är sömnig, när han tar emot på sitt rum i fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap på Tsinghuauniversitetet i nordvästra Peking. Tsinghua är landets mest ansedda universitet, en plats där många kinesiska ledare, inklusive den sittande presidenten Hu Jintao, har fått sin högskoleutbildning.

Wang, som sedan 2002 varit professor i idéhistoria och litteraturvetenskap, har dock knappast gått en spikrak väg till sin position som en av Kinas mest uppburna intellektuella med en tung post på ett elituniversitet. Han deltog i studentdemonstrationerna i maj 1989 på Himmelska fridens torg. Därefter tillbringade han flera år i omskolningsläger i den ödsligt belägna bergskedjan Qingling i nordvästra Kina.

För Wang Hui har 1989 naturligtvis varit livsavgörande. Det har blivit utgångspunkten för hans professionella gärning och akademiska intresse – men inte på det sätt man kanske kunnat vänta sig.

Wang var på 1990-talet tidigt ute med en konstraintuitiv, kritisk analys av hur neoliberal marknadsekonomi har gift sig med Kinas kommunistiska parti. Hans kritik skjuter på partiet från vänster – han är en av förgrundsfigurerna i den intellektuella rörelse som blivit känd som "Den nya vänstern" – utan att för den skull vara emot marknadsekonomi och längta tillbaka till maoismen.

Detta gav honom många fiender på Kinas intellektuella scen, i synnerhet bland de demokratiska dissidenter som uppfattade ekonomiska

"En av de stora frågorna i västerlandets demokratiska kris, som jag ser det, är att varje politiskt parti har dålig väljarkontakt. Och flerpartisystemet hänger samman med hela demokratins kris."

Wang Hui är skeptisk mot västerländsk demokrati som lösningen på Kinas alla problem.

reformer som inkörsporten till demokratiska förändringar.

Det speciella med Wang är att hans öppet kritiska tankar om farligheterna med den kinesiska korporativismen inte har stämplat honom som en farlig avvikare. De har irriterat myndigheterna, men eftersom han inte länkat sina idéer till politisk opposition har han inte setts som ett hot. I en tid när marknadsekonomi har lockat bort många intellektuella från deras traditionella funktion som maktens samvete, intar Wang därför en unik position, som inflytelserik motvikt till både konservativa partiintellektuella och neoliberala ekonomer. Men trots sin speciella status ser han sig inte som ensam.

– Inte alls. Då, i början och mitten av 1990-talet, var jag kanske ensam men inte nu längre. Dessutom är det inte fråga om någon enkel kritik, som bara förnekar eller tillbakavisar reformpolitikens framgångar, utan den fokuserar på ett antal problem som följt på denna process. Nu blir det bara mer och mer, och dessutom har kritiken ett inflytande på politiken och på den allmänna opinionen. Den kinesiska regeringen erkänner i dag misslyckanden med fattigdomsklyftor, regionalisering, jordbrukspolitik, problem med hälsovården och ekologiska frågor. Detta "lyssnande" är också ett av Kinas stora framsteg. Jag tycker att Kinas intellektuella fortfarande spelar en roll.

WANG ORSAKADE EN INTENSIV kontrovers då han 1997 skrev artikeln "Tillståndet för samtida kinesiskt tankeliv och frågan om moderniteten". Det var en tidig kritik av de ojämlik-

heter i samhället som marknadsreformerna har medfört. Sedan dess har medier, säkerhetsapparat och forskare alltmer lyft fram problemen med städernas permitterade statsanställda och välståndsskillnaderna mellan stad och landsbygd. Uppmärksamheten har slutligen resulterat i president Hu Jintaos och centralregeringens program för ekonomisk utjämning mellan landsändarna, kallat "Den nya socialistiska landsbygden", som lanserades i februari i år.

Detta tyder på att den spridda bilden av Kinas intellektuella som hunsade eller köpta av den politiska centralmakten inte stämmer överens med verkligheten. Wang är snarare ett klassiskt exempel på den traditionella rollen för intellektuella som sociala kritiker eller politiska rådgivare åt centralmakten, en patriotisk plikt för varje lärd att bry sig om "allt och allas välfärd under himlen".

En av idéhistorikern Wangs överraskande analyser är att det inte var det kommunistiska förtrycket som orsakade demonstrationerna i slutet av 80-talet. I stället var det dengismens marknadsekonomiska reformer – pådrivna av den reformsinnade premiärministern och senare generalsekreteraren Zhao Ziyang, som dock ansågs ha gått för långt då han förespråkade förhandlingar under studentdemonstrationerna på Himmelska fridens torg – och de socioekonomiska ojämlikheter som blev följden.

– I min bok *China's New Order* har jag, utifrån de ekonomiska reformer som ägde rum på 1980- och 1990-talet, belyst denna fråga. Det finns nämligen en kontinuitet mellan den ekonomiska reformpolitik som fördes på 1980-talet och den som senare följde på 1990-talet. De reformer som Zhao Ziyang misslyckades med på 1980-talet visade sig sedan på 1990-talet framgångsrikt kunna genomföras. Man kan se det som en process, där de sociala problem som uppstod 1986 ledde fram till 1989, precis på samma sätt som kulturrevolutionen tidigare fick sina tydliga efterverkningar.

Men vad hade hänt om Zhao Ziyang, som dog i husarrest den 17 januari 2005, hade vunnit den interna striden med sin hårdføre efterträdare på premiärministerposten, Li Peng, och hade fått fria händer av Deng att förhandla med studentrörelsen? Skulle en demokratiseringsprocess ha inletts?

– Jag kan inte säga i vilken grad vi skulle ha demokratiserats. Men om vi tittar på situationen för yttrandefriheten då, var den relativt stor, vilket inte betyder att det inte rådde en ideologisk kontroll – för det gjorde det. Men efter 1989 blev det en mycket sträng kontroll över tankelivet. Det är svårt att säga om kontrollen var lika stor då som nu, och hur det kunde ha sett ut. Det som 1989 föreföll som stort utrymme för yttrandefrihet berodde mycket på starka meningsskiljaktigheter mellan olika krafter inom kommunistpartiet. I dag är konfliktlinjerna mellan olika intressen i partiet inte lika glasklara.

Däremot blev klyvningarna mellan olika ståndpunkter i det intellektuella fältet i Kina allt mer uppenbara under 1990-talet. Det fanns de som formulerade enpartistatens teknokratstyrda moderniseringsprogram och de liberala dissidenter som önskade en utveckling mot västerländsk demokratisering och mänskliga rättigheter. För Wang Hui var uppdelningen i dessa två läger ett uttryck för övergången till marknadsekonomi under auktoritärt styre. I stället ville han finna en alternativ väg för Kinas modernisering: motstånd mot multinationella

"Den kinesiska regeringen erkänner i dag misslyckande med fattigdomsklyftor, regionalisering, jordbrukspolitik, problem med hälsovården och ekologiska frågor. Detta 'lyssnande' är också ett av Kinas stora framsteg."

Enligt Wang Hui har även den auktoritära kinesiska regimen förmågan att lära av sina misstag.

företags etablering, uppmuntran till småskalig kooperativ ekonomisk demokrati, utjämning av landets sociala klyftor.

WANG ÄR SEDAN 10 ÅR tillbaka en av två redaktörer för Kinas mest ansedda kultur- och idétidsskrift *Dushu* (Läsning). Den utkommer med 100 000 exemplar per månad och finns att köpa i alla större städer, särskilt i närheten av centra för högre utbildning. Wang Hui har utsatts för från kritik från liberala intellektuella för att *Dushu* under hans tid svängt från försiktigt liberaldemokratiskt flaggskepp till ett nyvänsterns språkrör. Tillsammans med sin chefredaktörskollega, sociologen Huang Ping, har han i nummer efter nummer spridit kritiska analyser av Kinas fortsatta integration i världsekonomin. Men vilka läser en kulturtidsskrift

som ofta kritiserar den samtida kinesiska utvecklingen från vänster, nu när andelen absolut fattiga blivit mycket färre? Gör Kinas högsta ledare det?

– Det gör de säkert, men vi vet inte vilka. Alla sorters människor läser den, men företrädesvis de med högre utbildning. Artiklarna belyser samhällsproblem och frågor om människans villkor på ett mer systematiskt och omfattande, och förhoppningsvis djupare, sätt än någon annanstans.

Otvetydigt är dock att Wang Hui, *Dushu* och nyvänstern har gått från att vara vänsterspöke till att uppfattas såsom regeringens och byråkraternas seriösa kritiker, som blir tagna på allvar av makthavarna. I förbindelse med de återkommande sociala och politiska protesterna på landsbygden – 87 000 protesttillfällen registre-

rades officiellt under 2005 – har politikens fokus förskjutits. Det är synligt i kommunistpartiets ideologiska program för ett "harmoniskt samhälle" och regeringens handlingsprogram "den nya socialistiska landsbygden" för 700 miljoner bönder bortom östkustens välstånd.

Man kan fråga sig vad en av Kinas skarpaste humanistiska forskare håller för att vara mest positivt med dagens Kina, liksom vad han uppfattar som mest bekymmersamt. Hur ser han till exempel på den underklass av bondearbetare, vilka river, renoverar och bygger på höjden i städerna? Utan dem skulle inga OS-arenor byggas på rekordtid i Peking, ingen världsutställning av rekordstorlek skulle kunna förberedas i Shanghai. Men arbetarna har få rättigheter, och möjligen belyser deras situation ett större samhällsproblem beträffande sociala rättigheter och politisk representation.

– Det som är positivt och negativt rymmer ofta i en och samma process. Frågan är därför svår att besvara. Men vi behöver förstå och tydliggöra bondearbetarnas situation. Den har såväl med övergången till marknadsekonomi som med urbanisering att göra. Det är dessa samverkande processer som leder till de konsekvenser vi nu åser. Marknaden behöver arbetskraft och det har underlättats av uppmjukningen av det förut så omfattande och begränsande folkbokförings-systemet, ett system som vi brukade kritisera hårt förut. Men med lättnaderna följde också andra problem – skillnader i social välfärd, marginalisering och utanförskap i städerna. Men en mycket allvarigare sak är egentligen förändringen eller snarare förstörelsen av landsbygden. Hela landsbygdens kris är ett ännu mer djupgående problem.

Wang Hui riktar inte sin kritik bara mot interna kinesiska förhållanden. Han är också kritisk mot väst på flera punkter. En sådan är att han anser att västerlänningar, även om han erkänner frågans komplexitet, som konsumenter också har ansvar för problem med arbetsmiljö och miljöförstöring i Kina. Detta eftersom en stor del av den kinesiska tillväxten bygger på utländska direktinvesteringar och export.

– De utländska direktinvesteringarna i Kina är verkligen gigantiska, och problemet är inte enbart Kinas. Det är en av globaliseringens processer, liksom hela landsbygdens omvandling också har med globaliseringen att göra. Det har att göra med den desperata konkurrensen mellan olika u-länder, som vill attrahera investeringar för att få nytta av ekonomisk tillväxt. De kinesiska bondearbetarnas villkor är ett sådant problem, både kinesiskt och globalt. Alla talar i dag om globaliseringen, men för arbetskraften gäller ingen verklig globalisering. I dag reser ni i Europa murar på det sätt som Kina förr gjorde inom landet. Det finns en rörlighet inom EU, men den går inte längre än så. Ni etablerar fabriker här, för att få tillgång till den billiga arbetskraften, men ni vill inte ha denna arbetskraft hos er, eller hur? Ni räds att er välfärdsmodell ska hotas, och därför bygger ni murar. Detta är ett mycket stort problem och ett av de mest ojämlika inslagen i den pågående globaliseringen.

WANG, SOM ÄR FRÅN YANGZHOU i Yangtsedalen talar en lugn och eftertänksam mandarin utan r-ändelsen, som oftast (för) följer orden i Pekingbons mun. Men när han vill korrigera "missvisande västerländska stereotyper om Kina" eller förklara de arga ungas nationalism,

talar han desto högre och fortare. Jag undrar om Kina, som nu återigen befinner sig i världens mitt som dess verkstad, verkligen globaliseras i någon nämnvärd utsträckning. Kinesiska ungdomar, som konsumerar mycket populärkultur och mode från väst, har samtidigt uppvisat en rätt aggressiv nationalism. Det visade sig under de anti-japanska demonstrationerna 2005.

– Det finns många komplicerade faktorer som ligger bakom detta. Jag tycker inte det handlar om någon naiv nationalism! Problemen i de sinojapanska relationerna kvarstår. De har med historien att göra; andra världskriget och det kalla kriget spelar in. Men det berör också på den japanska regeringen och hur den har förändrats under senare tid. Den kinesiska nationalismen är inte ett isolerat fenomen. Det går inte att uttala sig generaliserande om kinesisk nationalism som överdriven eller arrogant. De västerländska medierna älskar att framställa den enligt denna förenklade formel, men det är inte ett så enkelt problem.

– Jag kan ge exempel: USA bombade Kinas ambassad i Belgrad. Var de efterföljande protesterna ett utslag av nationalism eller ett uttryck för motstånd mot USA:s hegemoni? USA:s militärflyg cirkulerade på kinesiskt territorium och ett kinesiskt jaktplan störtade efter kollision – var de följande protesterna simpel nationalism, eller innehöll de kritik? Jag var i USA under de här händelserna, och jag tycker västerländska massmedier, i synnerhet de amerikanska, saknar självreflektion. Det var deras jaktflyg som flög på kinesiskt territorium, inte kinesiskt flyg som flög in över Kalifornien. Det var amerikanska missiler som träffade en kinesisk ambassad. Vi vet inte hur oavsiktligt eller oturligt det egentligen var, men målet var i varje fall ambassaden, och det utlöste protester. Är det inte normala reaktioner? Jag kritiserar själv den extrema nationalismen, men är egentligen den kinesiska nationalismen som helhet aggressiv? Vi måste skilja på detta. Det handlar inte om att kineser "tycker väldigt mycket om" nationalism.

FÖR EN UTOMSTÅENDE betraktare är det ändå tydligt att kineser, utom när det gäller utrikespolitiken, sällan lockas till politiskt engagemang. Om man frågar en slumpmässigt utvald kinesisk medborgare om han är intresserad av politik, är sannolikheten stor att han kommer att säga nej. Ekonomisk framgång, personlig utveckling och en modern konsumtionsorienterad livsstil kommer först. Man kan undra hur länge det dröjer innan den kinesiska medelklass som den amerikanske sociologen Barrington Moore talade om verkar demokratidrivande. När kommer kineser att protestera rikstäckande och samordnat mot de inrikespolitiska förhållanden som det finns ett utbrett missnöje med? Men Wang håller inte ens med om utgångspunkten, att kineserna inte protesterar mot problem i hemlandet.

– Det finns mycket av både kritik och protester mot de inhemska problemen. Det utländska är trots allt mindre förekommande och mer slumpmässigt genererat. Förra året rapporterades det om nästan 100 000 protester runt om i landet. De riktade sig inte mot väst eller mot omvärlden utan mot inhemska problem. Det är heller inte underligt att protester är lokala till sin natur: protester utgår alltid direkt från den egna situationen. Men kanske önskar västvärlden att hela Kina skulle mobiliseras och göra revolution, frågar Wang retoriskt.

– Jag tror att det politiska systemet förändras

på olika sätt med tidens gång. För faktum är att många intellektuella länge har diskuterat detta: landsbygdens stora frågor, böndernas rättigheter och yttrandefrihet. Oavbrutet tas problem upp och framförs kritik, inklusive idéer om reformer av det politiska systemet.

SKULLE DÅ WANG HUI säga att dagens Kina är ett stabilt samhälle, och anser han förresten att mobilisering av opposition skulle vara möjlig i form av ett flerpartisystem?

– Jag anser att det existerar en hel del faktorer som ger instabilitet, men jag tycker inte det finns något som talar för omfattande mobilisering, rikstäckande sådan, för något. Det är svårt att säga. Som med upploppen i Frankrike, ingen kunde förutse att något sådant kunde ske på så kort sikt. Så innan någonting bryter ut är det svårt att veta, eftersom det kan finnas så många orsaker till ett utbrott. Det finns också många olika intressen, förbindelser och grupperingar, som talar realistiskt om förändringar av kommunistpartiet. Som talar om ökat politiskt deltagande, om fackföreningar och rättsskydd för bönderna. Allt detta bidrar till de förändringar som faktiskt sker i Kina.

Hur ska man då kunna skapa ett öppnare och mer demokratiskt samhälle?

– Jag menar att forskningen måste utgå mycket mer från den praktiska situationen i Kina. Man måste också se det i relation till världsomspännande förändringar. Framför allt bör man inte använda sig av en enkel demokratimodell för att visa kontraster mellan denna och Kina. Vi kan rent objektivt säga att Ryssland genomgick en politisk revolution, liksom öststaterna som demokratiserades. Många stora framsteg gjordes. Men å andra sidan vet vi också att partierna i deras parlament ofta representerar många oligarkers intressen. Har det samhälle som vanliga människor lever i verkligen sett utökad demokrati? Det är svårt att säga. En av de stora frågorna i västerlandets demokratiska kris, som jag ser det, är att varje politiskt parti har dålig väljarkontakt. Och flerpartisystemet hänger samman med hela demokratins kris. När väst har sådana problem och vi tänker djupare kring de framtida politiska reformerna i Kina, inklusive demokratiska reformer, ska vi tro att det bara är er kris – eller att vi också på lång sikt når den fasen? Det är viktigt att reflektera mer kring denna frågeställning. Jag träffar många västerländska tänkare och forskare som med stor kraft och kapacitet kan ifrågasätta tillståndet i sina hemländer. Men när de analyserar Kina, finns det inga skillnader i förutsättningar mellan länder. De tänker genom en stereotyp när det gäller Kina.

Wangs illa dolda irritation i utläggningarna om frågor om demokratisering och folklig nationalism liksom västs syn på folkrepubliken visar hur ömmande dessa är också för en fritänkande och kosmopolitisk kinesisk intellektuell.

Som alternativ till det Wang uppfattar som otillräckliga västerländska förklaringsmodeller för Kina, söker han själv efter en framkomlig alternativ väg för Kinas modernisering under det 21:a århundradet. I det gör han gemensam sak med många andra vittberesta kinesiska samhällsforskare. För dem handlar det om att läsa Kinas framtid genom insikter om samhällstillståndet i Kina och i världen tillsammans med omtolkningar av Kinas förrevolutionära förflutna, och om att bygga ett verkligt alternativ till den liberaldemokratiska modellen. Historien är ännu inte slut.

En allians mellan tro och förnuft

ARABISK FILOSOFI

| Hos al-Farabi härskar inte uppenbarelsen över tanken.

Det löper i dag en linje mellan Bagdad och Washington. Om man vill hårdra tankegången och göra något som kan tyckas vara en extrem tolkning av dagens historiska verklighet, skulle man kunna säga att denna linje är mer än tusen år gammal. Den börjar i Bagdad långt innan Washington eller USA fanns. Dagens situation kan förstås fullt ut bara om man går tillbaka till abbasidernas era.

Linjens startpunkt är en arabisk filosof som utövade inflytande på en länge obskyr tysk politisk tänkare som efter nazisternas maktövertagande fann en fristad vid universitetet i Chicago. Från sin nya hemvist influerade han ett par generationer av politiska filosofer som i sin tur skaffade sig inflytande på den nuvarande Bushadministrationen. Där drev de tesen att Irak måste invaderas, Saddam Hussein störtas och landet stöpas om till en västerländsk demokrati.

Den arabiska filosofen i 900-talets Bagdad var al-Farabi, som kom att spela en inte obetydlig roll för Leo Strauss. I sin tur har Strauss utmålats eller hyllats som ett slags sinister gudfader till *the neo-cons*, de nykonservativa, vilka kom att spela en så betydande roll i uppmarschen till president George W. Bushs invasion av Irak. Dåvarande biträdande försvarsministern Paul Wolfowitz, som deltog i flera av Strauss seminarier i Chicago, har vanligen framställts som den ledande straussianen i Bushadministrationen. Att Wolfowitz sedan fejt har flytt Washington för ett högavlönat och jämförelsevis riskfritt jobb som chef för Världsbanken är en annan historia. Han borde naturligtvis ha sett till att Irakprojektet var i hamn, innan han tog ett internationellt toppjobb.

Det är väl i och för sig naturligt att många av de ledande bland *neo-cons* i dag ligger lågt – kriget i Irak har inte blivit det oproblematiske segertåg som de lika frikostigt som okunnigt utlovade att det skulle bli.

DENNA LINJE LÖPANDE från Bagdad till Washington och sedan tillbaka till Bagdad igen har dragits av flera. Den amerikanska professorn Anne Norton gör det i sin underhållande studie *Leo Strauss and the Politics of American Empire*, där hon skriver att al-Farabi ställde de stora demokratis-

Av
Carl Rudbeck

Fil. dr i litteraturhistoria och skribent.

ka frågorna. Han "skrev om Amerika innan Amerika föddes". Men vem var då den filosof som på ett tusenårigt avstånd kunnat påverka en krets som sett till att hans hemland skulle komma att invaderas?

Abu Nasr Muhammad Ibn Muhammad Ibn Tarkhan Ibn Awzalagh al-Farabi föddes i vad som i dag är Kazachstan någon gång omkring 870. Liksom många andra av de största så kallade arabiska filosoferna var han inte arab (hans första språk antas ha varit sogdiska), han kom från de östra delarna av kalifatet. Man vet inte så mycket om hans tidiga liv, även om det finns gott om mer eller mindre apokryfiska berättelser om det, men han kom från en relativt välbärgad familj där fadern var militär.

Han lärde sig vid unga år arabiska i Damaskus eller möjligen Bagdad, och när han kom till detta Bagdad var det en stad som till namnet var kalifatets och därmed den muslimska världens centrum. Redan då, under 900-talets första decennier, hade staden förlorat mycket i politiskt och militärt inflytande, men den var fortfarande ett kulturellt och intellektuellt centrum. Sina sista år tillbringade han vid Saif al-Dawlas hov i Syrien, som var en samlingsplats för tidens stora diktare såsom al-Mutanabbi och Abu Firas. Visserligen var han som alla filosofer i maktens sold,

(Ibn Sina) och al-Ghazali – låg ännu något sekel framåt i tiden. Islam var den dominerande religionen i de länder och städer där al-Farabi verkade, men dess hegemoni hade inte hunnit bli så järnhård som den skulle komma att bli. Att häda gick förvisso inte för sig, men att döma av al-Farabis skrifter behövde inte heller varje filosofisk text innehålla en apologi för Gud och Hans profet.

Tvärtom hade några med al-Farabi jämnåriga eller endast obetydligt äldre tänkare framträtt som satte förnuftet högst. Två exempel är al-Razi och Ibn al-Rawandi – likt flera andra av den muslimska filosofins stora namn kom de från Iran. De menade båda att förnuftet, inte den uppenbarade religionen, var vägen till kunskap och Gud. Ibn al-Rawandi var så djärv att han helt avfärdade uppenbarelsen, för om den var i enlighet med förnuftet var den överflödigt och stred den mot förnuftet var den falsk. Hade dessa tänkare kommit att utgöra huvudfåran eller åtminstone en livskraftig gren i följande seklers muslimska tänkande hade mycket kunnat se annorlunda ut i dag.

AL-FARABI KOM SENARE att kallas "den andra läraren" av så framstående filosofer som Averroes och Maimonides. Den första läraren var Aristoteles. al-Farabi var bland de första att i den muslimska världen ta upp det atenska arvet, som han hade kommit i kontakt med främst genom den nyplatoniska skola som florerade i Västasien och vars stora namn hade varit Proklos och framför allt Plotinos. Men trots denna förbindelse blev al-Farabi aldrig lika idealistisk och ovärldslig som Plotinos.

I likhet med flera andra tänkare under medeltiden gjorde al-Farabi inte den radikala åtskillnad mellan Platon och Aristoteles som i dag är en självklarhet. I en liten skrift med det långa namnet *Harmonisering mellan de två vises synpunkter: den gudomliga Platon och Aristoteles* vill han visa att Aristoteles inte på några väsentliga punkter skiljer sig från Platon, som annars hålls för att vara den främste och den ende gudomliga av de två.

al-Farabis verk är omfattande, och det är först under det senaste århundradet som man har börjat se och förstå dess fulla omfattning. Att så har blivit fallet beror till mycket stor del på Muhsin Mahdis insatser som utgivare, kommentator och

Hans politiska filosofi tar de klassiska texterna från Aten som sin utgångspunkt men vinklar dem så att de skall passa in i en muslimsk kontext eller i varje fall ett religiöst sammanhang.

men legenden säger att al-Farabi levde ett mycket enkelt liv på ett litet stipendium. Hans skrifter predikar det intellektuella livets glädjämnen, och al-Farabi tycks ha levat som han lärde. Han dog år 950.

Den arabiska eller muslimska filosofins storhetstid och dess tre största affischnamn – Averroes (Ibn Rushd), Avicenna

översättare. Denne har samlat sina insikter i al-Farabis filosofi i vad som numera är standardverket om honom, *Alfarabi and the Foundations of Islamic Political Thought* (2001). Bland senare kritiker och översättare som har gått i närkamp med al-Farabi står nästan alla i en stor tacksamhetskuld till Mahdis pionjärbeten.

Listan över al-Farabis skrifter är lång och täcker ett stort fält, från kosmologi till musikteori (ett steg som inte var lika långt då som det är nu). Det gör att hans verk inte låter sig sammanfattas i några enkla slagordsmässiga formuleringar. Det finns heller inte någon huvudtanke eller något organiserande begrepp att hänga upp en framställning på som till exempel hos Ibn Khaldun, vars hela historiefilosofi kretsar kring begreppet *asabiyya*, ett slags grupp-solidaritet som var historiens motor på nästan samma sätt som klasskampen var det för Marx och hans lärjungar.

al-Farabis enskilda verk är ofta dunkla, svåra att sammanfatta, men det är ett problem som inte bara nybörjare har utan också de bästa och mest pålästa bland hans kritiker som Muhsin Mahdi eller Miriam Galston. Den senare kommer i sin bok *Politics and Excellence* ofta till slutsatsen att det hela inte riktigt går ihop, att det finns motsägelser eller – enligt en mera sofistikerad men alls inte osannolik läsning – betydelser på flera plan. Det innebär närmare bestämt ett exoteriskt plan för vanliga läsare och ett esoteriskt för en liten grupp av invigda. Flera skäl sägs finnas till denna retoriska strategi: al-Farabi ville kommunicera med en liten elit som delade hans intellektuella bakgrund och övertygelser i förtrogenhet med Platon och Aristoteles skrifter, men han gjorde det också för att undvika en censur som redan i början av 900-talet kunde vara nog så farlig, för att inte säga dödlig. 922 avrättades just i Bagdad mystikern al-Hallaj för att ha utropat "Jag är sanningen" och därmed ansågs usurpera det som tillhörde Gud och ingen annan.

Så även om det var långt från talibaners och wahhabiters hårda regimer, gällde det ändå att vara försiktig med vad man sade och hur det uttrycktes. Just på denna punkt – det esoteriska i motsättning till det exoteriska – förefaller det sannolikt att Leo Strauss tagit intryck av al-Farabi, som han var en av de första bland moderna forskare att kommentera. Strauss verkade också till en början, före sin amerikanska landsflykt, i ett Tyskland där det kunde vara förenat med livsfara att uttrycka för makten misshagliga tankar. Han läste därför några av sina egna favoriter, bland andra al-Farabi och Machiavelli, på det sättet. Därefter har Strauss själv liksom hans lärjungar blivit lästa på samma vis: de framställs alla som en förslagen skara och som medlemmar i en hemlig kabal som med fagert och ofta liberalt tal slår blå dunster i den stora massans ögon, medan de i själva verket arbetar för att förverkliga ett djupt konservativt program.

AL-FARABI SKREV OM mycket som i dag inte skulle anses höra till filosofin. Hans musikteori har redan nämnts, men han var också inne på naturvetenskapliga och

Klokt samtal. al-Farabi hade ett esoteriskt budskap till en inre krets. Bilden visar hur ett litet sällskap träffas och är hämtad från en arabisk bok från 1237.

FOTO: AKG-IMAGES

medicinska områden. Dessutom var han en framstående logiker, så framstående att Maimonides, den störste bland medeltida judiska filosofer, i ett brev till Ibn Tibbon hyllade al-Farabis storhet och hävdade att de enda avhandlingar i logik som en filosof måste konsultera var de som skrivits av al-Farabi.

Hur briljant han än må ha varit på dessa skilda områden är emellertid inte detta bakgrunden till hans centrala plats i den arabiska eller muslimska filosofins tidiga historia. Det är som politisk filosof han fortfarande läses, översätts och kommenteras. Hans politiska filosofi tar de klassiska texterna från Aten som sin utgångspunkt men vinklar dem så att de skall passa in i en muslimsk kontext eller i varje fall ett religiöst sammanhang. I sina skrifter försöker al-Farabi få en religiös begreppsvärld, där det talas om uppenbarelse och profeter, att gå ihop med en filo-

sofisk världsbild, där ingenting är överordnat förnuftet.

al-Farabis viktigaste politiska verk är *Ara Ahl al-Madina al-Fadilah* (Den dygdiga stadens invånares åsikter) och *al-Siyasa al-Madaniyya* (ungefär Den politiska regimen eller Stadspolitik) vilka behandlar den politik som lämpligen bör föras i den dygdiga staden. Ett sista sammanfattande verk är *Fusul muntazaa* (som brukar översättas med Valda aforismer) och som består av närapå hundra korta stycken på en eller ett par sidor där han beskriver hur det goda samhället skall utformas, vem som skall styra och hur. Han diskuterar hur man skall kunna förena den bästa regimen, så som den beskrivits av framför allt Platon men också av Aristoteles, med den gudomliga lag, *sharia*, som var och är en så framträdande del av islam.

När han gör detta avstår han i stort sett från att citera Koranen och de "hadithen"

(traditioner) som berättar vad profeten gjorde och sade i situationer där Koranen lämnar senare tiders muslimer i sticket. Denna al-Farabis diskreta tystnad ger hans skrifter en nästan icke-konfessionell karaktär och får en sentida läsare att tro att islam mycket väl kan samsas med andra religioner.

DEN KLASSISKA SKILDNINGEN av *al-madina al-fadila* – den dygdiga staden eller kanske samhället – är al-Farabis försök att hitta ett politiskt styre som gör Platon och Aristoteles möjliga i den nya och helt annorlunda kontext som islam utgör. Han vill förena sekulär politisk filosofi med uppenbarad religion, filosofer med profeter. Men den som i dag läser hans verk hittar ingenting av den dogmatiska arrogans och påstridighet om islams slutgiltiga sanning som skulle komma att känneteckna senare muslimska tänkare och då också de största bland dem, som Ibn Khaldun.

Muhsin Mahdi definierar, i al-Farabis anda, den goda och dygdiga regimen i följande citat: "det är den regim där människor kommer samman med målsättningen att bli dygdiga, utföra goda handlingar och bli lyckliga". Och lycklig blir man, åtminstone som filosof, inte genom att samla på sig ägodelar eller genom att leva ett liderligt liv i sus och dus, utan genom att fullända det oss av Gud givna förnuftet. Denna insikt eller kanske åsikt gör att lyckan endast är något som *the happy few* kan hoppas på – de få utvalda som fick lyssna till Sokrates, undervisas av al-Farabi eller sitta med vid Leo Strauss seminarier.

al-Farabi delar in den idealiska stadens medborgare i tre grupper. Först kommer de visa, som förstår hur saker och ting djupast sett förhåller sig och som med förnuftet analyserar verkligheten. Därefter kommer de visas följeslagare, själva inte filosofer men ändå tillräckligt kloka för att inse de visa människornas storhet och för att erkänna dessas upphöjda ställning. Sedan kommer resten, den stora massan, som inte kan bringas till insikt om sakernas rätta natur och väsen genom rationella argument och elegant formulerade syllogismer, utan endast genom vad al-Farabi kallar liknelser.

Det är denna massa som behöver en religion, som gärna formulerar sitt budskap genom liknelser och inte med på förnuftet grundade argument. Men då al-Farabi är övertygad om att filosofi och religion går att jämka samman blir resultatet, det vill säga sanningen, densamma i båda fallen. Det som skiljer gruppen av visa människor från den stora massan är vägen till sanningen.

Den dygdiga staden är en konservativ eller kanske snarare elitistisk plats; den bygger på ett aristokratiskt styre där makten emellertid inte går i arv. Man kommer lätt att tänka på Platons förhoppning om en stat där det inte endast är så att filosoferna har furstens öra, utan där de blir furstar. al-Farabi förespråkar alltså inte en bördararistokrati utan en intelligens- eller dygdearistokrati, där de moraliskt bästa människorna hamnar på toppen av den samhälleliga pyramiden.

Bland de samhällen som inte kvalar in till de dygdiga urskiljer al-Farabi tre typer. En första misslyckad typ är den där ingen har begripit eller bryr sig om vad den dygdiga staden består av och hur den ser ut. Sedan finns den där ledningen har begripit men ändå bedriver en politik som inte syftar till dygd och lycka. Och så till sist alla de regimer som har direkt felaktig uppfattning om det goda livet och om mänskliga och gudomliga sanningar.

I sitt sista, sammanfattande verk beskriver han koncist sin politiska filosofi. I den tjugoförteende aforismen står det ungefär så här:

En stad kan vara nödvändig eller dygdig. Den nödvändiga staden är den vars invånare hjälper varandra att uppnå det som är nödvändigt för att människor skall kunna leva och verka. Den dygdiga staden är den vars medlemmar ömsesidigt hjälper varandra för att uppnå det som är bäst för mänskligt liv och för mänskliga verksamheter [...], den stad där man hjälper varandra för att uppnå den slutgiltiga fulländade dygden som är den absoluta lyckan.

AL-FARABI FÖRNEKAR INTE möjligheten att människor kan bli lyckliga också i andra städer än den dygdiga, men dessa samhällen har inte som sitt mål att skapa eller möjliggöra den lyckliga människan. I dag kan ett sådant program framstå som närmast totalitärt, i varje fall som utomordentligt illiberalt. Sådana samhällen befinner sig vanligen på de ideologiska ytterkanterna. Historien har lärt oss att stater som bygger på en moralisk plan ofta är livsfarliga för dem som har oturen att bo där utan att dela den påbudna moralen. Men att framställa al-Farabi som fascist eller kommunist *avant la lettre* är självfallet lika anakronistiskt som att försöka göra honom till ett slags liberal. Dessa ideologiska kategorier var inte tillgängliga för honom, de var bokstavligen otänkbara för en aldrig så politiskt engagerad filosof i 900-talets Bagdad.

Enligt vissa muslimska teologer är det varje muslims plikt att, om det alls är möjligt, flytta från icke-muslimska länder till muslimska för att där kunna leva ett rättfärdigt liv. al-Farabi har sin egen version av denna doktrin och applicerar den på den dygdiga staden: "Den dygdiga personen har inte rätt att leva i en korrupt regim, och han är tvungen att emigrera till de dygdiga städerna, om några sådana verkligen finns vid denna tid. Skulle det inte finnas några sådana är den dygdiga personen en främling i denna värld och olycklig i detta liv, och för honom är döden att föredra framför livet." Det var alltså ingen lätt börda som al-Farabi lade på de dygdigas axlar, och den påminner om det som åligger en god och from muslim.

DEN PERFEKTA STADEN kan styras av två typer av regenter: den som i en person förenar politisk makt med filosofisk insikt eller den som kan vara både politiker och profet (det senare en roll som Muhammed hade spelat i början av 600-

Samhällsfilosof.
Det är som politisk tänkare al-Farabi (ca 870–950) fortfarande blir läst.

talet). Men det råder knappast något tvivel om att al-Farabi föredrar filosofer framför profeter. Eller rättare sagt måste också en profet, om han vill lyckas som politiker, besitta filosofens rationella slutledningsförmåga.

En kombination är emellertid det bästa. Härskaren, i sin egenskap av filosof, undervisar den lilla eliten om hur samhället skall se ut och styras. Han övertygar genom oemotsägbara rationella argument, medan han måste använda mera profetiska medel för att övertyga eller till och med skrämja massan till dygd. Alltså förnuft för eliten, religion för massan. al-Farabis idealsamhälle är således mera beroende av härskarens personliga egenskaper än av goda lagar, som bara i begränsad omfattning kan garantera att den dygdiga staden fortlever.

Visserligen var al-Farabi ingen demokrat. Han var övertygad om att det bästa samhället var det där de bästa styrde och

Och lycklig blir man, åtminstone som filosof, inte genom att samla på sig ägodelar eller genom att leva ett liderligt liv i sus och dus, utan genom att fullända det oss av Gud givna förnuftet.

talade om för resten av medborgarna hur de skulle bete sig. Det var ett slags etiskt och filosofiskt expertvårde som han drömde om. Men i idealsamhällets frånvaro såg han ändå demokratins fördelar. I ett av sina verk talade han om ett slags demokrati i positiva ordalag. Det var i med ett sådant styrelseskick, menade han, som människor med olika bakgrund och med olika drömmar kunde förverkliga sina egna livsprojekt. Demokratien var en blandning av gott och ont som kunde sluta i en moralisk nivellering, där inget värde var bättre än något annat; men demokratien kunde också, genom den frihet som fanns där, förvandlas till den dygdiga staden. Demokratien var inget mål i sig, men den kunde användas för att föra politiken i rätt riktning.

AL-FARABI är något av en solitär bland muslimska filosofer, eftersom han aldrig tillåter religionen att diktera vad filosofen får tänka. Hur pass farligt det var att framföra sådana tankar för mer än tusen år sedan är något som de lärde inte är ense om. Exemplet al-Farabi visar i alla fall att det var möjligt att göra det utan att terroriseras av religiösa potentater. Men det är ställt bortom tvivel att al-Farabis tankar snart skulle innebära risktaganden. På den punkten har mycket litet förändrats fram till i dag. Det är profeter snarare än filosofer som har styrt inom den muslimska sfären. al-Farabis avhandlingar visar att det inte behöver vara så.

Det vore naivt att råda dagens politiker att läsa al-Farabi, men hans verk finns där och det visar att förnuft och religion faktiskt inte behöver stå i antagonistisk ställning utan att de i stället kan uppnå en fredlig samexistens. ■

Litteratur i urval

al-Farabi, *The Political Writings*, Cornell University Press: Ithaca och London 2001.

al-Farabi, *Aphorismes choisis*, Fayard: Paris 2003.

Miriam Galston, *Politics and Excellence. The Political Philosophy of Alfarabi*, Princeton University Press: Princeton 1990.

Muhsin S. Mahdi, *Alfarabi and the Foundations of Islamic Political Philosophy*, UIP Chicago: Chicago och London 2001.

Plötsligt blev modernismen dialektal

OPERA | Ny kulturteori gör särningen Leoš Janáčeks musikdramatik till en del av ett mönster.

Varje septembermånad samlar sig den tjeckiska staden Brno kring evenemanget "Mährisk höst", en internationell festival för klassisk musik. Trots att festivalen har växt enormt de senaste säsongerna och tar mer organisering och arbete i anspråk än vad frivilliga skulle klara av, är den framför allt en lokalpatriotisk händelse. Företagen vid mässområdet sponsrar, kommunen bjuder på gratis spårvagnsresor, Masarykuniversitetets studenter säljer programblad och river biljetter och varje kväll är Janáčekoperan, Brnofilharmonin, augustinerklostret, stadens kyrkor och andra musiklokaler fullsatta. "Liksom handeln kan konsten inte trängas in i ett nationellt hörn eller utvecklas i provinsial isolering", läser jag i en flyer som ligger i operans foajé, tryckt av ett av stadens mässföretag. "Musiken är Brnos själ, och den hjälper oss att nå ut i världen."

Brno har onekligen profilerat sig som en centraleuropeisk musikstad. Utbudet av festivaler, nationella musiktävlingar och internationella gästframträdanden i Brno överträffar det i Prag. Det gäller inte bara inom den klassiska musiken utan framför allt inom smalare och mer anspråksfulla genrer som experimentell jazz, elektronisk musik och nyskriven folkmusik.

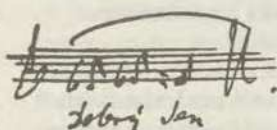
Miloš Stědroň, professor vid institutet för musikvetenskap vid Masarykuniversitetet och en ledande gestalt i Brnos musikliv sedan 1970-talet, uttalade sig nyligen i en österrikisk kulturtidskrift om bakgrunden till stadens livaktiga musikscen. "Dynamiken och intresset beror på det som kan kallas 'Brnos förbannelse'. Musiklivet skulle vara omöjligt utan den fundamentala konflikt mellan det tjeckiska och det tyska som fortfarande rör sig likt ett spöke genom vår lokala kulturtradition. Vi är dömda till att ständigt söka olika uttryck och väga dem mot varandra."

Stědroňs yttrande är en påminnelse om att stora delar av den europeiska modernismen under 1900-talet faktiskt föddes i den industrialiserade kontinentens marginaler. Både det habsburgska och det ottomanska riket, och under mellankrigstiden även Sovjetunionen, producerade enorma mängder provins i Europa. Strävan efter etnisk och nationell frigörelse blev följaktligen stark inom de delar av samhälls- och kulturlivet som inte var etablerade.

Av

Håkan Forsell

Redaktör på Axess.

Språkets melodi.
Janáček noterar
"God dag".

I dag förs en intensiv diskussion bland kulturteoretiker om den kolonialliknande verklighet som präglade Centraleuropa i början av 1900-talet. Inflytandet från postkoloniala studier är tydligt hos Moritz Csáky och Philipp Ther, som har kommit ut med böcker i år om olika konstformer och utvecklingsmönster i Wiens provinsstäder. Forskarna har tematiserat den ökade spänning mellan centrum och periferi, som orsakade en fixering vid språkets bräcklighet och kulturens bristande enhetlighet i det forna imperiet.

I de regioner som ibland kallas för de östeuropeiska var det avantgardet som sökte nationell etablering för olika språk och kulturer. Samtidigt låg den marginaliserade positionen till grund för ett estetiskt formsökande som i högsta grad gjorde anspråk på att vara "modernt".

Ser man närmare på en enskild historia, blir dock även dessa generella påståenden problematiska. Det gäller inte minst inom konstmusiken, där politiska utspel var svärgripbara eller helt frånvarande, men som trots det utövade ett enormt inflytande på den regionala identiteten. För att få ett svar på den provinsiala kontextens betydelse för modernismen är det värt att återvända till Brno under industrialismen och till stadens främste tonsättare, Leoš Janáček.

DEN 112 KILOMETER LÅNGA järnvägslinjen till Wien fullbordades 1839 och förde industrialiseringen till Brno – eller Brünn som stadens officiella namn då löd. Inom några decennier var textilstaden Brünn Österrikes eget Manchester och Mähren en av det habsburgska rikets mest produktiva regioner. Den ekonomiskt och politiskt dominerande gruppen i staden var tyskarna, och till dem slöt sig, språkligt och kulturellt, de judiska medborgarna. Samtidigt drog Brünn till sig en uppsjö av investerare och arbetare av skilda etniska och geografiska ursprung. Tjecker, slovaker, ungrare och ryssar skapade en regional skiffer med både enskilda och sammanflätade historier och traditioner. Från Wien kom i början av 1890-talet ett förslag att dela in Brünn i nationella stadsdeladistrikt för att få en bättre

översikt över den etniska mångfalden. Förslaget förverkligades aldrig men ännu under mellankrigstiden kunde en ledande tjeckisk kommunalpolitiker säga att han skämdes över den "nationella kulturens rotlöshet" i Brno. Det var först efter andra världskriget som Mähren blev "tjeckiskt" i egentlig mening.

Trots den industriella expansionen uppfattades Mähren som ojämförligt provinsialt i de dominerande städerna, Wien och Prag. Regionen intog en underordnad ställning till Böhmen, både inom den habsburgska monarkin och senare som en del av Tjeckoslovakien. Om Böhmen var den sekulariserade, innovativa, kulturellt ledande och öldruckande regionen så var Mähren ett katolskt, stagnerat och agrart vinland. Denna schablonbild, som hade sällsynt livskraft, gjorde också att Mähren fick en särskild känslomässig ställning inom både den tjeckiska och den tyska konsten under åren kring 1900. Det mähriska landskapet blev scenen för en föreställd barndom före det moderna syndafallet, en plats präglad av enkelhet, folklighet och riktighet.

Samtidigt började den mödosamma konstruktionen av ett historiskt språk och en kultur att hamna i fokus för klassmotsättningar. En tjeckisk medelklass ville inte bara ha det kulturella erkännandet utan också del i den politiska makten. Det var en strävan som helt bestämdes utifrån den nationella rörelsens centrum i Prag. Mähren fortsatte att vara ett transitrum, en blandplats och projektduk för motsägelsefulla önskedrömmar.

Den modernistiska rörelsen i Brno utvecklades under 1900-talets första årtionden till en kamp om både rationella framtidsutsikter och känslomässig, regional identitet. Det var en bitvis våldsam strid om makten, rösten och ordet.

Det var också mot denna bakgrund som Robert Musil i *Mannen utan egenskaper* utnämnde "staden B." till den ursprungliga härden för första världskriget. Brno blev sinnebilden för hela Kakanien, inte minst för att "människorna i B. inte kunde tåla varandra". Musil lät romanens huvudperson, Ulrich, kritiskt reflektera över den stora provinsstadens karaktär:

Den hade [...] något hemlöst-kolonialt i sitt väsen: En äldsta kärna av tyskt borgerskap, som för flera hundra år sedan hade hamnat på slavisk botten [...]. Denna stad hade en historia, och den hade också ett ansikte, men i detta passade inte ögonen ihop med munnen eller

hakan ihop med håret, och över alltsammans vilade prägel av ett intensivt rörligt men innerst inne tomt liv. Det är möjligt att detta under vissa personliga omständigheter främjade det mycket ovanliga och sällsynta.

DET MYCKET OVANLIGA och sällsynta i Brno i början av 1900-talet utspelade sig inom musiken och framför allt inom musikedramatiken. I de centraleuropeiska regionerna intog operan – som kulturell institution, representativ arkitektur och konstnärligt program – en viktigare roll för integration och nationell mobilisering av befolkningen än exempelvis i England eller Frankrike. Den framväxande stads-konkurrensen på kontinenten var också en avgörande motor för utvecklingen. Operan hade blivit ett veritabelt massfenomen i lokalsamhället och en socialt ritualiserad värld, som inte längre uteslöt de lägre klasserna. I en tid som varken hade biografier eller tv stod operan som "multimedialt spektakel" helt utan konkurrens.

Men operan hade också parallellt utvecklat en internationell repertoar. Med den ökade betydelsen av nationell kultur skedde en överregional och internationell kulturförflyttning, inte minst tack vare det ständigt utvidgade verksamhetsfältet för konstnärer. Operan representerade därför i början av 1900-talet både det unika i en nationell gemenskap och ett gemensamt europeiskt fenomen.

Musik hade i en stad som Brno följaktligen en lång tradition som både social och politisk aktivitet. Till skillnad från språk kunde musiken kommunicera över politiska och kulturella barriärer som språket fortsatte att upprätthålla. Ju mer komplicerat det språkliga och därmed det kulturella klimatet blev, desto mer attraktiv blev musiken. Kampen om provinsstadens själ resulterade därför i en märklig, hätsk men kreativ, dialog bortom språket.

I fronten för den musikedramatiska modernismen i Brno i början av 1900-talet stod tveklöst Leoš Janáček. Janáček's konstnärskap är också ett utmärkt exempel på hur komplex och mångfasetterad modernismens historia visar sig vara, när social förändring, musikestetisk reception och politisk historia bryts mot varandra. Dagens ställning som den mest betydelsefulla tjeckiska kompositören under 1900-talet vann Janáček ytterst långsamt. Ända fram till 1970-talet betraktades han endast som en efterföljare till de stora romantikerna Smetana och Dvořák.

Uppvärderingen av Janáček's musik hör samman med senare tids forskning som lett till en förändrad syn på det som länge var Janáček's kännetecken, nämligen att han så självmedvetet skrev in sin konstnärliga verksamhet i Mährens regionala identitet.

Den perifera kontexten var nyckeln till Janáček's skapande. Hans innovation för operakonsten kom ur de så kallade "språkmelodierna". Språkmelodierna var unika för varje individ och samtidigt djupt förbundna med en specifik regions dialekt, folkliga kultur och musik. Med folkmusiken och språkmelodierna som präglade

beståndsdelar kunde Janáček i sina operor lämna den melodiskt reguljära strukturen och tillåta sig en friare, mer rapso-disk och rytmiserad melodiframställning. Janáček's insamlande av språkmelodier begränsade sig inte bara till lantliga dialekter och folkliga uttryck. De inbegrep även spårvagnsutropare, cykelbud och kvinnor som kallade på sina höns. Språkmelodierna var del i en nationell mission, där Janáček skapade en musikalisk språkvärld av uttryck bortanför vad han uppfattade som det tyska förtrycket.

Samtidigt personifierade Janáček Mährens position som geografisk mittpunkt för olika influenser från väst och öst. Han sökte förankra sina upptäckter med hjälp av vetenskapliga metoder, framför allt från Tyskland och Västeuropa. Han använde sig av Hipps kronoskop för att mäta längden på individuella toner i folksånger och utformade en teori om ackordsbindning baserad på Helmholtz arbeten om dämpningsmekanismer i innerörat. Men när förbindelsepunkten mellan abstrakt ljud och omvärldens ordning ändå inte lät sig fastställas, publicerade han essäer om den mähriska musikens känslomässiga bindning till den ryska ursjälen och det slaviska landskapet.

Före genombrottet med framförandet av *Jenůfa* i Prag 1916 var det lätt att avfärda Janáček som en folkloristisk romantiker, vars snurriga idéer om språk och musik var precis vad man kunde vänta sig av en mährisk dilettant som var utesluten från de etablerade salongerna i de väst- och centraleuropeiska huvudstäderna.

MÄHRENS OCH FLERA ANDRA provins-regioners relation till centralmakten i Wien i början av 1900-talet är en påminnelse om att den europeiska historien bär på sina egna koloniala erfarenheter och ett internt spänningsförhållande mellan centrum och periferi. Den brittiske historikern Norman Davies har påpekat att Europas kulturella och geografiska centrum egentligen aldrig har sammanfallit. Och just i denna motsättning mellan centralism och pluralism finns förutsättningen för kontinentens dynamik. Som om "krisen" var den europeiska kulturens huvudsakliga näring.

Konflikten mellan det habsburgska rikets universella kulturella anspråk och de mer heterogena yttringar som präglade rikets provinser kan också illustreras musikestetiskt, exempelvis i skillnaden mellan den modernistiska konstmusik som utvecklades i Wien under 1900-talets första årtionden och Janáček's kompositioner, som länge endast uppfördes i Brno.

Gustav Mahlers arbete i Wien, både som kompositör och dirigent, genomsyrades av imperialistiska estetiska ideal och av en kamp för att lägga över eller införa absoluta formkrav på ett oregerligt och bångstyrt material. De mähriska folk-motiven, som också förekom legio i hans symfonier, hade reducerats till sepiatona pastorala stämningsbilder. Musikforskaren Julian Johnson har visat att det ironiskt nog var först efter det politiska sammanbrottet av det habsburgska riket som dessa ideal fann sitt renaste och mest

Náměstí Svobody i Brno år 1927. Den tidigare habsburgska textilstaden fick förnyad vitalitet efter den tjeckoslovakiska statsbildningen.

logiska uttryck genom musik av Schönberg och den andra Wienskolan.

Janáček's musik däremot började utifrån det lokala och särpräglade, inte bara i geografiska eller kulturella termer utan också när det gäller den musikaliska processen. De musikaliska elementens betydelse – harmoni, rytm, motiv och instrumentation – definierades lokalt, snarare än globalt. Musiken hade fått sitt sammanhang genom att väga in heterogena element och inte genom att upplösa det musikaliska materialet, vilket den andra Wienskolas kompositioner strävade efter. Janáček's kompositionsstrategi var pluralistisk snarare än enhetlig. Ofta lät han både harmoniska och rytmiska stilar brytas eller bilda olika lager i samma verk.

I själva verket var det transittillstånd som hade uppkommit i Brno till följd av industrialiseringen en lika viktig näringsgrund för Janáček's komponerande som den lantliga folkmusiken. Blandningen av musikaliska stilar och traditioner – operetter, militärorkestrar, slaviska mässor och populära körverk, som i de habsburgska regionerna tog sina egna lokala koloriter – bidrog till att göra hans kompositioner fysiska. Hans operagestalter var fysiskt påtagliga. Därmed bedömdes hans musik också som ointellektuell i mondäna kulturkretsar och följaktligen som "folklig".

Janáček både lät sig definieras och definierade sig själv utifrån denna folklighet. Men samtidigt tog det musikaliska skapandet honom med storm oftare än han själv medgav. Trots mängden överlägg-

ningar och teoretiska analyser som Janáček ägnade den tjeckiska språkmelodin och språkklängen satt han till slut med mer musik än ord till sina operor.

Nestorn inom Janáčekforskningen, John Tyrrell, skrev i en artikel redan 1970, att förhållandet mellan Janáčeks insamlade och noterade språkmelodier och de komponerade vokallinjerna i operorna aldrig närmare har skärsåddats. Man har tagit för givet att förbindelsen fanns där, eftersom Janáček skrev så utförligt om det tjeckiska språkets melodiska grundmaterial. Men den kopplingen, visade Tyrrell, var en myt. Vokalstämmorna anpassades i stället ofta till en redan komponerad melodi, och inslagen av folkspråk var inte sällan hårt stiliserade.

Det var följaktligen Janáčeks essäer, artiklar och andra musikteoretiska publikationer, där han hade fört fram sina tankar om språkmelodier som nationell språkmystik, som hade mutats in honom i det provinsiella lägret.

Det krävdes en förmedlare som varken var bunden till det tjeckiskt nationella eller det tyskt kejsrerliga för att verkligen lyssna på Janáčeks musik och förstå hans självständighet. Max Brod hade hört en uppsättning av *Jenůfa* i Brno 1909 – den opera som Janáček själv hävdade var genomsyrad av tjeckiska, rurala språkmelodier – och entusiastiskt tyckte sig finna en musikdramatik bortom den postwagnerianska traditionen men som samtidigt var omisskännligt modern. Brod tog sig för att översätta Janáčeks operor till tyska, vilket blev början till dennes internationella erkännande under 1920-talet.

En av anledningarna till att Brod attraherades av Janáčeks konst var hans besvikelse över den tyska musikkulturen. Den tjeckiska föreföll honom långt mer optimistisk och full av potential för skapandet av en multinationell kommunikation. För Brod var det av vikt att musiken knöt

samman det tyska och det tjeckiska, det urbana och det rurala. Musiken måste stå mitt i den modernistiska rörelsen. Den skulle återkoppla till talet och rörelsen i den utveckling som alla människor kände av, utan någon regressiv nostalgi. Berättelserna måste handla om allmänna existentiella erfarenheter. Dessutom, menade Brod, kunde den judiska minoriteten – som han själv tillhörde – endast genom konsten spela en kreativ roll som förmedlare mellan det tyska och det tjeckiska i Böhmen och Mähren utan att förneka den egna judiska tillhörigheten.

Det verkar som om Brod föll för samma konstnärliga egenskaper hos Janáček som hos sin mer berömda vän Franz Kafka. Hos båda fanns ett motstånd mot såväl romantiken som expressionismen. Båda hade också en överdriven, malplacerad känsloutgjutelse gemensamt; emotionella eruptioner som fungerade som uttryck för såväl innerlighet och originalitet som kritik.

JAG TAR EN TAXI ut till den judiska kyrkogården i Brno. Det är en undanskymd, muromgärdad park som klämts ihop mellan korsande motorvägar. Här vilar de, alla mecenaterna till provinsstadens konstnärer under 1910- och 20-talet, i borgerligt välordnade men förfallna kvarter. Det är så långt man kan tänka sig ifrån Prags judiska kyrkogårds turistpassade orientalistiska kaos. Den judiska minoritetens ställning i samhället var också annorlunda när den var en levande kraft i de båda städerna. I Brunn betraktades minoritetens medlemmar inte som kosmopoliter utan som lokalpatrioter med förbindelser. De var möjliga förmedlare av den nya tjeckiska konstnärliga renässansen till resten av Europa.

Max Brods översättningar och den tjeckoslovakiska statsbildningen efter första världskriget var det som öppnade för Janáčeks kreativa indiansommar under 1920-talet. Janáček var stolt över att kunna kalla sig "tjeckoslovakisk tonsättare". Det hade gett honom en nationell förankring och befriat honom från Mährens obetydlighet.

Det visade sig slutligen inte vara i folket eller i det tjeckiska språket som Janáčeks kreativa kärna vilade. "Det handlar bara om rösten och sanningen", skrev han i en dagboksnotis från 1925 angående de sena operorna *Katja Kabanova* och *Affären Makropulos*. Modernismen, "så kall och så optimistisk", var även inom musiken en produkt av rationalism och emancipation, men var av nödvändighet tvungen att ta en lång väg över estetik, gemenskap och historia för att nå fram till ett eget uttryck.

Janáčeks musikstil blev under 1920-talet påtagligt egensinnig och omöjlig att entydigt inordna i en fåra. Han utvecklade starka kontraster mellan intimitet och vildhet i sin orkestrering, ett repetitivt element blev kännetecknande för mycket av kammarmusiken, samtidigt som den musikaliska texturen blev alltmer sparsmakad. Även om det programmusikaliska draget fortfarande starkt präglade Janáčeks sista verksamhetsperiod, var han

som en nyfödd tonsättare som omedelbart hade kontroll över sitt språk. Han började även rita sina egna notsystem, som om ingenting i kompositionerna skulle kunna undfly hans individuella signum. Tematiskt kretsade de sena operorna ofta kring desperata, utlämnade situationer, och de frammanade klaustrofobiska stämningar. Småstaden kastade ännu sin skugga över hans skapande, både som emotionell tillflyktsort och som skräckkammare.

Även Brno förändrades under mellankrigstiden. Stadsbilden kom snart att präglas av funktionalistisk arkitektur och en öppen och effektiv stadsplanering. Den unkna habsburgska atmosfären tunnades ut mellan de vita kuberna, och en internationell arkitektkår bidrog till att göra det nya Brno till den främsta fysiska manifestationen av en nationell demokrati.

Janáček blev en säregen celebritet i musikkretsar i hela Europa, en gammal centraleuropeisk tonsättare som enligt en brittisk musikjournalist "går och talar med närmast kuslig ungdomlighet". I London höll han två tal 1926 inom ramen för *The School of Slavonic Studies*.

"Anledningen till att jag är här", deklarerade han, "är att jag kommer med den unga kraften av vår nya republik; ung musik. Jag kommer inte med ett språk, men med mitt arbete." Janáček berättade att han sökte efter helheten, där kropp, själ och landskap var ett. Och att denna helhet gick att finna överallt: "En tjeckisk, en engelsk eller en fransk folkmelodi talar på samma sätt till djupet av sin egen kultur, där finns det sanna materialet till ett individuellt uttryck hos den moderna människan." Den tjeckiska folkmusiken var redskapet; den var hårkorset för det nya uttrycket. Men den nationella upprättelsen var inte målet. Målet var sanningen och rösten som skulle göra människan synlig och fri att vara sig själv. En närmast identisk konstnärlig hållning, där musiketnografisk regionalism och modernistiskt tonspråk sömlöst förenades, intog även Béla Bartók under mellankrigstiden.

Janáček rörde sig under 1920-talet från att vara en nationell till en existentiell tonsättare. Steget hade aldrig varit långt. Modernismen i provinsen handlade om att finna en röst, en oförställdhet. Den bar på starka upplysningsideal i sin strävan efter emancipation och självständighet. Påfallande ofta – inte minst i Janáčeks operor – var den mänskliga rösten en kvinna, en agent för återställande och återupprättandet, en bärare av "sanning". Det var en kvinnlig röst som uttryckte sin närvaro på ett helt annat sätt än i den italienska bel canto-stilen. Rösten insisterade på en sanning genom ett slags musikalisk vägran att underordna budskapet en nätt och sängbar stil.

I JANÁČEKS SENA uttalanden och programförklaringar är det iögonenfallande hur likartat han och företrädare för den andra Wienskolan formulerade sina estetiska ideal, trots att deras musik lät så olika. Hos båda fanns ett förakt för "skönheten" som ett konstnärligt självändamål och ett upphöjande av "sanningen" som med musikens hjälp "bryter sig in genom

Lystring. Leoš Janáček (1854–1928) lyssnar efter rösten och sanningen i musiken.

ILLUSTRATION: EDUARD MILÉN

elementen". Skillnaden var att Janáček aldrig omfamnade det rena bordets princip för att nå fram till sitt uttryck. Hans konstnärskap såg inte traditionsbundenhet som något perverterat. Modernismen var i Janáček's skapande inte en radikal gest eller ett dramatiskt uppbrott mot ett nytt system utan ett successivt införlivande av både sociala och musikaliska ståndpunkter. Den europeiska provinsen och småstaden spelade en avgörande roll som hemort för denna utveckling. Avsaknaden av alla skyddsmekanismer som stod metropolerna till buds – makt, representation, diskurs, massmedier och ytliga positioneringar – gjorde att småstaden inte hade några avledningsmanövrar att ta till. Tidens omvälvningar slog därför hårdare, som en örfil, mot provinsen. Kraven att göra det bästa av sina lokala förutsättningar blev därför också så mycket mer tvingande.

Janáček har onekligen haft en svåröversattad betydelse för musik- och kulturlivet i Brno. Under den stora Janáček-festivalen 2004, vid 150-årsminnet av tonsättarens födelse, uppträdde en ny generation sångare som särskilt specialiserat sig på de krävande rollerna i Janáček's operor. Brnos musikkonservatorium erbjuder varje år work-shops för musiker över hela världen som vill fördjupa sina kunskaper om intonationen i östmährisk folkmusik eller öva tolkningar av Janáček's stråkkvartetter.

Brno satsar i dag hårt på "city marketing", och man har förstått att ekonomi, utbildning och kultur måste ingå som lika viktiga beståndsdelar. När jag kliver ut i den mähriska höstvärmen möter jag överallt representanter för den svunna modernitetens Brno. Innerstaden saneras, och en ny medelklass har flyttat in i de gamla habsburgska våningarna. Minnestavlorna

över Robert Musil och Karel Capek tittar fram genom putsdamm och byggnadsställningar. Gregor Mendel har sitt eget genetikmuseum och forskningscenter, vilket passar med Brnos nya ekonomiska profil som centrum för medicin- och sjukvårdsindustrin. Mies van der Rohes Villa Tugendhat har fått nationellt stöd för att återställa den ursprungliga interiörstilen.

Efter att de globala städerna och världsmetropolerna länge har stått i centrum för uppmärksamheten påminns man alltmer om att den europeiska modernismen i betydande grad har präglats av ett nätverk av regionala orter och små eller mellanstora städer.

Kulturhistoriskt behöver Europa "sätas på plats", i bokstavlig mening, för att man ska upptäcka förbindelsen mellan konstnärligt sökande efter mening och form och den övergripande samhällsutvecklingen. ■

Innan grannsämja rådde

SKANDINAVISKA KRIG | Vi bör då och då påminna oss om konflikterna mellan Sverige och Danmark.

Det hör nuförtiden till nordisk god ton att betona hur nära grannarna står varandra, hur lika varandra vi är och hur mycket vi har att lära över Sundet, Kölen och Viken. Det blir ibland så mycket av det goda att man grips av längtan efter det salta och bittra.

Visst finns det där. Danska småföretag, norsk bygdepolitik, finska skolor: ibland dyker exemplen upp i tidningen. Men också mer djupgående. Danmark och Norge stökar om sina kommuner, fylken och amter på ett sätt som Sverige och Finland inte skulle komma på tanken att göra. Självstyrelsen är flera sekler gammal i östra Skandinavien, men en 1800-tals-skapelse i den västra halvan.

I själva verket var det inte förrän mot slutet av 1700-talet som de svenska makt-havarna bestämde sig för Ryssland som arvfiende. Kriget med Danmark har varit betydligt fler och längre. På 1500- och 1600-talet riktade sig propagandisterna enbart söderut, och i början av frihetstiden var oppositionen "holsteinare" förgrymmade över att den danske kungen berövat Karl XII:s systerson hans del i Slesvig och Holstein. Skandinavismen blomnade inte förrän under 1800-talets andra hälft, närd av Karl XV:s förhoppningar om ett nytt unionsrike, när tronföljden var oklar i Köpenhamn.

Motsättningarna berodde inte bara på krig och propaganda. Det fanns också påtagliga olikheter av socialt och ekonomiskt slag.

ÄNDA SEDAN TIDIG medeltid, åtminstone, har Danmarks och Sveriges kungar och stormän lagt sig i varandras affärer.

Av
Gunnar Wetterberg

Samhällspolitisk chef på Saco och historiker.

Både Sverige och Danmark stod på den evangeliska sidan i trettioåriga kriget, men det hindrade dem inte från att agera med stor misstro mot varandra. Under den svenska stormaktstidens första årtionden drog rikena gång på gång i fält mot varandra, och tillbudet var ännu fler.

Visserligen tilltalade Gustav II Adolf och Christian IV varandra med "Ers Kärlighet", men det fanns nog mer som kom emellan. Axel Oxenstiernas bana som ledande svensk förhandlare började i Knäred 1613 och slutade i Brömsebro 1645. Båda gångerna skulle Sverige sluta fred med Danmark, men från helt skilda förutsättningar. På hösten 1612 hade Gustav II Adolf och rikskanslern med knapp nöd avvärjt Christian IV:s försök att återupprätta den skandinaviska unionen. År 1643 hade Lennart Torstenssons armé gått in i Jylland söderifrån, medan Oxenstiernas måg Gustaf Horn samlade sitt folk i Värnamo och ryckte in i Skåne. Nu var det Christians rike som hotades av upplösning, och förhandlingarna i Brömsebro förebådade Roskilde tiotalet år senare.

Å andra sidan är bilden mer sammansatt än senare tiders nationalism har gjort den. Det var först efter hand som riksgränsen växte fram och blev tydlig. Under striden mellan de erikiska och sverkerska ätterna sökte båda tidvis hjälp av danska fränder. Gustav Vasa hade släktingar i Danmark, och mitt under Kalmarkriget

hade Axel Oxenstierna kontakter om arvskiften i Skåne. Med propagandans hjälp blev anfallet på Danmark 1643 långt mer populärt än inblandningen i det stora tyska kriget, men oviljan mot danskarna blev inte ett tema förrän ganska sent under unionstiden.

DET TIDIGA 1600-TALET's spänningar handlar om säkerhets- och utrikespolitik lika väl som om handelskonflikter och sociala olikheter mellan länderna. Historikern Knud V. Jespersen har pekat på det säkerhetspolitiska tomrum som uppstod runt Östersjön under 1500-talet. Dittills hade två medeltida stormakter, den handelspolitiska Hansan och den ursprungligen konfessionella Tyska Orden, kontrollerat Östersjölandernas umgänge med de stora marknaderna i Ryssland, Polen och Tyskland. Nu fragmenterades Tyska Orden i reformationens spår, samtidigt som Hansans makt utmanades av holländska och engelska köpmän.

Till en början hade förhållandet mellan de båda nordiska rikena lugnat ned sig efter 1400-talets unionsstrider. Gustav Vasa samarbetade med sina danska kolleger mot Kristian II:s försök att återta tronen. Men rivaliteten om de baltiska länderna och Ishavskusten laddade ur sig i nya krig, först under Erik XIV och sedan under Karl IX, då Christian IV angrep Sverige för att återupprätta unionen.

Christian hade emellertid svårt att få sitt riksråden med sig. Adeln levde gott på oxdriften till norra Tyskland och Nederländerna. Det nordiska sjuårskriget 1563–1570 hade avslutats med freden i Stettin, som uppdrog åt riksråd från vardera landet att lösa tvistefrågor vid gränsmöten. Kunde de inte komma överens

skulle saken hänskjutas till skiljedom. Den ordningen ville de danska riksråden behålla, och de spjärlade emot när Christian ville dra in dem i ett nytt krig. De gav inte efter förrän han hotade att göra det ändå, som tysk hertig av Slesvig-Holstein.

I kriget kom en annan skillnad fram. Den växande handeln mellan Nederländerna och England å den ena sidan och Östersjön å den andra hade gjort Öresundstullen allt mer inbringande. Vid denna tid betraktades tullarna som ett regale. Det ökade Christians oberoende och gav honom möjlighet att värva tyska legoknektar för kriget mot Sverige. Norr om gränsen var situationen en helt annan. Svenskarna hade inte mycket mer än bondeuppbåd att sätta emot. De svenska bönderna kunde fälla en och annan knekt vid bakhåll i skogen, men när det kom till belägringar och slag på öppna fältet tog erfarenheten ut sin rätt.

Dock var även tullinkomsterna ändliga. Så småningom blev Christian mer benägen att förhandla om fred. Till en början vägrade hans förhandlare att låta det erövrade Älvsborg gå tillbaka – räppte man till Sveriges port mot Västerhavet skulle ännu mer handel tvingas gå igenom Öresund. Men Axel Oxenstierna lockade Christian att spela kvitt eller dubbelt. Danmark skulle behålla Älvsborg som pant för en lösensumma på tio tunnor guld, en miljon riksdaler, att erläggas i fyra rater. Om man missade en enda avbetalning skulle Christian få behålla fästningen, häradena runtomkring – och allt vad Sverige ditintills betalade.

Det var hårda villkor. Kronan tog ut en dryg skatt i form av Älvsborgs lösen, men en del av denna användes för det fortsatta kriget i Ryssland. Fästningen löstes i stället genom lån i Nederländerna, som nog aldrig betalades tillbaka fullt ut.

SÅ SMÅNINGOM svängde emellertid balansen. Sverige trasslade sig ur kriget med Ryssland genom freden i Stolbova 1617. Konflikten med Polen-Litauen var segare och bittrare. År 1619 samlades danska och svenska riksråd till ett gränsmöte vid Sjöared. Svenskarna försökte få med sig danskarna på ett förbund mot Sigismund, men danskarna vek försiktigt undan. Förhandlingarna ledde ingenvart, men efteråt möttes Gustav Adolf och Christian till en hejdundrande fest i Halmstad. Många år senare berättade Oxenstierna för riksrådet att salig kungen hade skattat Christian högst bland alla sina kollegor. Gustav Adolf hade inget hellre önskat än att hålla fred med dansken – "allenast det hindrar, att han är hans nabo". Den sympatin uppstod antagligen vid detta möte – nästa gång blev tonen skarpare kungarna emellan.

År 1621 erövrade Gustav II Adolf den rika handelsstaden Riga. Det väckte stort uppseende i Europa. Erövringen av Riga innebar att Danmarks herravälde i Östersjön sattes ifråga. Stämningen mellan länderna blev allt mer spänd. Båda sidor hopade klagomål mot varandra, och Oxenstierna menade på hösten 1623 att "[av] alle omständigheter, brev och växelskrifter är intet annat till att döma än att

Danmark mot Sverige. Slaget vid Ölands norra udde år 1564.
FOTO: SJÖHISTORISKA MUSEET

Juten haver ett örlig [krig] i sinnet mot oss". Ett nytt gränsmöte året därpå förbereddes från svensk sida som ett fälttåg, med ett härläger några kilometer från förhandlarnas mötesplats. Så småningom stod det klart att svenskarna hade det militära övertaget. Ställd inför den svenska upprustningen tvingades Christian att ge efter. I allt väsentligt gick uppgörelsen denna gång Sveriges väg.

UTVECKLINGEN I trettioåriga kriget öppnade en möjlighet för de nordiska kungarna att blanda sig i Tysklands affärer. Christian hade tidigt börjat peta in sin bror och sina söner på lediga nordtyska biskopsstolar. När den evangeliska unionens stridskrafter bröt samman i krigets första skede vände sig evangeliska furstar till både Christian och Gustav Adolf för att få bistånd och ledning. Den svenske kungen var intresserad, men dansken lade ett lägre bud. Christian var inte beredd att släppa in den nordiske medtävlaren på sina kontinentala jaktmarker.

Men danskarna fick för dåligt betalt. Christians arméer besegrades i grunden av ligatrupporna under Tilly och Wallensteins väldiga kejserliga här. De katolska truppernas framryckning mot Östersjö-kusten fick svenskarna att frukta för en samordnad invasion från Sigismunds, kejsarens och Spaniens sida. När de båda kungarna möttes i Ulvsbäck i februari 1629 föreslog Gustav Adolf offensiv samverkan i Tyskland. Men Christian undrade: "Vad haver eders kärlighet till att göra i Tyskland, eller varmed haver kejsaren något mot eders kärlighet brutit?" Christian satte sitt hopp till Wallensteins manövrer. Den kejserlige befälhavaren utverkade en dansk fred på lindriga villkor – syftet var att behålla Danmark som motvikt mot Sverige i Norden.

När Gustav II Adolf något år senare prövade sin lycka fick han göra det på egen hand. Om inte den katolska sidan hade varit upptagen av inre motsättningar hade svenskarna kanske kastats tillbaka redan i ett tidigt skede, men efter segern vid Breitenfeld 1631 etablerade sig Sverige som den ledande protestantiska krigsmakten i Tyskland, med benäget bistånd från det katolska men antihabsburgska Frankrike.

Sveriges framgångar oroade dem som månade om maktbalansen i Europa.

Christian hörde till de mest bekymrade: en stor svensk här, ett svenskt fotfäste söder om Danmark skulle kunna bli ödesdigert. Han hukade sig bakom den neutralitet som Wallenstein satt som villkor för freden och drog sig inte för att ge svenskarna diplomatiska tjuvnyp. Efter Gustav Adolfs död vid Lützen manövrerade han envetet för att åstadkomma en fred som skulle kasta ut svenskarna från Tyskland. Under upplösningstiden i de svenska arméerna efter Johan Banérs död 1641 fiskade han i grumliga vatten och försökte köpa över svenska befäl och trupper.

Mycket av detta blev Stockholm bekant. Oxenstierna byggde upp den för sin tid bästa underrättelsetjänst som Sverige haft. Christians hovmålare Pieter Isaacz var den svenske rikskanslerns besoldade rapportör. Redan med Gustav II Adolf diskuterade kanslern ett förebyggande angrepp mot Danmark, men först 1643 bedömde han läget vara moget. Först hetsade han upp sina kollegor i riksrådet, sedan gav han sken av att vilja kyla av dem, tills de i maj beslöt förklara dansken krig. Rikskanslerns budbärare använde några månader till att leta upp Lennart Torstensson på den tyska krigsskådeplatsen. Torstensson villade bort sina kejserliga motståndare och fick dem att tro att han gick i vinterläger, innan han i ilmarscher föll in i Holstein och Jylland. Till sjöss hjälpte Louis De Geer sitt nya hemland att hyra flottor i Amsterdam, och slaget vid Femern innebar att herraväldet i Östersjön övergick till den svenska flottan.

DET FANNS VIKTIGA skillnader som bidrog till den nordiska scenförändringen. De danska riksråden var fredliga, handelsvänliga och inte alls benägna att tjäna kronan, de danska bönderna hade mist sin rätt att bära vapen och tvingats in i hårda villkor under de adliga jordägarna. Därför blev den danska krigsmakten starkt beroende av tyska legoknektar. Oxenstiernas enda trumfkort i Knäred var att inte ens Öresundstullen i längden räckte till för att underhålla legotrupporna. När Christians tyska äventyr havererade tvingades Danmark dra sig tillbaka från kriget. I Sverige hade Karl IX börjat använda förläningar för att locka adeln in i kronans tjänst. Gustav II Adolf byggde upp en krigsmakt som tränade unga adelsmän och utskrivna drängar till rörliga och slagkraftiga landskapsregementen.

Men redan nu lade sig andra makter i den nordiska balansen. I Brömsebro 1645 var det fransmännen och till en början holländarna som medlade. Oxenstierna försökte vinna deras stöd genom att göra tullarna till en viktig fråga. Han hävdade att Christian aldrig i längden skulle iakta en uppgörelse, om Danmark även i fortsättningen behärskade Sundets båda stränder. Ett drygt årtionde senare bar argumentationen frukt, när Karl X Gustav vann Skåne i Roskilde – bara för att bli en bumerang när kungen rev upp freden och började belägra Köpenhamn. Handelsmakterna var lika lite trakterade av ett svenskt Öresund som av ett danskt. Den delning som bestått sedan dess gav sjöfarten störst spelrum. ■

Att ge är också att ta

GÅVANS PROBLEM | Antropologins analys av gåvan har något att säga om brister i bidrag och bistånd.

För de flesta människor är en gåva något positivt, något som har med omtanke och generositet att göra, oftast i anslutning till en högtid eller något firande. Ibland kan dock en gåva få till följd att mottagaren känner tacksamhetsskuld. I begreppet ligger ordet skuld, att man blir skyldig någon något, att man blir bunden att återgälda. Gåvor är inte helt oproblematiska utan bär i sig en komplexitet som inte så ofta blir synliggjord eller diskuterad. Det gäller också i sådana fall som vid gåvor i form av bistånd och bidrag.

Under våren kom Socialstyrelsen med sin undersökning *Social Rapport 2006*. Där kan man bland annat läsa att låga inkomster i sig inte är någon riskfaktor för barn som växer upp i fattiga familjer. Det som däremot kommer fram är svårigheterna med att hjälpa barnfamiljer som är fattiga. Det är inte själva fattigdomen utan den hjälp, det bidrag som familjerna får, som kan utgöra en risk för barnets framtid. Här finns frågor som för en antropolog känns angelägna att belysa, eftersom det inom disciplinen finns en viktig diskussion om gåvans dubbelhet. I den varning och oro som framträder inför familjer som under lång tid får bidrag finns något som påminner om de underliggande sociala relationer som har med gåvor att göra, något som också de som arbetar med bistånd har anledning att betänka.

VID DEN OMSKAKANDE och ödesmätade tsunamikatastrofen 2004 hördes förundrade röster bland svenskar som överlevt. De berättade om den stora givmildhet som människor i Thailand och på andra håll visat dem. De talade om hur människor gav av sina begränsade resurser och hur de osjälviskt försåg sina europeiska bröder och systrar med kläder, mat och skydd av olika slag. Även de asiatiska familjer som själva drabbats hårt kunde ge av det lilla som de hade kvar.

Antropologen, som läst sina klassiker om hur sociala relationer byggs mellan människor, ser givmildhet som en del i ett samhälles överlevnad. Det finns en förpliktelse och moralisk kraft bakom att ge som också garanterar fortsatt liv. En grundregel säger att om några i en grupp där alla är beroende av varandra inte delar med sig, kommer hela gruppen med tiden att gå under. Detta är en realitet i de samhällen och i de grupper där man delar på en begränsad mängd resurser. Något som man i etnografisk litteratur kallar "the limited good".

Många samhällen bygger på att ett system av gåvor och gengåvor fungerar. När individer och grupper byter allt mellan sig, som inom vissa klansystem, talar etnograferna om dem som de allra äldsta

Av
Lisbeth Sachs

Medicinsk antropolog.

ekonomiska systemen. Man beskriver sådana system som bassamhällen, ur vilka utbyte av gåvor växt fram.

Svenskarna förväntade sig inte horisontal hjälp, gåva från människa till människa, i samband med tsunamikatastrofen. De hade siktet inställt på vertikala hjälpinsatser, från stat, politiker och olika samhällsinstitutioner. I vårt samhälle finns också förpliktelser att återgälda, men det gäller framför allt inom den egna gruppen. Samtidigt finns ett regelsystem som baseras i en gemensam resurs – till exempel genom skatter – som hanteras vertikalt. Hur det fungerar och hur solidaritet med ett sådant system byggs kan vara omöjligt att förstå, när man kommer från horisontellt uppbyggda samhällen.

Utbytet av gåvor har kommit att skapa nya hierarkier. Att ge kan vara att visa sin överlägsenhet, att visa att man har makt. Att acceptera utan att ge något tillbaka eller betala för det man fått kan i motsvarande grad visa underlägsenhet.

Utbytet av gåvor har kommit att skapa nya hierarkier. Att ge kan vara att visa sin överlägsenhet, att visa att man har makt.

I klassikern *Gåvan* (utgiven 1925, på svenska 1972) skriver den franske antropologen Marcel Mauss om hur en gåva, generöst erbjuden, i grunden följs av krav och ekonomiska egenintressen från givarens sida. Där finns en mängd olika principer bakom utbyte av gåvor som egentligen handlar om utbyte av tjänster. Marcel Mauss menar att man måste uttröna vad det är för slags krafter som ligger bakom att en erbjuden gåva måste återgäldas. Han tar upp de tre "förpliktelserna": att ge, att ta emot och att återgälda. Han går igenom olika kulturella sätt att använda gåvan som regel och medel för det fungerande samhället. Såväl i Rom och inom det germanska riket som i olika asiatiska länder, exempelvis Indien, beskrivs i Mauss genomgång kraften i de tre förpliktelserna. Starka påbud att ge finns även i de stora religionerna. Man ska ge allmosor till de fattiga, om man är en god jude eller muslim. För en troende kristen ingår i tio Guds bud även att vara generös mot dem som lider. Han ger oss också en spegel att se oss själva i.

EN GRUPP ÄLDRE KVINNOR från landsbygden i Turkiet, som jag lärde känna under slutet av 1970-talet, hade inte tidigare i någon större utsträckning använt sig av pengar i sitt dagliga liv. Det mesta byggde på byte mellan människor. En sorts balans upprätthölls genom att gåva byttes mot gåva eller tjänst. När de så kom att omfattas av det svenska välfärdssystemet uppfattade de mycket av det de fick av staten som gåvor. De fick pengar när de var sjuka, när de hade barn hemma under en viss ålder, när de skulle lära sig läsa och skriva och när de blev gamla. Ingenting hade de gjort för att få allt detta. Deras situation var likt en biståndssituation. De kunde inte balansera det de fick med gengåvor, något som varit inskrivet i deras liv i hembyarna.

Inom gruppen uppstod också nya gåvorelationer som utvecklades i förhållande till det svenska samhället. Den reglerade invandringen som infördes 1967, men som senare kom att ytterligare skärpas, gällde vid tiden för min kontakt med familjerna. En kvinna som hade fått uppehållstillstånd och arbetstillstånd blev "guld" värd. Inom gruppen sades att en sådan kvinna hade "guldpass". Det kom att höja det brudpris som mannens familj i ursprungslandet betalade till brudens familj i djur, guld eller siden. Den reglerade invandringen ledde till att efterfrågan på de unga ogifta kvinnorna blev mycket omfattande och att kvinnor som blivit änkor eller skilt sig i Sverige med lätthet kunde gifta om sig. Det senare hade varit en otänkbarhet,

en sådan kvinna förblev oftast ensam. En kvinna som två gånger blivit förkastad av sina män på grund av sin barnlöshet, blev här i stället en attraktiv giftermålspart.

I motsats till denna mera positiva anpassning till ett svenskt välfärdssystem kan människors tolkningar av vad exempelvis bistånd är variera och bli föremål för problem. Bistandsverksamhet innebär att hjälpinsatser genomförs och att resurser ställs till förfogande. Bistånd innebär samtidigt i likhet med bidrag ett slags kontroll. Det kan innebära ett beroende där en värdig känsla av balans har svårt att etableras. Gåvan/biståndet utgör en social handling som för med sig både förväntningar och förpliktelser. Om man tillämpar Marcel Mauss sätt att analysera gåvan och gåvoutbytet står det klart att såväl bistånd som bidrag till fattiga familjer inom landet kan ge upphov till en problematisk relation. Marcel Mauss hävdar att den som ger visar sin överlägsenhet och att den som tar emot utan att kunna återgälda ovillkorligen kommer in i ett beroendeförhållande.

Samtidigt som man talar om gåvan som ett sätt att försäkra sig om något inför framtiden, finns det en ingrediens av förtryck inbyggd i vissa gåvor. Särskilt gäller det om människor inte kan vara reciproka. En sådan situation kan uppstå vid bistånd av visst slag. Där utgör inte sällan gåvan något som är svårt att balansera från mottagarens sida. I vissa biståndsprojekt har människor i jordbruksbygder i Afrika fått lån till utsäde, lån som de sedan kunnat betala tillbaka när det blivit skörd. I sådana biståndsprojekt har människor vittnat om stolthet och värdighet. Det samma gäller en form av initiativ som under senare tid initierats för unga kvinnor i Indien som genom biståndet blir självständiga. Hur bistånd utan en inbyggd möjlighet för människor att bli reciproka kan förlama vet vi inte mycket om. Men om värdighet handlar om att kunna ge tillbaka, borde kreativa insatser, som hjälper människor att genom egna insatser i sin värld bli skuldfria, kunna minska beroendet och känslor av underlägsenhet.

Känsligheten i att ge för mycket till någon som inte kan ge något igen är alltså uppenbar. Samtidigt kan gåvorna underifrån, från en som inte kan ge så mycket till en som är rik, tolkas som önskan om något i framtiden. Olika tänkare har betonat hur förpliktigande en sådan gåva är. Den är ett sätt att behärska genom att skapa en tacksamhetsskuld. Men gåvor och gengåvor kräver oftast att man bortser från de förpliktigande aspekterna. Man tar bort prislappen på det man ger bort! Och förnekandet av det ekonomiska innehållet vid gåvor görs möjligt genom att gåvan och gengåvan inte sker samtidigt. I så fall skulle man ju behöva se det som ett regelrätt ekonomiskt utbyte.

I DISKUSSIONEN KRING gåvan som kontrakt finns de som anser att betonandet av det förpliktigande hos gåvan tar bort andra viktiga aspekter av gåvoutbytet. Gåvan måste kunna ses också som en relationsskapande företeelse och inte i första hand som något instrumentellt. Man menar att en gåva naturligtvis också kan uttrycka gemenskap, sympati och beundran. En gåva måste också kunna vara en kärlekshandling, som enbart handlar om att få glädja någon och att visa någon sin uppskattning? Kanske är det som antropologen Bronislaw Malinowski säger att en "ren gåva" är den mellan makar. Samtidigt visar etnografiska skildringar från olika samhällen hur mannen ger kvinnan gåvor i ett förhållande för att binda henne till sig, få hennes sexuella tjänster eller reproduktiva kraft.

Man kan alltid påstå att den som ger har en fördel i att njuta av att någon blir glad. Det som gäller är nog över vilka gränser som gåvor rör sig. Om jag ger min mor en gåva, därför att jag älskar henne och vill se henne glad, är inte min första tanke att hon ska ge mig något i retur – men kanske baseras den ändå på en tacksamhetsskuld. Om jag ger någon som inte tillhör min närmaste krets, någon som jag inte känner väl, en gåva, kan jag inte vara säker på vad den ger för budskap. Inom

Ingen gåva. Tidningen *Situation Stockholm* har blivit en språngbräda för hemlösa in i arbetslivet.

FOTO: CLAUDIO BRESCIANI/SCANPIX

eller utanför den egna gruppen kan gåvor ha mycket olika betydelser. När man som antropolog kommer nära människor i deras värld, är gåvorna av stor vikt. Hur mycket, när och i vilken form är inte lätt att lista ut, förän det blir uppenbart att man gjort något fel.

DE KVINNOR FRÅN Anatolien som jag lärde känna hade alltid med sig gåvor när vi träffades. Det kunde vara broderade tofflor, små keramiska vaser, schalar med speglar och paljetter och mycket, mycket mer. I början funderade jag över alla dessa gåvor och kände mig osäker på hur jag skulle förhålla mig till dem. Småningom kunde jag se hur min sociala plats i det svenska samhället i kombination med mitt intensiva intresse för dem och deras grupp var ett slags gengåva för dem. Med tiden visade det sig att det var mycket jag kunde gengälda deras gåvor med: skriva deklARATIONER och medla mellan dem och hälso- och socialvården, ibland i konflikter med polisen eller vid missförstånd mellan dem och deras svenska grannar.

Var går egentligen gränsen mellan vad som känns som en rättmätig och en otillbörlig gåva, den som har inbyggd i sig något som liknar krav, kanske ibland hot? I Joakim Thelanders avhandling *Mutor i det goda tjänst?* (2006) bekräftas hur gåvor i form av biståndsverksamhet bland annat handlar om kravlistor för bekämpande av korruption, strikta krav på redovisning av medel och så vidare. Han menar att synen på hur utveckling går till har sina rötter i ett kolonialt synsätt av över- och underordning, där det med västvärldens perspektiv kan handla om att civilisera "den andre".

I sin avhandling diskuterar Joakim Thelander också skillnaden mellan gåvor och mutor. När man betonar en gåvas förpliktigande för starkt, kan gränsen mellan gåva och muta upplösas, säger han. En gåva kan komma att uppfattas som för stora krav, där mottagaren kommer i en stor tacksamhetsskuld. Om personen i

fråga ändå tar emot gåvan blir förbindelsen ett slags kontrakt, där man förväntar sig en speciell motprestation. Mutan blir ett faktum, om kravet på motprestation därmed blir uttalat. För en antropolog är det därför tabubelagt att exempelvis betala sina informanter under ett fältarbete. En sådan situation är djupt oetisk och kan bara leda till en förvrängd interaktion och dialog som missgynnar kunskapsinhämtandet. Samtidigt kan ett utbyte pågå, som det jag redogjort för ovan där gåvor och tjänster balanseras.

Men i samband med bistånd och allmänt bidrag, där gåvan aldrig kan gengäldas, förblir människor i underläge, i skuld. Det handlar om värdighet och om en känsla av frihet som inte går att kombinera med ett liv i långvarigt beroende. Hur detta ska hanteras och lösas är ingen lätt fråga, men att få syn på de underliggande strukturer som försätter människor i en situation som är värre än fattigdomen tror jag är nödvändigt.

SOCIALSTYRELSEN SKRIVER som kommentar till sin undersökning att resultatet reser frågor i vilken mån mottagandet av ekonomiskt bistånd under lång tid i sig har en negativ påverkan på föräldrarnas funktionsförmåga och barnens utvecklingsmöjlighet. Här handlar det om att hjälp kan vara skadlig och att bidragsberoendet handlar om förlorade livschanser. Relationerna mellan hjälp, bistånd och bidrag är svåra att dra. I sammanhang där man låtit människor ta ansvaret för sin långsamma utveckling av något eget, lån till utsäde eller inköp av basmedel för en verksamhet av något slag, har vissa biståndsprojekt haft stor framgång.

Vad man tar ifrån människor genom att ge är outgrundligt men tänkvärt. Det handlar naturligtvis oftast om skeenden på en omedveten nivå. Men insikten i att det faktiskt kan vara något av ett nederlag att ta emot utan att kunna gengälda borde kunna ge stoff till en genomtänkt och kreativ diskussion. ■

I Europas medeltida mörker göms både splittring och enhet

Ny forskning i skärningspunkten mellan antikstudier och medeltidsarkeologi visar att ett starkt regionaliserat Europa växte fram efter Roms fall. Men de monolitiska religionerna bidrog till nya statsbildningar.

I DEN GAMLA RYSKA Nestorskrönikan berättas om storfursten Vladimir av Kiev, som år 987 önskade anta en ny religion för sig och sitt folk. Han hade att välja mellan judendomen, islam, den västra kristendomen och den östra kristendomen.

Judendomen ansågs olämplig som statsreligion. Vad var det för en gud som hade fördrivit sitt eget folk från det egna förlovade landet? Islam var mindre tilltalande, därför att i den förbjöds att dricka vin. Den tyska, alltså den västerländska, kristenheten erbjöd för den ryske fursten en trist och glanslös liturgi. När däremot hans sändebud kom till Konstantinopel och av kejsaren fördes in i kyrkan, Hagia Sophia, visste de inte om de var i himmelen eller på jorden. Sändebuden sade sig uppleva en skönhet som inte kunde beskrivas. Där vistades Gud bland människorna. Vladimirs val föll därför på den östra kristenheten, den som brukar betecknas som den ortodoxa.

Om Vladimirs resonemang verkligen fördes på detta sätt vet vi naturligtvis inte; berättelsen har onекligen karaktär av skröna. Men berättelsen illustrerar ändå religionens roll för statsbildningsprocessen under den tidiga medeltiden. Vladimir var den furste som verkade för en mer påtaglig konsolidering av ett ryskt rike. Religionsskiftet, övergången till en monoteistisk religion – för det var ett val mellan olika monoteismer som den ryske fursten gjorde – hade sin närmaste förebild i den polske fursten Boleslaw Chobrys övergång till kristendomen och hans skapande av ett polskt rike. Men den polske fursten hade övergått till den västerländska kristenheten.

En annan detalj förtjänar att framhållas: Det är kejsaren i Konstantinopel som för in de ryska sändebuden i kyrkan. Den östromerske kejsaren hade

Av
THOMAS LINDKVIST

CHRISTEN, JUDEN, MUSELMANEN
Die Erbe der Antike und der Aufstieg des Abendlandes 300 bis 1400 n. Chr.

Michael Borgolte

Siedler Verlag 2006 (639 s.)

EUROPE AFTER ROME
A New Cultural History 500–1000

Julia M. H. Smith

Oxford University Press 2005 (384 s.)

en överhöghet över kyrkan. I det östromerska riket levde föreställningen kvar från senantiken att kejsardömet och den kristna världen var en enhet. Det var en värld där fursten hade den högsta makten över kyrkan, något som ytterligare bör ha tilltalat Vladimir inför dennes val av statsreligion.

EPISODEN OM VLADIMIRS VAL återberättas i den tyske historikerns Michael Borgoltes omfattande bok om Europas historia från senantiken och fram till högmedeltiden. Det är en lärd syntes över det medeltida Europa och dess antika rötter; ett Europa som ofta har betraktats som monolitiskt kristet och dominerat av en allt mäktigare påvekyrka; ett Europa som var hotat av, men som också hotade, den islamska världen. Borgolte vill ifrågasätta denna bild och visa på den medeltida mångfalden. Han betecknar epoken som mono-

teismens stora tid i Europa. Att Vladimir, liksom många andra furstar antog en monoteistisk religion kan förklaras med att det var med hjälp av en universalistisk trosvärld som ett sammanhållande ideologiskt kitt kunde skapas. En monoteistisk religion legitimerade härskarens ställning och bidrog till att hålla samman ett rike. Monoteismen bröt med de polyteistiska religionssystem som tidigare hade varit dominerande och som ofta var förknippade med lokala herravälden och stamtillhörighet.

En nära samtida till Vladimir var Olav Trygvasson. Med hjälp av kristendomen krossade han våldsamt den gamla hedniska religionen i sin strävan efter att skapa ett enhetligt kungavälde över Norge. Den förkristna kulturen var nämligen förbunden med gamla lokala bygdehövdingars makt. Med genomdrivande av den nya religionen och en inledningsvis rudimentär kyrklig organisation kunde lokalt motstånd brytas ned.

I Sverige var Olof Skötkonung omkring år 1000 den förste kung som verkade som kristen i sitt rike, liksom andra kungar vid denna tid härskade i Danmark, Polen, Ungern, Böhmen. I utkanterna av det som en gång hade varit det romerska riket bildades enhetliga kungariket med den nyinförda kristendomen som ideologisk legitimering.

KRISTENDOMEN UTGÖR förmodligen det mest väsentliga antika arvet i Europas historia. De kristna var länge en förföljd sekt, under forntiden avöndrad från judendomen, där dess rötter fanns. Den stora förändringen kom med kejsar Konstantins omvändelse i början av 300-talet. Kristendomen blev statsreligion för att sedan, under kejsar Theodosius I på 390-talet, bli den enda tillåtna religionen.

Det romerska kejsarriket, som det såg ut

Belägringen av Messina. Det bysantinska rikets undergång innebar samtidigt att västra Europa utvecklade en politisk centralism under den allt mäktigare romerska kyrkan.

BILD: CORBIS/SCANPIX

omkring år 200, var en politisk enhet, men med en mängd olika religioner och trossystem. Kejsarkulten, det vill säga synen på kejsaren som gudomlig, var ett sätt att söka skapa en enhetlig kult, som förband alla invånare, eller åtminstone alla medborgare, i det gigantiska riket.

Här uppstod problemet med de monoteistiska religionerna. Judar och kristna kunde inte erkänna kejsaren som gudsom. Genom att vara en religion som byggde på den personliga bekännelsen, genom att vara helt obunden till etnicitet, kön eller klass – i princip – och genom utvecklandet av en väl fungerande, vida spridd och homogen organisation, kyrkan, kunde kristendomen fungera utmärkt som statsreligion. Den kristna världen identifierades av kyrkofadern Eusebios med det romerska riket. Den religiösa makten var också den ideologiska makten; den förklarade samhället, legitimerade makten och tydliggjorde relationer mellan kön och olika grupper.

Sambandet mellan religiös och politisk makt kom att ta sig olika uttryck i Europa och dessutom ge upphov till grundläggande uppdelningar. Genom att kejsaren och den politiska makten hade behov av en enhetlig kyrka uppkom tidigt en önskan att definiera vad som var den rätta läran.

Splittrande tolkningar tolererades inte. Arianism, den uppfattning som innebar att Kristus inte skulle ha varit av samma gudomliga väsen som Fadern, bekämpades och betraktades som kättersk. Den arianska tolkningen av kristendomen kom dock att vinna anklag hos de furstar som under folkvandringstiden upprättade de så kallade efterföljarstaterna inom det som en gång hade varit det västromerska riket. Dessa furstar kunde på så vis dra nytta av kristendomen som sammanhållande religion, samtidigt som arianis-

men gjorde dem politiskt oberoende av den romerska kyrkan. Kungarna kunde överta den roll de romerska kejsarna en gång hade haft, som världsliga härskare som kontrollerade kyrkan.

HELA DET ROMERSKA RIKET gick inte under på 400-talet. Den östra delen, det bysantinska riket, levde vidare i ytterligare 1000 år fram till turkarnas erövring av Konstantinopel 1453. I Östrom skedde under den tidiga medeltiden en stabilisering av riket, vilket i princip innebar att kejsarriket och den kristna världen sammanföll. Den politiska integrationen i öst bars upp av ett bysantinskt samvälde med mer eller mindre beroende lydstat.

Till följd av de turkiska invasionerna österifrån gick dock Bysans tillbaka, något som också, enligt Borgolte, utgjorde en förutsättning för den västliga kyrkans uppgång. Den politiska centralismen i väst bars upp av en allt mäktigare romersk kyrka, och de kungadömen som omformades och växte fram inordnades med tiden under dess organisation. Gränsen mellan öst och väst drogs upp. Ett sent tillkommet rike som Sverige blev västligt, medan ryssarna genom Vladimirs val hamnade i öst.

Tanken på ett enhetligt kejsardöme återuppstod i Västeuropa med Karl den stores kröning i Rom år 800. Även om det blev ett relativt kortvarigt rike förnyades kejsartanken vid mitten av 900-talet genom Otto I i Tyskland. Men idén om att kejsardömet skulle bli en arvtogare till det romerska riket kom dock aldrig att bli en politisk realitet i väst. I stället präglades Europa av politisk splittring i en rad kungarikar och mer eller mindre fria städer. Borgoltes bok är en viktig påminnelse om det delvis problematiska i att betrakta Europa under medeltiden som ett enty-

AXESS | RECENSERAR

Historicizing Online Politics
Yongming Zhou
s. 41

Jenny Sundén skriver om den komplexa relationen mellan Kinas expanderande internetkultur och möjligheterna till politiskt deltagande.

The Global Cold War
Odd Arne Westad

Kalla kriget innebar verkliga krig i tidigare kolonialländer.

The Cuban Intervention in Angola
Edward George
s. 42

Gunnar Åselius läser om den ideologiska striden på främmande mark mellan USA och Sovjetunionen.

Breaking the Spell
Daniel Dennett
s. 44

Har mottagligheten för religiösa idéer en genetisk bakgrund? Peter Gärdenfors tar sig an en bioteologisk frågeställning.

Andenken
Lars Brandt
s. 46

Astrid Hedin läser en tysk politikers sons minnen av sin far.

La tentation obscurantiste
Caroline Fourest
s. 46

Lider den franska vänstern av begrepps-förvirring? frågar sig Inger Enkvist.

digt kristet projekt och en kristen kontinent. Han påpekar att alla de tre monoteistiska religionerna har spelat avgörande historiska roller, låt sedan vara med varierande grad av betydelse och omfattning.

Islam har varit en viktig del av Europas historia alltsedan den islamska expansionen över Gibraltar sund år 711. Judendomen var sedan antiken väl etablerad i Västeuropa med stora församlingar och betydelsefulla skolor. Borgolte lyfter till exempel fram den lärde rabbinen Meir ben Baruch från 1200-talets Rothenburg ob der Tauber som utövade ett betydande inflytande på den i rabbinersynoder organiserade judendomen i Västeuropa.

Högmedeltiden innebar en allt intensivare förföljelse och ett utstötande av judarna, vilket sammanföll med att påvedömet definierades som ett sammanhållande element för den kristna gemenskapen. Korstågen, denna europeiska krigsverksamhet som började i slutet av 1000-talet, var ett slags ideologisk förstärkning, men även något som medförde en tilltagande intolerans. Den entusiasm som korstågen och tanken på befriandet av det Heliga Landet väckte medförde också pogromer. I en sådan skall i slutet av 1000-talet mellan sju och niohundra judar ha mördats i Mainz. Det fanns alltså vid denna tid betydande judiska kolonier i Västeuropa. Korstågen innebar också ett av kyrkan legitimerat våld som medel för att avgränsa ett kristet Europa mot omvärlden. Digerdödens härjningar ledde till att judeförföljelser intensifierades. Judar gjordes till syndabockar, och en judisk utflyttning till Östeuropa inleddes.

Även om judendomen inte har haft samma

FORTS. PÅ NÄSTA SIDA ...

... FORTS. FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

omfattning och inte samma organisation som kristendomen, har även den brukats för statsbildande ändamål, men då snarast i undantagsfall. Khaganen och det ledande skiktet inom det Khazariska riket övergick till judendomen under slutet av 700-talet. Det var ett välde norr om Svarta havet och Kaspiska havet. För det härskande skiktet uppfyllde judendomen behovet av en statsreligion i syfte att hålla samman ett annars ganska löst sammansatt, och starkt arabiskinfluerat, välde.

I DEN TRADITIONELLA periodindelningen inom historievetenskapen finns det ett "Antiken" och ett "Medeltiden". Den antika världen var den som gick under med det västromerska riket under slutet av 400-talet. Medeltiden har framför allt studerats vad gäller perioden från slutet av 900-talet och framöver. Vad som ligger däremellan förlänades länge beteckningen "de mörka århundradena". Det fanns länge en etablerad diskussion kring det romerska, eller snarast västromerska, rikets fall. Likaså har det funnits omfattande forskning och debatter om uppkomsten av den medeltida kulturen från slutet av 900-talet, om framväxten av en mer omfattande skriftlighet, den påvliga kyrkans allt mäktigare ställning, framväxten av furstestaterna med deras mer stabila administrativa struktur, och om städer och handelns framväxt och ökade betydelse.

Men perioden mellan 500 och 1000, mellan dessa två civilisationer, var länge ett försummat forskningsområde. De bevarade skriftliga källorna är få, och den arkeologiska forskningen var länge inriktad på äldre perioder. I den specialiserade historieforskning som grundades under 1800-talet kom epoken att hamna mellan olika och väl avgränsade lärostolar.

Antiken och det romerska riket var en medelhavsvärld som inkluderade exempelvis Nordafrika men uteslöt områdena norr om Rhen och Donau.

Under senare år har en intensiv forskning utvecklats i skärningspunkten mellan antikforskning och medeltidsarkeologi. Övergången från antiken till medeltiden är numera ett expansivt, men samtidigt mångtydigt forskningsområde.

Glasgowhistorikern Julia M. H. Smith har nyligen utkommit med en lysande syntetiserande framställning om denna period. Hon skildrar kulturen under en lång epok utan att se den vare sig utifrån perspektivet att det var en kultur som utplånades, eller att det skulle vara möjligt att finna rötterna till de nationella kulturer som skulle komma.

Det svunna Europa som tar form i Smiths studie var en i högsta grad regionaliserad kontinent. Det fanns ingen politisk enhet som under antiken, och kyrkan hade ännu inte den administrativa kapaciteten och förmågan att upprätthålla en hegemonisk ordning. Smiths bok är ingen traditionell kronologisk skildring. I stället är boken strukturerad i åtta tematiska, lärda och instruktiva kapitel. Allt är baserat på ett skickligt utnyttjande av den livaktiga arkeologiska och historiska forskningen som förekommit under de senaste årtiondena. Mycket fascinerande är inledningskapitlet om språk och skrift. Där påvisas variationerna och mångfalden av de språk som användes och deras relation till det som brukar framhållas som maktens språk, nämligen latin.

Smith lyfter fram den stora betydelse som andra skriftsystem har haft. Hon tar däribland upp det iriska ogam-alfabetet liksom runskriftens spridning i ytterområdena av det som hade varit det romerska riket. Skriftligheten hade en mängd olika varianter i det tidigmedeltida Europa. Latinet kom dock att bli det språk som framför allt slog igenom som maktspråk, för att kunna upprätta och vidmakthålla hierarkiska strukturer.

Smith framhäver de materiella villkoren och deras förändringar som det ökade trycket på bondeklassen. Den tidens européer levde på marginalerna. Jordbruket var relativt primitivt och lågteknologiskt, och det skulle försörja många människor. De grundläggande sociala organisationsformerna har ofta diskuterats i forskningen, och de ägnas en ingående diskussion i boken. Detta var en period utan statsmakt. Släktskap och olika typer av vänskapsrelationer spelade en avgörande roll för att upprätthålla politisk överhet. Den framgångsrike kungen var den som kunde samla sina släktingar och mobilisera sina vänner.

Det finns en lång och komplicerad forskningsdebatt om det så kallade ättesamhället. En äldre uppfattning om släktskap som grundläggande för all social organisation har med rätta starkt ifrågasatts. Smith visar dock hur komplicerat släktskapsbegreppet var i det tidigmedeltida Europa och att definitionerna av släkt varierade. Släkten uppfattades som trängre om det gällde frågan om arv än om det gällde att vinna anhängare i en fejd. Skilda släktskapsgrupperings betydelse för att lösa konflikter stod dessutom i motsättning till den expanderande lagstiftning som kungar utövade.

FÖRHÅLLET MELLAN KÖNEN ägnas ett kapitel och här skedde stora och avgörande förändringar. I den romerska rätten fanns det en enda form av äktenskap. I princip var det oupp-

lösligt. Men det fanns också vid sidan av det legitima äktenskapet ett etablerat konkubinät, frilleväsende, egentligen endast en långvarig sexuell relation mellan en man av hög social status och en kvinna från lägre skikt. Avkomman hade inga som helst rättigheter till arv. Det var inget alternativ till äktenskap, men något för yngre män, eller äldre änklings, som inte ville gifta om sig.

Äktenskapet enligt den romerska rätten var mellan man och kvinna av samma rang. Det var ett kontrakt och det fordrades, i princip, båda parternas samtycke. Män födda inom äktenskapet hade ärftligt rätt, och detta synsätt övertogs av kyrkan. Denna arvsrätt var i kraft i västra Medelhavsområdet under den tidiga medeltiden.

Men det germansktalande folk som kom att etablera sig i det romerska riket introducerade ett helt annat synsätt. Här fanns det en rad olika former för äktenskap och parförhållanden. Äktenskapet var snarast ett kontrakt mellan två släkter. Förmynderskapet, *mundium*, överfördes från fadern till den blivande maken.

Många kvinnor var dock en statussymbol för män inom eliten. Frilleväsende och informella partnerskap förekom, och det finns många berättelser om hur kvinnor kunde föras bort utan föräldrarnas godkännande. Inom de lägre samhällsskikten förekom mindre formaliserade samboförhållanden.

Kyrkan övertog den princip om äktenskap som fanns i det sena romerska imperiet och genomdrev sakta men säkert denna ordning inom sina domäner. Den tidiga medeltiden såg följaktligen uppkomsten av den monogama kärnfamiljen som norm. Arv tillkom endast dem som avlats inom ett äktenskap, och för att undvika uppsplittringar av jordegendom genomdrevs primogeniturprincipen, det vill säga att jorden skulle övertas av den förstfödde sonen.

Arvsprincipen medförde att det framemot 1000-talet fanns en grupp jordlösa aristokratiska män. Det är bland dessa man kan finna ett professionellt ridderskap och, inte minst, en viktig rekryteringsbas för den då expanderande kyrkan och även på sina håll den likaledes växande kungliga administrationen.

BORGOLTES OCH SMITHS BÖCKER faller inom ramen för en numera omfattande forskning kring europeisk medeltid. Den engelske historikern Robert Bartletts berömda bok *The making of Europe* (1993) framhåller perioden 950–1350 som den period då det i Västeuropa skapades en enhetskultur som bars upp av kyrkan och ridderskapet. Det var dessutom en kultur som spreds från ett centrum i norra Frankrike till periferierna av den kulturkrets som kom att utgöras av den katolska kyrkan.

Jacques Le Goff, den ledande franske medeltidshistorikern, betraktar medeltiden efter det karolingiska riket som den epok då Europa, det vill säga egentligen endast Västeuropa, föddes – kulturellt och ekonomiskt. För Bartlett och Le Goff skedde något radikalt nytt under århundradena kring år 1000.

Borgolte och Smith betonar däremot en kontinuitet av viktiga samhällsföreteelser från antiken till medeltiden. Men de visar också på mångfalden och variationerna i sätten att organisera samhällena och i att förvalta det arv som fanns kvar från antiken.

Att söka efter en europeisk identitet är vanskligt. De nationella identiteter som skapades under 1800-talet för de framväxande nationalstaterna byggde på kombinationer av språk, konfession, historiskt ursprung och medborgarskap. En europeisk identitet kan inte bygga på detta. Variationerna är för stora. Visserligen omfattar den nuvarande Europeiska unionen, efter den senaste utvidgningen 2004, i grova drag den del av kontinenten som tillhörde den västra katolska kyrkan. Men inom detta Västeuropa fanns en mångfald av kulturella och sociala variationer. Det kan därför vara frestande att utifrån en politisk synvinkel spåra det moderna Europas rötter i medeltiden snarare än att betona det antika arvet. Antiken och det romerska riket var en medelhavsvärld som inkluderade exempelvis Nordafrika men uteslöt områdena norr om Rhen och Donau.

Det gemensamma temat för det medeltida Västeuropa var möjligen tillhörigheten till en övergripande organisation, den romerska kyrkan. Denna skapade en viss sammanhållning, men också en främmandegörande definition av det som låg utanför, vare sig det var det östkristna bysantinska riket eller den islamska världen. Det bör framhållas som Borgoltes och Smiths stora förtjänster att de ger en fördjupad insikt om de "mörka århundradena" inverkan både på den europeiska enheten och på den dynamiska splittningen av kontinenten med ofta långtgående regionala variationer. Där finns också den viktiga lärdomen att ett helt och hållet kristet projekt var och blev aldrig Europa. ■

Internetkafé i Peking. Unga kvinnor utgör en stor del av dem som aktivt präglar internetkulturen i Kina, framför allt genom det utspridda bloggandet.

FOTO: EPA/WU HONG/SCANPIX

Kina bloggar och censurerar

**HISTORICIZING ONLINE POLITICS
Telegraphy, the Internet, and Political
Participation in China**

Yongming Zhou

Stanford University Press 2006 (290 s.)

I GUANGDONGPROVINSENS märkligaste miljonstad Shenzhen i södra Kina finns ett nybyggt, futuristiskt campus helt i vitt, komplett med palmer och en effektiv vattenspegel i det rofyllda områdets mitt. Fram till början av 1980-talet var Shenzhen en liten fiskeby men har sedan dess genomgått en explosionsartad utveckling och rymmer i dag en mångmiljonbefolkning. Campuset ligger som i en värld för sig med välklippta gräsmattor och luftkonditionerade föreläsningssalar på behörigt avstånd från *downtown* med dess snabba klipp och eskalerande brottslighet.

På området ryms bland annat en forskarutbildning i medie- och kommunikationsvetenskap, som jag fick tillfälle att besöka som gästlärare i våras. När studenterna själva använder nya medier är det framförallt onlinespel och bloggar de intresserar sig för. Det blir uppenbart vid ett seminarium om ungas internetanvändning i dagens Kina. Precis som i västvärlden är unga män i majoritet i olika spelvärldar, även om det givetvis finns ett spelintresse också hos unga kvinnor. I den kinesiska bloggvärlden verkar det däremot vara gott om kvinnliga röster, och forskarstuden-

terna i Shenzhen är inget undantag. Här bloggas det flitigt sent om kvällen, framför allt som ett sätt att skapa en dynamisk dagbok för sig själv och sina vänner.

Internetanvändningen i Kina är ämnet för Zhou Yongmings *Historicizing Online Politics: Telegraphy, the Internet, and Political Participation in China*. Zhou är antropolog vid University of Wisconsin-Madison och utforskar i denna ambitiöst upplagda monografi de komplexa relationerna mellan medieteknik och politik genom att kontrastera telegrafens utveckling och betydelse för politiskt deltagande under Qing-eran (1894-1911) med internetns utbredning och politiska roll från mitten av 1990-talet.

Internetutvecklingen i Kina är hisnande. Kina är i dag den näst USA mest uppkopplade nationen i världen med cirka 111 miljoner användare. Dessutom är tillväxtpotentialen enorm, eftersom andelen användare uppgår till endast drygt åtta procent av den totala befolkningen. På andra medietekniker har dragit till sig så stor uppmärksamhet, och den fråga som framför allt västerländska analytiker ställer sig är huruvida internet kommer att förändra och demokratisera Kina. Zhou går bakvägen och visar hur frågor som denna ofta döljer ett teknikdeterministiskt perspektiv, en tro på att tekniken i sig genom sin decentraliserade och svärkontrollerbara struktur automatiskt förverkligar ett demokratiskt statskick.

Ett av Zhou's kärnargument är att det inte är tekniken som är drivkraften för samhällelig förändring, utan att det framför allt handlar om hur människor tolkar och använder tekniken och om de sammanhang där användningen äger rum. Han manar till försiktighet och eftertanke i ana-

lysen och pekar på hur internet förvisso kan vara ett demokratiskt redskap men också kan användas för att upprätthålla ickedemokratiska regimer.

Den första halvan av boken innehåller en detaljerad redogörelse för telegrafens historia. Telegrafstudien fungerar som en historisering av internetforskningen genom att placera datorteknikens framväxt i en mediekritisk diskussion vid sidan av tidigare medietekniker. Zhou framhåller att tiden mellan slutet på kriget mot Japan 1895 och Qing-dynastins fall under revolutionen 1911 uppvisar det mest aktiva politiska deltagandet i modern kinesisk historia.

Därefter fokuserar boken på olika former av politiskt deltagande på det kinesiska internet. Om den angloamerikanska forskningen kring internet i Kina kännetecknats av en övertro på nätet som själva förkroppsligandet av västerländsk demokrati och yttrandefrihet, utför Zhou en intressant, balanserad och inte minst kritisk analys av hur regimen i Kina har välkomnat internet och samtidigt utsatt det nya mediet för omfattande och ibland högst subtil kontroll.

Med hjälp av intervjuer och etnografiska studier mellan 1999 och 2002 av ett antal betydelsefulla webbplatser, ger Zhou levande och nyanterade bilder av människorna bakom dessa, deras idéer och ambitioner. Han koncentrerar sig framför allt på mötesplatser för den intellektuella eliten, bloggar av så kallade Minjian-skribenter (ett slags frilansare som står utanför det formella, akademiska systemet och som närmar sig vad som kommit att benämnas "new journalism") samt ett diskussionsforum med militära förtecken.

ÄVEN OM MYCKET HAR HÄNT sedan 2002 på internet i allmänhet, och kanske på det kinesiska internet i synnerhet, känns merparten av diskussionerna fortfarande relevanta och intressanta. Internet-arkivforskning av väsentliga historiska skeenden är ovärderlig i en kinesisk mediekontext, där icke önskvärda inlägg kan raderas när som helst. Fältarbeten i antropologisk anda på internet är ett snabbt växande forskningsfält, där en ständigt pågående ström av föränderliga realtidsdata successivt kan omvandlas till och lagras som arkivmaterial.

Även om en del "traditionella" antropologer anklagar internetantropologer för att utföra bekvämlighetsforskning från sin skrivbordsstol, kan de som utfört ihärdigt fältarbete i cyberspace vittna om att det är ett tungt arbete – även kroppsligen. I Zhou's fall visade sig de många, långa sittningarna framför skärmen vara väl använd tid. Under timmarna efter att världen nåtts av nyheten om de kollapsade tvillingtornen i New York den 11 september 2001 kom han åt omfattande diskussionsmaterial från olika forum som kort därefter rensades bort.

Zhou's forskning tydliggör att den statliga kontrollen av internet i Kina existerar på många nivåer, alltifrån avsaknaden av möjligheter vid sidan av de statliga uppkopplingarna till de mer subtila typer av kontroll och självcensur som praktiserar av såväl webbmasters som deltagare i onlineforum. Inte heller är den kinesiska staten en monolitisk enhet. Det finns myndighetspersoner som främst ser internet som ett redskap för tillväxt, liksom sådana som ser det som ett hot mot existerande censursystem.

Zhou lyfter inte minst fram att penningflöden har en intressant inverkan på statens kontrollapparat, vilket den snabba spridningen av internetkaféer illustrerar speciellt tydligt. Det första inter-

netkaféet dök upp i Peking hösten 1996, och fram till sommaren 2002 hade kaféerna blivit så många som 2 400. Samma sommar fattade ett av dem eld, och tjugofyra människor dog, vilket blev den utlösande faktorn för ett omfattande myndighetsingripande. Alla Pekings internetkaféer stängdes med omedelbar verkan. Inte fler än cirka 200 hade haft tillstånd för sin verksamhet, men snarare än att granska kaféinnehavarnas tillstånd har de flesta kaféerader handlat om att förhindra tillträde för underåriga.

Intresset för ekonomisk tillväxt har helt enkelt överskuggat andra farhågor. De flesta kaféer som har blivit utsatta för granskning öppnar dessutom snart igen och nya tillkommer ständigt. Dragkampen mellan handlingsfrihet och statlig kontroll är på vissa områden jämnare än vad man skulle kunna tro, och dess utfall är allt annat än självklart.

Hur nyanserad Zhou än är när det handlar om distinktioner och maktrelationer mellan öst och väst, om den svåra balansen mellan demokrati-ränkande, marknadskrafter och kommunism, är han förvånansvärt aningslös när det gäller distinktioner och maktrelationer mellan kvinnor och män. *Historicizing Online Politics* är en bok om män, internet och Kina, utan att detta faktum vare sig görs explicit eller problematiseras.

Det är som om det inte funnes några kvinnliga intellektuella på det kinesiska nätet, ej heller några kvinnliga frilansande Minjian-skribenter eller vassa politiska bloggare. Zhou avslutade sitt fältarbete 2002, och sedan dess har fenomen som bloggar och onlinespel vuxit enormt. I dag skulle han svårt kunna blunda för den massiva webbnärvaro som utgörs av tusentals kvinnliga bloggare. Men kvinnor som bloggar om politik tenderar att hamna i skymundan av det fåtal kinesiska som uppnått stjärnstatus genom att intimblogga om sina sexliv, lägga ut avslöjande bildmaterial och delta i bloggbaseade skönhetsävlingar.

Men det beror samtidigt på hur man definierar politik och politiskt deltagande. Om Zhou använder en relativt snäv, traditionell definition i Habermas anda, kan man behöva fundera över den politiska betydelsen av explicit sexualitet och kvinnlig kroppslighet på kinesiska bloggar. Är inte detta ett tydligt politiskt uttryck i ett samhälle där det explicit sexuella så kraftigt undertrycks? I stället för att avfärda argumentet som en dubbelning av 60- och 70-talens sexualliberalism i väst och dess förskjutning mot Östeuropa ett par årtionden senare, finns det all anledning att se bloggandet och avkläddheten som en generationsmarkör och ett försök att skapa utrymme för ett individuellt identitetsskapande.

ÄVEN DE DOKTORANDER jag möter i Shenzhen verkar vara politiskt engagerade på helt andra sätt än de Zhou föreställer sig. De är inte speciellt intresserade av partipolitik men väl insatta i det kinesiska spelimperiet Shandas arbete med att göra onlinespel där spelfigurerna utgörs av historiska kinesiska hjältar.

Som ett svar på den våg av våldsamma spel som finns på import från Sydkorea vill man med bland andra den numera retrokitschiga nationalikonen Lei Fengs hjälp skapa sundare spelmiljöer för ungdomar. Studenterna jag talar med är skeptiska, men tycker samtidigt att satsningen är intressant. Inte minst därför att den så tydligt sätter fingret på den svåra balansgång mellan nationalism och kommersialism som präglar Kina i dag.

JENNY SUNDÉN

Kalla krigets glömda slagfält

THE GLOBAL COLD WAR
Third World Interventions and
the Making of Our Times

Odd Arne Westad

Cambridge University Press 2005 (479 s.)

THE CUBAN INTERVENTION
IN ANGOLA
From Che Guevara to Cuito Cuanavale

Edward George

Frank Cass 2005 (344 s.)

VÅR BILD AV DET KALLA KRIGET har fördjupats avsevärt under senare år. Arkiv har öppnats, centrala aktörer på bägge sidor har publicerat memoarer, intervjuats eller jämfört sina minnesbilder vid internationella konferenser. Även om det är för tidigt att, som historikern John Lewis Gaddis gjorde redan 1997, deklarerar att "vi nu vet", så vet vi under alla omständigheter mycket mer än vi visste när händelserna utspelade sig. Det gäller även 1970- och 1980-talens stormaktspolitik, när Sovjetunionen för första gången framträdde som en global aktör.

Den norske historikern Odd Arne Westad, ansvarig för kalla kriget-studierna vid London School of Economics, har i boken *The Global Cold War. Third World Interventions and the Making of Our Times* sammanfattat sina egna och andras forskning under de senaste femton åren. Westad, som förutom de stora västeuropeiska kulturspråken även behärskar ryska och kinesiska, har som få historiker förutsättningar att nalkas ämnet. Han har i arbetet med boken besökt arkiv i Washington, Belgrad, Moskva, Pretoria, Berlin, Rom och Peking.

Imponerande är även de forskarmödor Edward George presterat för sin studie – ursprungligen en doktorsavhandling vid universitetet i Bristol – om ett av de hetaste frontavsnitten under kalla krigets senare del: Angola. Georges fokus ligger på den kubanska interventionen i landet, vilken på initiativ av revolutionsromantikern Che Guevara inleddes redan 1965. När äventyret avslutades i juni 1991 hade över 400 000 kubanska soldater och civila experter – närmare 5 procent av landets befolkning – tjänstgjort i Angola och mer än 2 000 av dem dött där. Castros motståndare hävdar att de stupades antal är högre, men under perioden 1976–1987 sköttes striderna främst av kubanernas inhemska allierade.

George har inte bara intervjuat veteraner i Havanna utan också rest till Angola och undersökt slagfältsterrängen på föga kända platser som Quifangondo, Lombafloden och Cuito Cuanavale. Den sistnämnda drabbningen – som utkämpades vintern 1988 mellan kubaner och sydafrikaner samt deras angolanska allierade – var enligt George det största slag som ägt rum i Afrika efter El Alamein 1942. Jag misstänker dock att krigen på Afrikas horn – slaget vid Jijiga 1978 mellan etiopier, kubaner och ryssar på ena sidan och somalier på den andra eller den blodiga kampen kring gränsstaden Badme 1999 mellan eritreaner och etiopier – inte ingår i hans jämförelse.

Att en så stor del av det kalla kriget kom att tilldraga sig i Tredje världen var ingen slump. Både

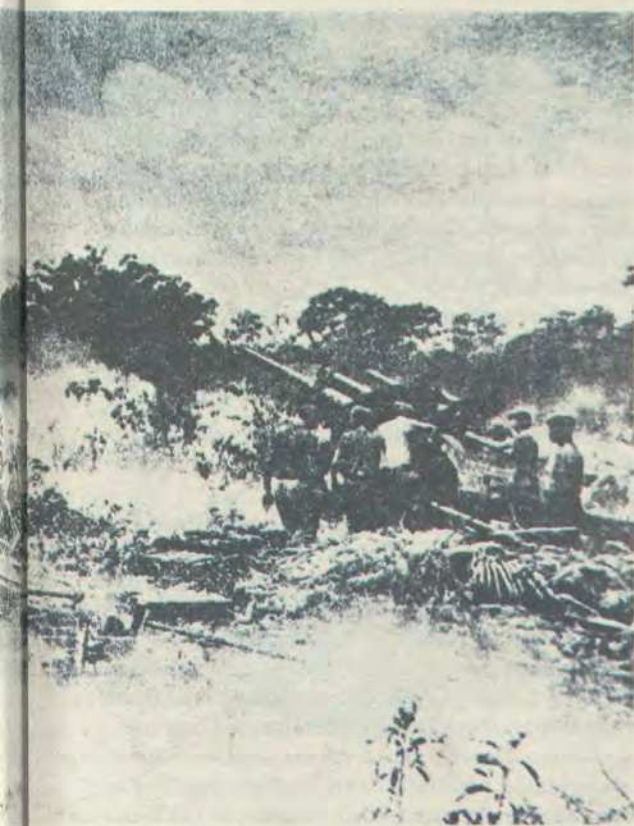
USA och Sovjetunionen uppfattade sig som framtidssamhällen, essensen av den modernitet som hela mänskligheten antogs vara på väg mot. Washington och Moskva var efter andra världskriget därför ense om att de gamla europeiska kolonialväldena snabbt måste avvecklas. Därefter skulle de visa upp sina egna civilisationer i all deras härlighet för den dittills omyndigförklarade majoriteten av mänskligheten.

Det var i denna konkurrens mellan väst och öst – tävlingen mellan den första och den andra världen om att vara historiens mål och mening – som föreställningen om en tredje värld kom till. Det som legitimerade att så vitt skilda samhällen som Mexico, Etiopien, Irak och Indien analytiskt bundades ihop var just att de antogs sakna det som den första respektive andra världen gjorde anspråk på: utveckling.

Sovjetunionen hade i marxism-leninismen en etablerad historieteori om olika objektiva utvecklingsstadier som mänskligheten måste passera, enligt vilken Sovjetunionen marscherade i spetsen. För USA:s del uppfann amerikanska samhällsvetare på 1950-talet utvecklingsteorin, som beskrev övergången från ett traditionellt till ett modernt samhälle genom industrialisering och demokratisering. USA representerade givetvis det lyckade exemplet i historien, medan länder som Tyskland, Ryssland och Kina var fall av ofullbordade moderniseringar. I både USA och Sovjetunionen spelade tjänstvilliga samhällsvetare och historiker en ödesdiger roll när det gällde att formulera strategier för det kalla kriget.

Även om afrikanska och asiatiska ledare som Nasser, Nkrumah, Nehru och Sukarno främst ansåg sig vara inspirerade av inhemska traditioner, framstod det sovjetiska exemplet som lockande genom att det verkade lova snabb tillväxt.

De gamla kolonialmakternas nära relation till USA gynnade också Sovjetunionen i de nya starnas ögon. Nyfikenheten på den sovjetiska modellen i Tredje världen bidrog till en hög amerikansk interventionsberedskap mot vänstersinnade regimer och gerillarörelser. Filippinerna, Iran, Guatemala, Libanon, Kongo, Laos, Brasilien, Dominikanska republiken – listan på ingripanden kan göras lång.

I modernitetens skugga. Tidigare kolonialländer blev krigsskådeplatser för den ideologiska makt-kampen mellan USA och Sovjet. Här beskjuts kubanska rebeller under invasionen av Grisbukten 1961. FOTO: BETTMANN/CORBIS/SCANPIX

Därtill kom misslyckade interventioner i Indonesien (där CIA på 1950-talet understödde separatister på Sumatra) och Kuba (Grisbuktsinvasionen 1961). Aktivismen avtog kring 1960-talets mitt, när interventionen i Vietnam blivit USA:s allt överskuggande problem såväl utrikes- som inrikespolitiskt.

TROTS INVITER FRÅN de nyligen självständiga staterna i Afrika och Asien förhöll sig ryssarna länge avvaktande mot Tredje världen. De här länderna måste ju först genomgå ett kapitalistiskt utvecklingsstadium och få ett eget industriproletariat, menade man, innan de kunde drömma om den avancerade typ av samhällsbygge som fanns i Sovjetunionen.

Än viktigare för återhållsamheten var Chrustjovs strategiska beslut att stödja Kinas modernisering, en gigantisk uppgift som in på 1960-talet slukade alla tillgängliga resurser för bistånd. Genom att hjälpa till att bygga socialismen i världens folkrikaste land skulle Sovjetunionen skaffa sig ett avgörande övertag gentemot USA i kampen om världen. Det omvandlade Kina skulle fungera som det socialistiska lägreets skyltfönster gentemot de fattiga länderna.

Kreml förlät aldrig att Mao, trots all broderlig hjälp, valde att gå sin egen katastrofala väg mot utveckling under det "stora språnget". Man hade också svårt att fördrå att arabländerna inte gjorde bättre ifrån sig under sexdagarskriget mot Israel 1967, trots att Sovjetunionen utrustat dem med världens modernaste vapen. Sovjetunionen ersatte gratis den utrustning Egypten förlorat och skickade under ställningskriget vid Suezkanalen 1968-1970 20 000 man till undsättning. Många av dem deltog i strider mot israelerna. Ändå kastade Nassers efterträdare Sadat ut alla ryska rådgivare 1972, vilket ansågs bekräfta hur opålitliga araberna var.

Kring 1970 intog dock en ny generation av utrikespolitiska rådgivare scenen i Moskva. Män som Vadim Zagladin, Karen Brutents och Anatolij Tjernajev hade formats intellektuellt av tövädret under Nikita Chrustjov, och skulle på 1980-talet återfinnas som pådrivande bakom Gorbatsjovs perestrojka. De försökte göra en ny, mindre dogmatisk tolkning av världssituationen. De hävdade att vissa länder kunde vandra direkt från feodalism till socialism utan att passera kapitalism, bara det fanns ett medvetet leninistiskt parti i ledningen. De var alla forskare vid Centralkommiténs internationella avdelning och fick från denna position stort inflytande över relationerna med länderna i Tredje världen.

Eftersom det sovjetiska utrikesministeriet under Andrej Gromyko nöjde sig med att sköta relationerna med väst och Kina, kunde även KGB – vars chef Jurij Andropov oroade sig för Kinas växande inflytande i Afrika – bli en viktig aktör gentemot dessa länder. Slutligen hade i början av 1970-talet den sovjetiska upprustningen – särskilt den marina uppbyggnaden under amiral Gorskov – skapat helt nya förutsättningar för militära interventioner i andra världsdelar.

Under denna period präglades däremot USA:s utrikespolitik under president Nixon och hans säkerhetsrådgivare Henry Kissinger av maktrealistisk balanspolitik i furst Metternichs anda (det var ju om Metternich som Kissinger skrivit sin doktorsavhandling). Genom att närma sig Maos Kina öppnade Nixon inte bara för ett återtag ur Vietnam, utan fick också ett övertag över Sovjetunionen och kunde inleda en avspänningsprocess.

Efter Vietnam skulle USA enligt den nixonskissingska strategin inte längre självt internera i krishärder utan lita till regionala bundsförvanter, vilka med amerikansk uppbackning kunde upprätthålla ordningen runtom i världen. I denna krets återfanns Israel, shahen av Iran och Indonesiens diktator Suharto. Även apartheidre-

hatade de aristokratiska mbundus. Att UNITA befann sig i ett antagonistiskt förhållande till MPLA, som stod i ett klientförhållande till Sovjetunionen, gjorde att UNITA fick stöd från Kina.

Medan supermakterna följaktligen betraktade motsättningarna mellan befrielseströrelserna i Angola som en förlängning av sin egen ideologiska rivalitet kring modernitetens innebörd, var de för angolanserna själva en fortsättning på deras traditionella stamkrig.

Portugiserna hade tillkännagivit att Angola skulle bli självständigt den 11 november 1975 men släppte redan långt dessförinnan kontrollen. Eftersom president Ford inte kunde få kongressen med sig på höjda anslag till FNLA, mobiliserade Washington i stället Sydafrika för att invadera Angola. President Vorster var tveksam, men sände till slut in en invasionsstyrka på drygt 500 man – till största delen värvade angolaner – i mitten av oktober ("operation Savannah"). MPLA, som redan var hårt ansatt av FNLA kring huvudstaden Luanda i norr, drevs snabbt ur landets södra delar. Flera av rörelsens kubanska rådgivare stupade i strid med sydafrikanerna.

Inför hotet om ett totalt sammanbrott beslutade regimen i Havanna den 4 november att komma till undsättning. Under de följande fyra månaderna fraktades 36 000 kubanska soldater över Atlanten ("operation Carlota"). Redan den 10 november 1975, dagen före Angolas självständighet, eliminerade de kubanska trupperna FNLA genom en förkrossande seger i slaget vid Quifangondo. Sydafrikanerna, som under de följande veckorna hejdades av kubanerna, började dra sig tillbaka, sedan den amerikanska senaten den 19 december uttryckligen förbjudit Vita Huset från vidare inblandning i Angola. Åtta månader efter Saigonregimens fall hade USA tillfogats ännu ett förödmjukande nederlag.

George och Westad ger något olika versioner av ryssarnas roll i Angola. George, som utgår från

Nyfikenheten på den sovjetiska modellen i Tredje världen bidrog till en hög amerikansk interventionsberedskap mot vänstersinnade regimer och gerillarörelser.

gimen i Sydafrika, som hade varit i onåd under 1960-talet när Johnsonadministrationen segregerade den amerikanska Södern, tillhörde dessa samarbetspartner.

EFTER DEN PORTUGISISKA militärregimens fall 1974 och Portugals påbörjade reträtt från sina afrikanska kolonier blev Angola den plats där de bägge supermakternas reviderade utrikesdoktriner kom att kollidera.

Tre rivaliserande gerillarörelser konkurrerade om makten i landet: MPLA, UNITA och FNLA. MPLA var marxistiskt och hade sedan Che Guevaras dagar vissa kontakter med Kuba och Sovjetunionen, FNLA hade fått visst stöd från USA och UNITA från Kina. Viktigare från angolansk synpunkt var dock att Agosthino Netos MPLA i första hand rekryterades från mbundulfolket i norr, som alltid stått portugiserna nära och därför betraktade sig som de naturliga arvtagarna till makten. Holden Robertos FNLA rekryterades från bakongofolket i öster. Bakongos bodde även på andra sidan gränsen i det USA-trogna Zaire, och Holden Roberto var sväger till Zaires diktator Mobutu, varav följde organisationens USA-orientering. Jonas Savimbis UNITA representerade den största folkgruppen i landet – ovimbundos – vilka alltid varit nedtryckta och särskilt

kubanska arkiv, menar att Kreml inte var informerat om "Carlota" från början och först i slutet av december började bistå kubanerna med transporthjälp och tung utrustning. Westad, som också sett de ryska dokumenten, hävdar att Sovjetunionen hela tiden gav understöd, även om "Carlota" tekniskt sett var en kubansk operation. Klart är emellertid att kubanerna inte blev några sovjetiska marionetter under sin vistelse i Angola. Våren 1977 intervenerade de exempelvis i den interna maktkampen i MPLA och slog ned ett kuppförsök mot Neto, som ryssarna sannolikt låg bakom.

Alla de kubanska "internationalister" George intervjuat åkte frivilligt, även om en del äldre medgav att de av fruktan för repressalier inte vågat svara nej på utskrivningsnämndens förfrågan. Resan över Atlanten skedde med båt och tog två veckor. Under vistelsen i Angola var soldaterna framtagna sina pass, för att inte kunna desertera, och förbjudna att fraternisera med lokalbefolkningen. Eftersom underhållet fungerade dåligt smet de ändå ibland iväg till de lokala marknaderna för att skaffa mat. Den meniges lön för två års tjänstgöring – som delvis utbetalades direkt till familjen hemma – uppgick sällan ens till 200 dollar. Officerarna däremot fick flygresor, hade en månads permission i hemmet varje halvår och

åtminstone fem gånger mer betalt. Kubanerna uppförde sig väl mot civilbefolkningen men fick ingen större respekt för angolernas soldatgenskaper.

VID ÅRSSKIFTET 1977-1978 gjorde Kuba och Sovjetunionen om prestationen att på kort tid flyga in, organisera och utrusta en hel armé i Afrika. Den revolutionära Mengisturegimen i Etiopien, som hotades av nederlag i sitt krig mot Somalia om Ogadenöknen, räddades från undergång av kubanska trupper med sovjetiska vapen och sovjetisk ledning i slaget vid Jijiga. På många sätt markerar denna bedrift Sovjetunionens höjdpunkt som världsmakt. I Washington började president Carter och hans säkerhetsrådgivare Zbigniew Brzezinski frukta att Kreml var ute efter västs oljeförsörjning via Röda Havet.

Något år senare drabbades USA:s kalla krigstrategi av ännu ett oväntat bakslag, när shahen av Iran störtades av en islamsk revolution. Även Sovjetunionens viktigaste bundsförvant i regionen, Afghanistan, utmanades av islamiska rebeller. Tvärtom vad man trodde i väst vid tidpunkten var invasionen i landet i december 1979 inte en offensiv mot Indiska Oceanen utan en "defensiv" åtgärd. In i det längsta hade Kreml avvisat värdandena från Kabul om att skicka trupper.

Den brutala Aminregimens oförmåga att få med sig befolkningen övertygade dock Moskva om att ett ingripande var nödvändigt. Annars kunde islamismen sprida sig in i sovjetiska Centralasien, eller Amin övrigt byta sida och USA få fäste vid Sovjetunionens södra gräns. Medan Andropov och försvarsminister Ustinov drev på, var premiärminister Kosygin motståndare till interventionsbeslutet.

Iran och Afghanistan blev ytterligare en illustration till de modernistiska supermaktsideologiernas torftighet. I Washington och Moskva uppfattades den religiösa fundamentalismen i den muslimska världen som primitiv och traditionell, och därför som politiskt irrelevant. Möjligen förklarar denna inställning också det lättsinne med vilket CIA in på 1990-talet fortsatte att slussa pengar och moderna vapen till den islamistiska gerillans träningsläger i Pakistan.

Under Ronald Reagan vann USA till sist kampen om Tredje världen – genom omfattande stöd till kontrarevolutionära gerillarörelser i Afghanistan och Nicaragua, men främst genom att få gehör för sin vision av vad utveckling innebar. Under amerikanska påtryckningar började Internationella valutafonden och Världsbanken ställa stränga krav på marknadsekonomiska reformer för att fortsätta låna ut pengar till allt mer skuldsatta länder. Deras elände var inte bara en följd av inhemsk korruption och vanskötsel utan också av dramatiskt fallande råvarupriser. För att kunna betala en importerad lastbil måste exempelvis Tanzania exportera tre gånger så mycket kaffe 1981 som 1976. De fattiga ländernas omorientering inspirerades emellertid också av den snabba tillväxten hos de asiatiska tigerekonomierna – särskilt i Deng Xiaopings Kina.

Fallande råvarupriser drabbade också Sovjetunionen, där skepsisen växte mot engagemanget i Tredje världen. Vad fick Moskva ut av de enorma resurser som satsades? Vad var det egentligen för ledare man backade upp? Centralkommitténs internationella avdelning gick i spetsen för kritiken. Under Gorbatsjov genomfördes återtåget. Ryssarna lämnade Afghanistan, medan Mengistu i Etiopien och Ortega i Nicaragua fick veta att de snart måste klara sig själva.

I Angola kulminerade kriget i början av 1988,

när Sydafrikas satsning på att utrota SWAPO i Namibia kolliderade med MPLA:s och Kubas ansträngningar för att eliminera UNITA kring staden Cuito Canavale. Det blev knappast den glänsande kubanska seger det framställdes som i propagandan, men 31 stupade vita var vid den här tidpunkten för mycket för regeringen i Pretoria. I december samma år ingicks en överenskommelse i New York om tillbakadragande av alla utländska trupper ur Angola och självständighet för Namibia.

Castroregimens triumf blev emellertid kortvarig. Kuba råkade snart i permanent kris genom Sovjetunionens fall. I Angola fortsatte dessutom inbördeskriget. Landet ligger fortfarande i ruiner, och den nuvarande regeringen är enligt George den mest korrupta i Angolas sorgliga historia. Havanna har raderat ut Angolakriget ur historiskrivningen och firar inga officiella minnesdagar över internationalisterna. Veteranernas bitterhet är stor.

ENLIGT WESTAD HANDLADE kalla kriget om två i grunden antikononiala makter, som drivna av de ädlaste motiv återupprättade något som bra mycket liknade koloniala imperier. Genom sin inblandning i andra länders inre konflikter bringade de dessutom död och ofattbart lidande över miljoner människor. För USA:s del har interventionismen fått ett återuppsving efter den 11 september 2001. Spridandet av demokrati och "modernitet" till arabvärlden är ett viktigt motiv för den amerikanska närvaron i Irak i dag. Liksom under det kalla kriget verkar dock även denna gång de ideologiska kartorna stämma dåligt med verkligheten och otacksamheten hos de undsatta vara utbredd.

GUNNAR ÅSELIUS

Vår Gud är oss en väldig mem

BREAKING THE SPELL
Religion as a Natural Phenomenon

Daniel Dennett

Allen Lane 2006 (448 s.)

DANIEL DENNETT INLEDER sin nya bok *Breaking the Spell* med en liknelse. Han jämför religion med en parasit som infekterar myrs hjärnor och får dem att krypa långt upp på grässtråna där de lätt blir offer för betande kor eller får. Anledningen är att parasiten behöver hamna i en mage för att kunna fullborda sin reproduktionscykel. Dennett menar att på samma sätt parasiterar religiösa idéer på människors hjärnor och får dem att utföra stora uppoffringar för idéernas skull.

Liknelsen är missvisande av flera skäl. För det första bygger den på teorin att idéer kan fungera evolutionärt på samma sätt som gener, den så kallade memteorin. Dennett är en av memteorins främsta förespråkare, men den är omdiskuterad, och jag är inte övertygad om att analogin mellan memmer och gener håller. För det andra är det inte säkert att religiösa idéer skall beskrivas som parasiter. En lämpligare analogi är att idéerna lever i symbios med generna på ett sådant sätt att de har ömsesidigt utbyte av varandra. Mer om detta senare. För det tredje ger inte resten av boken stöd för liknelsen, så den ger en missvisande bild av Dennetts syften.

Dennett har också blivit misstolkad. Många kritiker har sett "förtrollningen" som skall brytas som att religion skall misskrediteras genom att utsättas för vetenskaplig granskning. Men Dennetts mål är mycket mer neutralt: den förtrollning som skall brytas är tabu mot att se religion som ett naturligt fenomen. Han vill utsätta olika slags religiösa föreställningar för vetenskaplig granskning för att vidga och eventuellt korrigera vår kunskap.

De som tror att vetenskapen kan förklara allt kallas scientister. Dennett är fullblodsscientist. Han vill använda vetenskapens metoder på alla typer av fenomen: I den tidigare *Consciousness Explained* från 1991 ville han förklara medvetandet och i den nya boken fokuserar han på religionen.

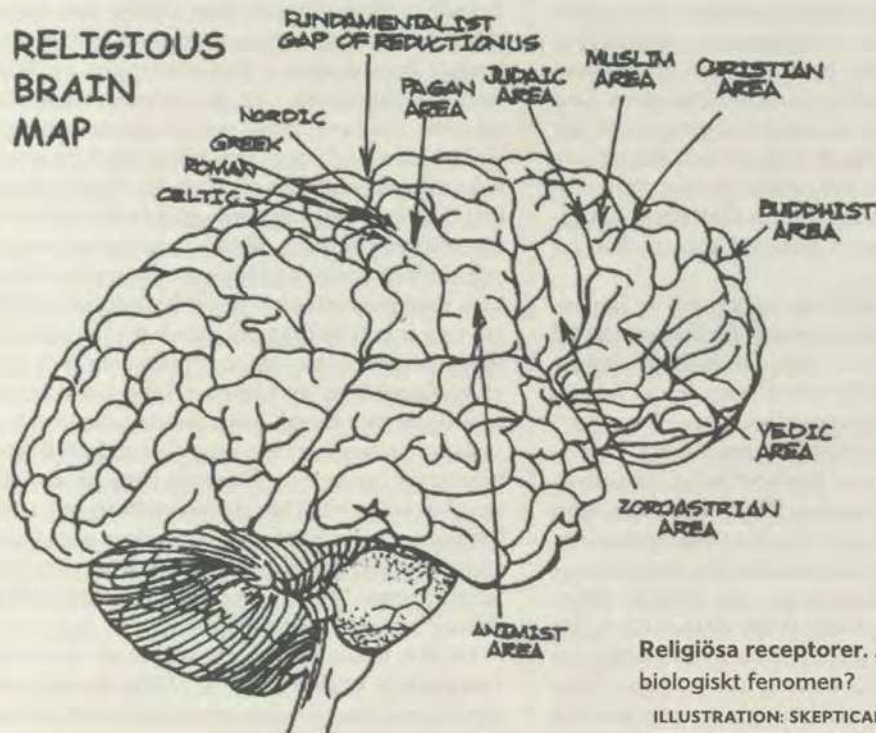
INOM TEOLOGIN OCH FILOSOFIN finns det många som motsätter sig scientismen och hävdar att vetenskapen aldrig kan ge en fullständig verklighetsbeskrivning. De antar att det finns två verklighetsplan: en kausal och en transcendent. De som håller på en sådan tudelning menar att man finner de religiösa upplevelserna i den transcendenten världen. Detta var exempelvis Nathan Söderbloms position. Även Stephen Jay Gould hävdade att vetenskap och religion är två olika magistraler. Orsakssammanhangen i världen kan utforskas av vetenskapen, men det transcendent, själva tillvarons "väsen", kommer den inte åt. Det finns alltid en del av världen som förblir en gåta.

I Sverige har biologen Torbjörn Fagerström och teologen Carl Reinhold Bråkenhielm försökt överbrygga gränserna mellan sina ämnen. I boken *Gud och Darwin – känner de varandra?* (2005) pläderar de för en "bioteknik". Författarna för en klok och sansad debatt – på en helt annan nivå än den man sett i USA i samband med kreationism och intelligent design – men de möts inte helt. Bråkenhielm lyfter fram det transcendentas betydelse för religionen. Fagerström undviker att ta upp temat, eftersom han inte kan finna någon plats för detta i sin mer vetenskapliga världssyn.

Om man accepterar den scientistiska hållningen och ser människan ur ett biologiskt perspektiv, är det uppenbart att de religiösa aktiviteterna är kostsamma för utövarna på många sätt. Om man är darwinist vill man gärna försöka tillämpa evolutionsteorin för att ta reda på vilka biologiska fördelar som motiverar kostnaden. Svårigheten blir att identifiera de överlevnadsfördelar som religionen bidrar med.

Dennett lyfter fram två typer av evolutionära förklaringar av religion. Den första säger att religion är som sötsaker och sprit. Precis som vi har receptorer i hjärnan som stimuleras av socker och alkohol, har vi receptorer som stimuleras av religion. Det är inte säkert att alla individer har dessa receptorer. Numera finns många spekulationer om att mottagligheten för religiösa idéer har en genetisk bakgrund. Förenklat kan det vara så att vissa av oss har en gudsgen, medan andra inte har den. Men om det finns en biologisk mekanism som genererar religiositet återstår frågan: Vad är det i religiositeten som har gynnat individer med denna form av gener?

Den andra formen av teorier kallar Daniel Dennett symbiotiska teorier. Här bygger han på teorin om "memer" som är informationsenheter som kan överföras från ett huvud till ett annat. Memerna kan vara idéer, men de kan också vara slogans eller slagdängor. Enligt memteorins upphovsman, Richard Dawkins, sprider och förökar sig memmer enligt samma mekanismer som gener,

Religiösa receptorer. Är gudstro ett biologiskt fenomen?

ILLUSTRATION: SKEPTICAL INQUIRER MAGAZINE

och de är därför utsatta för evolutionära urvalsprocesser.

Tanken bakom symbioteorin är att religionens memorer lever tillsammans med de mänskliga generna på samma sätt som våra magbakterier lever i symbios med oss. Samlevnaden kan antingen vara sant symbiotisk, där den gynnar båda grupperna, eller parasitisk som i det inledande exemplet med myrparasiten. Om religionen är parasitisk måste man förklara dess evolutionära samspel med sina människovärdar.

Som en analogi till symbioteorierna för religioner kan vi se hur människor lever tillsammans med många av sina husdjur. För husdjurens vidkommande har denna symbios med människan varit mycket lyckad. På något tiotusentals år har de ökat från 1 till 98 procent av ryggradsdjurens biomassa. Men även människornas antal har kunnat öka drastiskt genom en säkrare tillgång till animaliskt protein.

Dennett har, enligt min mening, alltför lätt att dra en parallell mellan gener och memorer. När Dawkins talade om den "själviska" genen, innebar detta inte att genen aktivt valde, utan det var en pedagogisk omskrivning för en evolutionär process. På ett liknande sätt talar Dennett om "idéer som uppmuntrar" människor till samarbete. Men hur kan memorer uppmuntra? Här saknas en beskrivning av den underliggande evolutionära mekanismen.

PROBLEMET MED BÅDA TYPERNA av teorier som Dennett lyfter fram är att de inte ger svaret på frågan om religionens överlevnadsfördelar. På senare år har det kommit flera nya böcker om religionens evolutionära bakgrund, som Dennett också redogör för, där man finner tydligare teorier som svårligen passar in under hans två typer.

En av de tidigaste är Pascal Boyers bok *Religion Explained* (2002). Boyer hävdar att människan med sina många kognitiva system för agent-tänkande, alarmsystem, bedrägeri-detektion, moraliska intuitioner, minneshantering, berättande o.s.v. helt enkelt har svårt låta bli att skapa sig religiösa föreställningar.

En annan författare är Brian Sloan Wilson, som i boken *Darwin's Cathedral* (2003) lägger fram en teori för religionens sociala funktioner, uppbyggd

kring samarbetets evolutionära fördelar. Hans huvudtes är att religion höjer överlevnadschanserna hos en grupp människor genom att öka sammanhållningen och samarbetet mellan dem. Lite paradoxalt kan idén uttryckas som att de som bryr sig minst om sig själva klarar sig bäst – under förutsättning att man är bland likasinnade. Religiositetens sammanhållande mekanismer gör att små samhällen kan fungera som självorganiserande system utan några andra lagar.

Wilson har anklagats för att hans argumentation bygger på gruppselektion, vilket inte har varit accepterat i den moderna evolutionsdebatten. Dennett vill ersätta Wilsons gruppargument med selektion av memorer. Trots att Dennett fortfarande skriver om "mem-infekterade" grupper handlar det uppenbart om en symbiotisk process. Hans analogi med parasiter får alltså inget stöd i denna argumentation heller.

Wilson skriver om de evolutionära fördelarna

Numera finns många spekulationer om att mottagligheten för religiösa idéer har en genetisk bakgrund. Förenklat kan det vara så att vissa av oss har en gudsgen, medan andra inte har den.

för ett samhälle av att ha en religion, men han ger inte någon förklaring till de individuella upplevelser som förknippas med en religiös tro. En sådan teori har nyligen lagts fram av antropologen Scott Atran i boken *In Gods We Trust* (2002). Liksom hos Boyer är hans tes att religionen i sig själv inte är någon evolutionär anpassning utan en kulturell biprodukt av ett komplex tanke-landskap. Målet är att förklara varför det i alla samhällen förekommer allmänt spridda uppfattningar om övernaturliga aktörer (gudar, andar, spöken) och offentliga, ofta kostsamma bevis på att man förbinder sig till de övernaturliga aktörerna (offer eller tidskrävande aktiviteter).

Atran anser att dessa faktorer kan ges en evolutionär förklaring oberoende av vilka gudar eller övernaturliga fenomen man egentligen tror på. Den kognitiva bakgrunden är att vi har en stark drift att finna orsaker till allt som händer i världen. Kombinerar man detta med att vi har en tendens till animism, det vill säga att vi förkroppslig-

gar oklara fenomen och relationer, så följer en tendens till att se någon "varelse" som orsak till det man inte kan begripa på annat sätt. Atran argumenterar för att det finns goda evolutionära skäl till att vi ser varelser bakom allt oväntat som sker.

Bland människor har de farligaste och bedrägligaste varelserna varit andra individer av samma släkte. På grund av den konstanta faran av attacker från andra grupper har människorna utvecklat ett överkänsligt sinne för den oväntade närvaron av andra individer.

När väl den automatiska varelse-detektorn är i funktion och det inte går att hitta något konkret som orsak till en märklig händelse, så uppfinner vi med lätthet en övernaturlig varelse som kan ta rollen som orsakare. Gud är människans avbild. Varelserna tilldelas ofta egenskapen att vara osynliga, eftersom det är så svårt att verkligen få syn på dem. De blir sedan centrala rollfigurer i de berättelser och myter som vi konstruerar för att skapa sammanhang i världens skeenden.

I SLUTET AV BOKEN tar Dennett tjuren vid hornen och ställer frågan om vilka vetenskapligt dokumenterbara effekter som religion har. Framför allt finns det flera undersökningar som tyder på att religiösa personer har bättre hälsa än genomsnittligt. Men dessa undersökningar har inte skilt ut religionen från de sociala faktorer som kan påverka de troende. Det kan helt enkelt vara den sociala miljö som de religiösa personerna befinner sig i som ger de positiva effekterna för hälsan och inte religionen i sig.

Ett annat forskningsområde gäller effekten av förbön för sjuka. Religiösa människor upplever att det är positivt att be även om bönen inte leder till något. Frågan är om de man ber för oftare blir bättre än de som inte får någon förbön. Dennett noterar att vetenskapligt seriösa undersökningar av bönsens effekt är farliga både för de religiösa och för de anti-religiösa. Om det skulle visa sig att bönen inte har någon effekt, måste de religiösa i ärlighetens namn sluta att förespråka förbön. Om, å andra sidan, bönen är hälsobefrämjande, så får de antireligiösa scientister ett allvarligt problem. Det hedrar Dennett att han vågar sticka ut hakan här. Även om det kan vara svårt att få ett entydigt

resultat är frågan om bönsens effekt vetenskapligt testbar.

En vanlig uppfattning är nog att de som är troende är mer moraliska än genomsnittligt. Dennett hävdar att detta är en myt. Till exempel är andelen praktiserande katoliker, protestanter, judar och muslimer bland fångar i USA samma som bland befolkningen i stort. Och skilsmässofrekvensen är lägst bland de icke-religiösa och högst bland nyförlästa kristna.

Dennetts genomgång av de vetenskapliga undersökningarna av religionens effekter ger inget entydigt svar, men jag instämmer i att denna fråga är viktig att driva vidare. Trots detta finner jag att Dennetts bok inte är en av hans bästa. Den innehåller mest en genomgång av andras idéer med en fernissa av memteori. Tesen att religionen skall undersökas med vetenskapliga metoder är politisk snarare än vetenskaplig.

PETER GÄRDENFORS

I skuggan av den ouppnåelige

ANDENKEN

Lars Brandt

Hanser Verlag 2006 (160 s.)

I DEN TYSKA SOCIALDEMOKRATINS historia gäller Willy Brandt som "den oöverträffade" och "den ouppnåelige". Brandt var tuff mot kommunisterna och gjorde upp med det tyska nazistiska arvet. Eller om det var tvärtom.

Som borgmästare i Berlin nådde Brandt stor popularitet för sitt rådiga ledarskap under Berlinmuren 1958 och för sina orädda protester mot byggandet av Berlinmuren 1961. Som tysk utrikesminister under 1968 års studentrevolt framstod Brandt å ena sidan som relativt ung och modern – en europeisk Kennedy – men var å andra sidan en ovedersäglig del av det politiska etablissemang som studentrevolten utnämnd till fiende. Som västtysk förbundskansler överraskade han 1970 genom att ödmjukt gå ned på knä vid minnesmärket över upproret i det judiska ghetton i Warszawa – en gest som lade grunden för kommande decenniernas normalisering av Tysklands roll i Europa. 1971 fick Brandt så Nobels fredspris för sin "nya östpolitik", som syftade till avspänning och utökade kontakter i det kalla krigets Europa. Den avspänningspolitik som vänstern hävdade ledde till kalla krigets slut och högern anser förvärrade detsamma.

Om dessa historiska gärningar och deras eftermäle står dock intet att läsa i sonen Lars Brandts nyutkomna minnesbok över fadern. Lars Brandt (f. 1951) är ett av fyra barn ur Willy Brandts tre äktenskap. Som student på 1970-talet arbetade Lars Brandt ibland som talskrivare åt fadern. Men boken handlar mest om hans barndomsår i skuggan av denne gigant, av storpolitiken och kändislivet.

Konstnären och filmmakaren Lars Brandt tecknar ett antal korta minnesbilder av sitt förhåll-

ande till fadern, som gick bort 1992. Han kommer inte med några politiska nyheter eller avslöjanden. Han vill inte dokumentera, inte förklara eller klara upp, utan bara ge korta återblickar, ibland motsägelsefulla, aldrig spektakulära. Den tunna boken är lågmäld, ibland på gränsen till det triviala. Anekdoterna är så korta och skissartade att de ibland nästan syns sakna poäng. Små mosaikstenar, som författaren kallar dem, mångtydiga och poetiska, av gemenskapen mellan far och son.

I sonens minnesbok var byggandet av Berlinmuren den tid då leveransen av färsk lantägg till familjen per cykelbud från den östtyska landsbygden plötsligt upphörde. Under denna tid fick sonen Lars göra roliga utflykter med sin far i limousin till Västberlins utkanter. Först i efterhand förstod han, med lätt besvikelse, att utflykterna inte var till för sonens nöje allena, utan att de var ett sätt för fadern att, som borgmästare, "visa flagg" i sitt hotade territorium. Sonen hamnade ohjälpligt i skuggan av storpolitiken. I början av 1960-talet besökte Willy Brandt USA, där han lanserade sina idéer om en ny avspänningspolitik. Efter besöket mottog han en gåva i form av ett femtiotal mycket färgglada amerikanska slipsar – som fadern "utan att genera sig" räckte vidare direkt till sonen. "Och sedan landade skräpet hos mig", beklagar sig sonen Lars.

EN ANNAN SVÅRHANTERLIG aspekt av livet som son till en toppolitiker var mötena med utländska ledares barn. Under en hel utflykt i limousin tittade Robert Kennedys barn inte upp från sina serietidningar. Den unge Lars kunde inte på något sätt komma på vad han skulle säga dessa tuggummituggande främlingar om Berlin, som inte tolken visste bättre.

Än värre blev det när Willy Brandt reste för att uppta diplomatiska förbindelser med kommunistlandet Rumänien, och Lars sammanfördes med diktatorn Ceausescu son Nicu, båda strax över 20 år gamla. Nicu redovisade rutinerat de universitetstuderandes föredömliga tillvaro i paradiset Rumänien och röt sedan:

"Tolv björnar fällde jag förra säsongen. Och Ni?"

Som son till en karismatisk politiker fick Lars Brandt möjligheter som han kanske inte annars skulle ha fått. I mitten av 1960-talet spelade Lars Brandt huvudrollen i filmatiseringen av Willy Brandt-beundraren Günther Grass roman *Katt och råttor*. I en av filmens scener dansar han runt, iklädd bara badbyxor, och viftar med ett nazistiskt riddarkors, vilket gör skandal. Smädandet av krigsutmärkelsen upprörde gamla nazister, och Lars mottog hotbrev. Men han insåg att hans far och dennes politiska rådgivare måste ha räknat kallt med hela ståhejet. Willy Brandt fick tillfälle att visa hur frihetligt och modernt det gick till inom familjen, där sonen gjorde som han själv ville. Regissören av filmen erbjöd Lars Brandt ytterligare en filmroll, men denne tackade nej.

Sammantaget får man intrycket att Lars Brandt bemästrat den svåra rollen som barn till en "stor man" ovanligt väl. Han skriver själv att han tidigt förstod att hålla avståndet. Att fadern var så upptagen av sitt yrke innebar helt enkelt en större frihet för sonen. "Fars liv var hans, och mitt tillhörde mig", skriver Lars Brandt.

På den basen kunde ett stundtals förtroligt kamratskap växa fram. När Willy Brandt ville slippa ifrån sina livvakter en stund gömde han sig på golvet i sonens Volkswagen, som körde honom till en restaurang där de kunde tillbringa en stund tillsammans i fred.

VÅREN 1974 SLUTAR Willy Brandts politiska bana abrupt med avslöjandet att hans nära medarbetare Günther Guillaume var östtysk spion. När Guillaumeaffären uppdagades var det sonen Lars som fadern ringde mitt i natten. Fadern bad honom sitta hos honom när han lade sista handen vid sin avskedsansökan som förbundskansler. "Kanske ville han bara känna att han inte var ensam i sitt hus", skriver Lars om sin far, den oöverträffade.

ASTRID HEDIN

Fundamentalismens nyttiga idioter

LA TENTATION OBSCURANTISTE

Caroline Fourest

Grasset 2005 (166 s.)

CAROLINE FOUREST ÄR EN UNG fransk statsvetare och journalist (född 1975) vid tidningen *Charlie*. De senaste åren har hon, själv och tillsammans med medarbetare, publicerat en rad rapporter om kristen, judisk och muslimsk fundamentalism, om homofobi och om extremhöger i Frankrike.

För sin senaste bok har Fourest fått 2006 års pris för bästa politiska bok i Frankrike, ett pris som delas ut av den franska nationalförsamlingen. *La tentation obscurantiste* betyder ungefär "frestelsen att falla för motsatsen till kunskap, förnuft och framsteg". Den personliga bakgrunden till boken är att hon deltagit i tre världsmöten vid Socialt och ekonomiskt forum i Durban, Paris och London mellan 2001 och 2004. De erfarenheter hon skaffade sig under dessa möten gjorde henne bestört inför hur "hennes egna", den europeiska vänstern, underlät att dra en rågång mellan sina värderingar och fundamentalistiska islamisters.

Hon är i sammanhanget noga med att skilja

Willy Brandt (1913–1992). Den socialdemokratiska förbundskanslern personifierade Tysklands mer försonliga förhållande till östblocket, och han erhöll Nobels fredspris 1971. FOTO: BETTMANN/CORBIS/SCANPIX

islam som religion från den politiska islamismen som strävar efter världsherravälde.

Fourest åkte till FN-konferensen mot rasism i Durban 2001 med tanken att världen gått framåt och att sexism och homofobi nu skulle komma att jämnas med rasism. I stället blev hon vittne till hur ett FN-sponsrat möte togs över av islamister som inriktade all aktivitet mot att fördöma Israel och som inte skilde mellan judar som folk och Israel som stat. Mötet mot rasism blev rasistiskt.

De närvarande vänsteraktivisterna stoppade inte snedvridningen, och attentaten på Bali och i Tunisien togs över huvud taget inte upp. Attentaten i New York inträffade några dagar efter att hon kommit hem. Vid Socialt och ekonomiskt forum i Paris 2003 presenterade sig islamister som en antiglobaliseringsrörelse bredvid Attack och den alternativa miljörelsen, och försök att få antirasistiska organisationer att fördöma antisemitism ledde inte till något. Vid mötet i London 2004 skedde samma sak. Till det mötet hade Londons röde borgmästare Ken Livingstone även speciellt bjudit in islamister.

FOURESTS TEMA ÄR FRÅGAN hur den här förvirringen i vänstern är möjlig. En rörelse som står så långt ut till höger att inga europeiska politiska partier för fram liknande värderingar tas emot inom den frihetliga vänstern, som värnar om jämlikhet mellan kvinnor och män och om sexuell frihet och som tar yttrandefrihet med en sådan självklarhet.

Fourest urskiljer en vänstergrupp som i första hand är antitotalitär och som har sin referenspunkt i andra världskriget och en annan som främst sympatiserar med länder i tredje världen och på senare tid kallar sig antiglobalister. I Frankrike har denna grupp Algerietkriget som viktigaste referenspunkt.

Fourests slutsats är att det är den andra vänstern som har fastnat i olika ideologiska illusioner och retoriska fällor som förvrider deras världsbild. Denna vänster är förvirrad, därför att islamisterna har gett en ny innebörd åt begrepp och

termer som tidigare hade en klar vänsterreferens. Fourest menar att dagens situation karakteriseras av en rad missförstånd.

Ett sådant missförstånd är att alla icke-västerländska länder skulle vara offer för *kolonialism*. Men Iran och Saudiarabien, de länder som utgör centrum för islamistisk propaganda och terror, har inte varit koloniserade av väst. Ett annat är att det skulle vara *möjligt att samarbeta* med islamisterna för att främja demokratin i Mellanöstern. Vänstern, och framför allt den franska vänstern, samarbetade med islamisterna vid Khomeinis maktövertagande i Iran, och det finns därför tämligen dåliga erfarenheter av vad ett sådant samarbete kan leda till.

Ett tredje missförstånd är att islamisterna skulle vara *antiglobalister*. Men, menar Fourest, det är de endast därför att den nuvarande globaliseringen anses gynna västerländska intressen. Deras eget mål är ju en islamsk globalisering. Ett fjärde missförstånd gäller rädslan för att bli anklagad för *rasism*. Men det är inte rasism att diskutera vad någon tror, skriver Fourest. Att kalla alla som vill ifrågasätta islamisternas religion, ideologi och världsbild för rasister är en medveten strategi hos islamisterna, därför att de vet att denna anklagelse försvagar yttrandefriheten inom de västerländska demokratiska systemen.

En femte retorisk fälla är, enligt Fourest, begreppen *offer* och *minoritet*. Dessa termer används av islamister i väst för att antyda att alla minoriteter är förtryckta, följaktligen även islamister. Ett sjätte missförstånd är lanserandet av en islamistisk *feminism*. Eftersom denna skiljer sig från det som i väst kallas feminism, har det uppkommit förvirring, och en relativistisk hållning i frågan om kvinnors rättigheter och jämställdhet har fått starkare fäste.

ISLAMISTERNA REDUCERAR identitet till religion, vilket ingen vänsterländsk intellektuell normalt accepterar i en debatt. Vänstern har en tradition av att kritisera västerländska demokratiska stater och ser denna kritik som någonting *pro-*

gressivt. Islamisterna, skriver Fourest, försöker placera in sin kritik i denna omskapande tradition, även om deras egna samhällsvisioner ur ett västerländskt perspektiv är svårt bakåttävande.

Islamisterna använder det öppna och demokratiska samhället för att flytta fram sina positioner, menar Fourest. I Frankrike har det uppkommit ett nytt fenomen som kallas för "entrism". Det innebär att organisationer plötsligt ser sitt medlemskap rusa i höjden, och vid årsmöten väljs en ny ordförande och en ny styrelse och föreningens inriktning blir en annan. Föreningen har tagits över och intar i fortsättningen en "förstående" hållning till religiös fundamentalism. Det kan handla om skolföreningar, boendeföreningar eller idrottsföreningar. Uppmaningen att gå med i föreningen har i regel kommit från en webb-plats. Vänstern uppträder här som "nyttiga idioter", den beteckning kommunister brukade ge åt demokratiskt lagda personer som stödde dem, genom att, utan kritisk skärskådning, bejaka det förmodade folkliga engagemanget.

Varför händer detta? frågar sig Fourest. Är antiglobalisterna och vänsterrörelsen inte tillräckligt övertygade demokrater? Är de så hyperdemokratiska att de också vill hjälpa demokratins fiender?

VID DE VÄRLDSMÖTEN Fourest deltog i kunde moderata muslimer inte göra sig hörda, och Fourest menar att vänstern sviker de personer från muslimska länder som verkar i det demokratiska samhället.

Hon menar att politiker och journalister noga skulle ta del av en undersökning bland personer i Frankrike från muslimska länder där 20 procent sade att de över huvud taget inte brydde sig om religion, 20 procent sade att de då och då gick till moskén och sammanlagt 80 procent sade sig vara positiva till att Frankrike följer en linje där man skiljer mellan religion och stat.

Journalister och politiker borde vara försiktiga med att välja ut de mest högljudda grupperna som samtalspartner.

INGER ENKVIST

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

HENRIK BERGGREN

Fil. dr i historia och medlem av DN:s ledarredaktion. Han är aktuell med boken *Är svensken människa?* skriven tillsammans med Lars Trägårdh.

MATS BENNER

Docent vid Forskningspolitiska institutet, Lunds universitet.

MAGDALENA BEXELL

Fil. dr i statsvetenskap vid Lunds universitet.

INGER ENKVIST

Professor i spanska vid Lunds universitet.

PETER GÄRDENFORS

Professor i kognitionsvetenskap vid Lunds universitet. Han utkom i år med boken *Den meningsökande människan*.

ASTRID HEDIN

Forskare i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

JOHAN LAGERKVIST

Fil. dr i kinesiska och forskare vid Utrikespolitiska institutet.

THOMAS LINDKVIST

Professor i medeltidshistoria vid Göteborgs universitet.

URBAN LUNDBERG

Fil. dr i historia och forskare vid Institutet för framtidsstudier.

KLAUS PETERSEN

Fil. dr i samtidshistoria och lektor vid Syddansk universitet, Odense.

STEFAN RING

Överstelöjtnant och forskare i militärstrategi vid Försvarshögskolan.

CARL RUDBECK

Skribent och fil. dr i litteraturhistoria. Han har undervisat i arabiska vid Stockholms universitet.

LISBETH SACHS

Medicinsk antropolog, docent och författare.

JENNY SUNDÉN

Lektor i medieteknik vid KTH i Stockholm.

ALEXANDRA WALUSZEWSKI

Docent i företagsekonomi och föreståndare för Centrum för teknik- och vetenskapsstudier vid Uppsala universitet.

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på SACO och historiker. Han är aktuell med boken *Från tolv till ett: Arvid Horn*.

GUNNAR ÅSELIUS

Docent i historia och forskare vid Försvarshögskolan i Stockholm. Han utkommer 2007 med boken *Slagfältet efter 1945*.

Ansikten i Axess TV: Susanne Delastacia, Thomas Gür, Nils-Petter Sundgren, Dilsa Demirbag-Steen, Lennart Persson, Anders Hellner, Ayaan Hirsi Ali, Niklas Ekdal och Åke Örtmark

EN NY HELG MED AXESS TELEVISION

En frikanal i det digitala marknätet

Axess Television är en svenskproducerad helgkanal som sänder kunskaps- och bildningsteve inom områdena samhälle, kultur och vetenskap. Axess är en frikanal som du kan se gratis i det digitala marknätet. Välkommen in!

Tablån finner du på www.axess.se

Axess TV sänder i det digitala marknätet, som är under utbyggnad. I dagsläget är det främst i områdena runt Stockholm, Göteborg och Malmö samt i Östergötland som man kan se Axess TV. Du behöver en digitalteve-box för att få tillgång till kanalen. Är du kund hos Boxer har du redan tillgång.

Har du frågor om täckning ring Teracoms kundtjänst 0771-91 00 85 eller om du är Boxerkund Boxers kundtjänst 0771-21 10 00.

AXESS
TELEVISION

TABLÅ

LÖRDAGEN DEN 7 OKTOBER

- 00.00 **Vackert Väder** Väderleksrapport från SMHI.
- 10.00 **Mytens Makt** Samtal mellan Joseph Campbell och Bill Moyers. Del 1 av 6. Från 1988. (Repr. fr. 1/10)
- 11.00 **Global Axess** Programledare: Thomas Gür. (Repr. fr. 1/10)
- 11.30 **Veckans Debatt** med Lennart Persson. (Repr. fr. 1/10)
- 12.00 **Studio Ekdal** Samhällsmagasin med Niklas Ekdal. (Repr. fr. 1/10)
- 12.30 **Aktuellt från Grönköping** med Sverker Åström. (Repr. fr. 1/10)
- 12.35 **Örtmark** Gäst Wanja Lundby-Wedin. (Repr. fr. 1/10)
- 13.05 **Dokumentär utifrån** med Anders Hellner Nepal – ett kungadöme på avgrundens brant. (Repr. fr. 1/10)
- 13.50 **Vackert Väder** Väderleksrapport från SMHI.
- 17.40 **Hugenotterna** Opera från Australien med Joan Sutherland.
- 19.35 **Världens krig** Om det krigiska 1900-talet med historikern Niall Ferguson. Del 3 av 6. Från 2006.
- 20.30 **Nils-Petter Sundgren** Nils-Petter Sundgrens snutar.
- 21.00 **Othello** Shakespearedrama från BBC med Anthony Hopkins.
- 00.25 **Yes, Prime Minister** Brittisk komediserie från 1986. (Repr. fr. 1/10)
- 00.55 **Vackert Väder** Väderleksrapport från SMHI.

SÖNDAGEN DEN 8 OKTOBER

- 10.00 **Nils-Petter Sundgren** Nils-Petter Sundgrens snutar. (Repr. fr. 7/10)
- 10.30 **Vackert Väder** Väderleksrapport från SMHI.
- 13.10 **Hugenotterna** Opera. (Repr. fr. 7/10)
- 15.05 **Othello** Shakespearedrama från BBC. (Repr. fr. 7/10)
- 18.30 **Mytens Makt** Samtal mellan Joseph Campbell och Bill Moyers. Del 2 av 6.
- 19.30 **Global Axess** Programledare: Thomas Gür Intervju med Rolf Ekéus.
- 20.00 **Veckans Debatt** Debattprogram med Lennart Persson.
- 20.30 **Studio Ekdal** Samhällsmagasin med Niklas Ekdal.
- 21.00 **Aktuellt från Grönköping** med Sverker Åström.
- 21.05 **Yes, Prime Minister** Brittisk komediserie från 1986.
- 21.35 **Örtmark** Åke Örtmark intervjuar.
- 22.05 **Dokumentär utifrån** Utrikesmagasin med Anders Hellner. FN:s krig i Kongo
- 22.50 **Världens krig** Om det krigiska 1900-talet med historikern Niall Ferguson. Del 3 av 6. (Repr. fr. 7/10)
- 23.40 **Vackert Väder** Väderleksrapport från SMHI.

Skaffa dig tidskriften **AXESS**

Helår 9 nr kostar 400 kr (Norden 500 kr). Studerande 200 kr. Beställ din prenumeration:
www.axess.se E-post: prenumeration@axess.se Telefon: 031-743 99 05 eller fyll i talongen nedan.

Ja tack, jag vill prenumerera på **AXESS** fr.o.m. nr ...

- ☐ Helår 9 nr normalpris 400 kr
☐ Studerande 200 kr (posta kuvert med talong och kopia på betald
 terminsräkning eller skriv ditt CSN-kortsnr här:)

Namn

Adress

Postadress

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM